

Hogeschool Gent, Geass. Faculteit
Handelswetenschappen en
Bestuurskunde
Henleykaai 84
9000 GENT
BIBLIOTHEEK

32

2012/3

België - Belgique
PB. - PP.
B-21

RES PUBLICA

Themanummer:
Participatie en representatie

politiek-wetenschappelijk tijdschrift van de Lage Landen

Afgiftekantoor: 3000 Leuven X | Driemaandelijks tijdschrift | juli-september 2012 | P 702166 |

Volume 54

2012/3

acco

Res Publica

<http://www.respublica.be>

Hoofdredacteur

Joop VAN HOLSTEYN (Universiteit Leiden)

Redactiesecretaris

Josje DEN RIDDER (Sociaal en Cultureel Planbureau)

Redactie

Peter BURSENS (Universiteit Antwerpen), Rik DE RUITER (Universiteit Leiden), Carl DEVOS (Universiteit Gent), Gustaaf GEERAERTS (Vrije Universiteit Brussel), Eelke HEEMSKERK (Universiteit van Amsterdam), Herman LELIEVELDT (Roosevelt Academy Middelburg), Petra MEIER (Universiteit Antwerpen), Jan ORBIE (Universiteit Gent), Paul VAN DER BIJL (Hogeschool van Amsterdam), Henk VAN DER KOLK (Universiteit Twente)

Redactieadres

Instituut voor Politieke Wetenschap, t.a.v. Res Publica / Joop van Holsteyn, Postbus 9555, 2300 RB Leiden, Nederland
res.publica@acco.be

Uitgever

Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven
www.uitgeverijacco.be
tel. +32 16 62 80 00
fax +32 16 62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be

Vertegenwoordiging in Nederland:

Acco Nederland, Westvlietweg 67 F, NL-2495 AA Den Haag
tel. + 31 70 386 88 54
fax + 31 70 386 14 98
e-mail: info@uitgeverijacco.nl

Abonnementenprijzen

	Individu	Instelling	Student
België & Nederland	€ 45	€ 110	€ 35
Abroad (EC members)	€ 85	€ 115	/
Abroad (non EC members)	€ 135	€ 135	/

Los nummer

€ 20

Dubbel nummer

€ 40

Abonnementen worden stilzwijgend voor één jaargang verlengd tenzij per e-mail opgezegd ten laatste 31 januari van de lopende jaargang. Opzeggen kan enkel per e-mail op dit adres: uitgeverij@acco.be.

Rekening

België – Abroad

Postrekening 000-0964500-29,

Acco-Boekbestellingen, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

IBAN-code: BE26000096450029

SWIFT- of BIC-code: BPOTBEB1

Nederland

Giro 4436148,

Acco-Boekbestellingen, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

RES PUBLICA

politiek-wetenschappelijk tijdschrift
van de Lage Landen

Driemaandelijks tijdschrift
Volume 54 – 2012/3

Inhoud

Themanummer: PARTICIPATIE EN REPRESENTATIE

Gasthoofdredactie: Rudy B. Andeweg en Kris Deschouwer

Deel 1 — Wetenschappelijke artikelen

- Electoral competitie en het contact met de bevolking – *Audrey André en Sam Depauw* 269
- De selectie van verkiesbare kandidaten. Een analyse van de Belgische Kamerverkiezingen 1999-2010 – *Gert-Jan Put en Bart Maddens* 289
- Vertegenwoordiging van oude en nieuwe breuklijnen in de Lage Landen – *Karen Celis en Bram Wauters* 309
- Ontzuiling van kiesgedrag. Een proces van generationele vervanging gedreven door cognitieve mobilisatie? – *Ruth Dassonneville* 331

Deel 2 — Rubrieken

- Essay: Peter Mair en de vertegenwoordigende democratie – *Rudy B. Andeweg* 361
- Symposium: Tussen representatie en deliberatie – *Kris Deschouwer, Didier Caluwaerts, Henk van der Kolk, Kristof Jacobs en Jean-Pierre Rondas* 371

Onderzoek uitgelicht

- Het governancenetwerk van de Europese voetbalsport: Het introduceren van nieuwe governancebepalingen om voetbal te sturen op EU-niveau – *Arnaut Geeraert, Jeroen Scheerder en Hans Bruyninckx* 383
- Iet, wiet, waait, ... weg? De afname van partijlidmaatschap in hedendaags Europa – *Ingrid van Biezen, Peter Mair en Thomas Poguntke* 387
- Bronnen en legitimiteit van financiële liberalisering – *Brian Burgoon, Panicos Demetriadis en Geoffrey Underhill* 391

Call for Papers 395

Auteursinfo 397

Verantwoordelijke uitgever:

Vereniging voor Politieke Wetenschappen
Vrije Universiteit Brussel
Pleinlaan 2
1050 Elsene

ISSN 0486-4700

PB-PP B-21

P 702166

Afgetekantoor: 3000 Leuven X

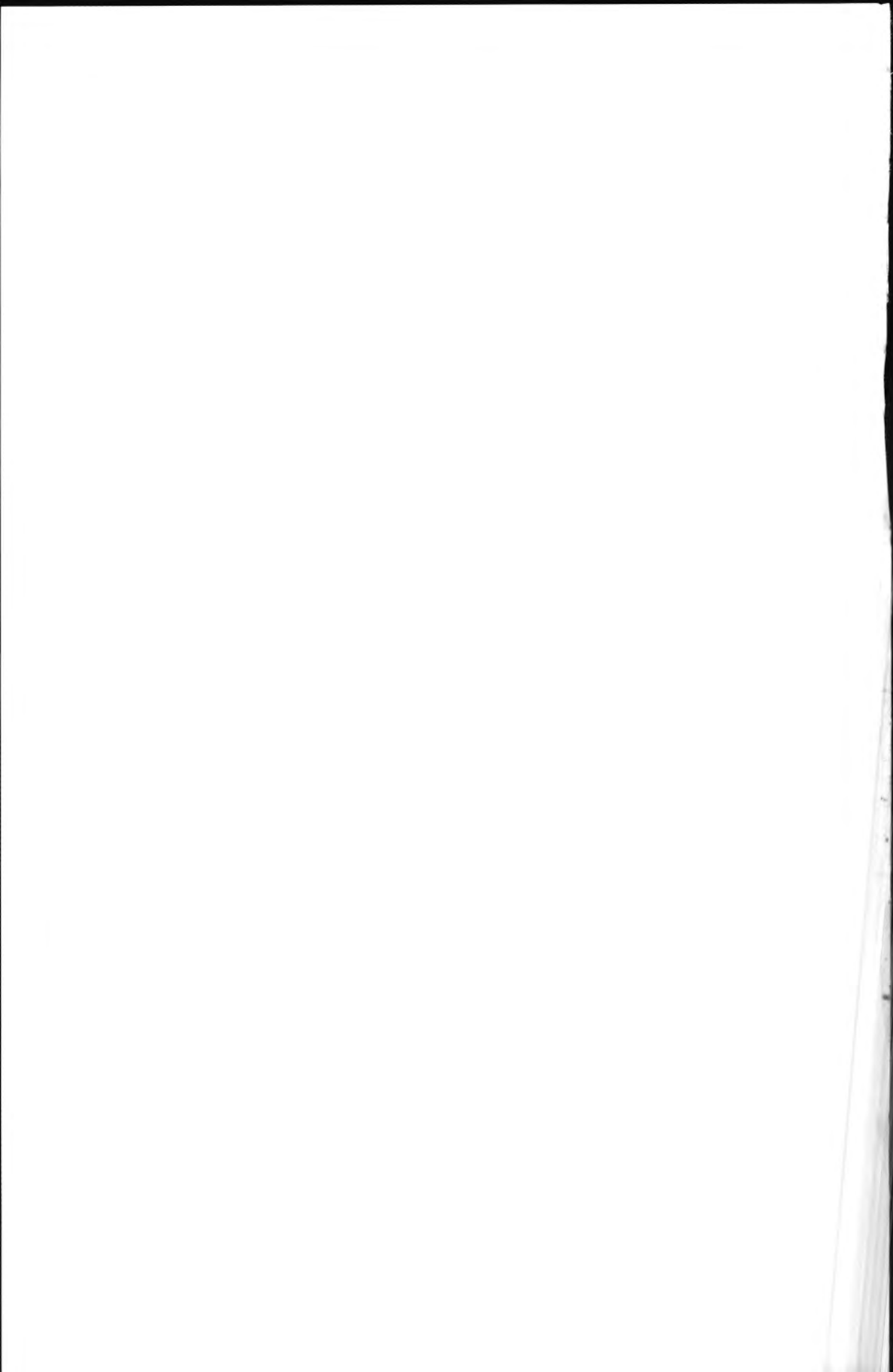
Omslagontwerp: www.dsigngraphics.be

Coverfoto: Vlaams Parlement © Marnix Van Esbroeck

© 2012 by Acco

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this review may be produced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

DEEL 1

WETENSCHAPPELIJKE ARTIKELEN

INHOUD

Themanummer

Participatie en representatie

Electorale competitie en
het contact met de bevolking **269**

Audrey André en Sam Depauw

De selectie van verkiesbare
kandidaten **289**

Een analyse van de Belgische
Kamerverkiezingen 1999-2010

Gert-Jan Put en Bart Maddens

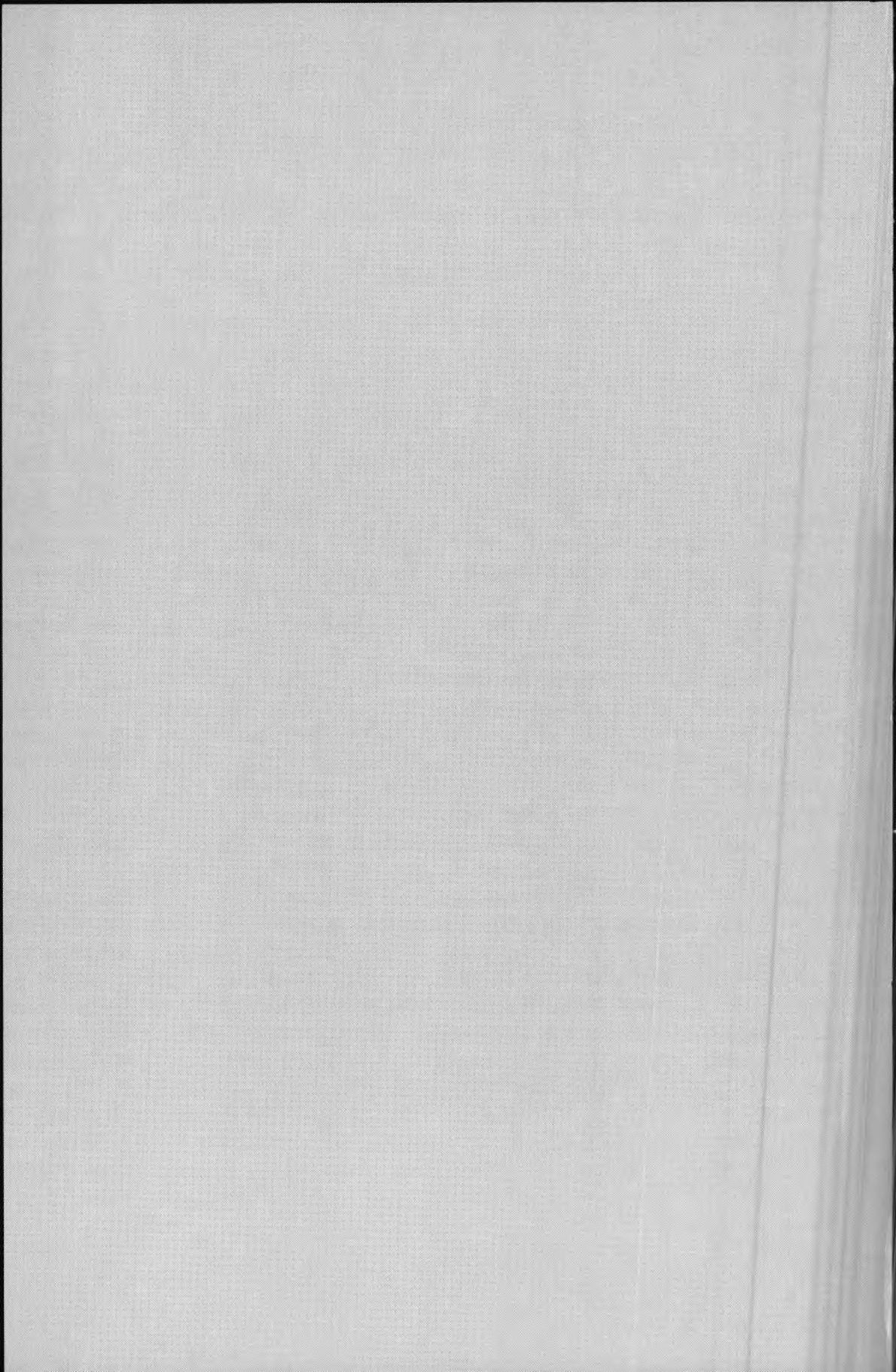
Vertegenwoordiging van oude en
nieuwe breuklijnen in de Lage
Landen **309**

Karen Celis en Bram Wauters

Ontzuiling van kiesgedrag.
Een proces van generationele
vervanging gedreven door
cognitieve mobilisatie? **331**

Een *age-period-cohort*-analyse van
stemmen voor CDA en PvdA in Nederland,
1971-2010

Ruth Dassonneville

Electorale competitie en het contact met de bevolking

Audrey André en Sam Depauw¹

ABSTRACT: Electoral Competition and the Constituent-Representative Relationship

Electoral institutions shape the incentive that elected representatives have to cultivate a personal vote, a geographically-concentrated personal vote in particular. But are electoral institutions able to make representatives do what they would not do otherwise and to make them not do what they otherwise would have done? Using data from the cross-national PARTIREP MP Survey, it is demonstrated that electoral institutions shape elected representatives' local orientation. Local orientation decreases as district magnitude grows – regardless of what representatives think about political representation. But representatives' conceptions of representation do shape their uptake in the legislative arena from their contacts with individual constituents. The effect of the electoral incentive grows stronger as elected representatives think of representation as a bottom-up rather than a top-down process.

KEYWORDS: electoral systems, constituency representation, Belgium and the Netherlands

1. Inleiding

Het Nederlandse Kamerlid is onbekend bij het publiek. “[Hij] is in de weekeinden thuis en zit met zijn vrouw bij de beeldbuis. Zijn buurman weet dikwijls niet eens dat hij Kamerlid is”, schampert Derk Jan Eppink (1998, p. 109), toen nog politiek journalist. “Wat hun achterban is”, voegt Arthur Ringeling (2004, p. 52) toe, “hebben zij geen weet van”. Belgische parlementsleden zijn dan weer “bekend in kerk en kroeg” (Eppink, 1998, p. 108). Hun achterban is in de regio; ze halen er hun voorkeurstemmen. Ze wonen er bals en sportwedstrijden bij, gaan er naar huwelijken en begrafenissen. En steeds keren zij terug “met hun zakken vol bierkaartjes waarop zij in het kort de problemen van de burgers hebben genoteerd” (De Winter, 1983, p. 235). Er ontstaan met andere woorden patronen van politieke

representatie die voor kiezers meteen herkenbaar en betekenisvol zijn. Meer nog, die patronen verschillen van context tot context (Saward, 2010). 'Belgische toestanden', merken Thomassen en Esaiasson (2006, p. 229) op, worden misschien met reden zo genoemd en komen niet voor in andere landen. Of zijn patronen van politieke representatie het gevolg van de electorale instituties in het politieke systeem?

Wat politici doen en niet doen, kan immers niet los gezien worden van de omstandigheden waarin zij wedijveren om hun (her)verkiezing (zie Mayhew, 1974). Electorale instituties vertalen stemmen in zetels en wijzen deze toe, in de eerste plaats aan partijen en in de tweede plaats aan kandidaten (Shugart, 2008). De manier waarop ze dit doen versterkt, of verzwakt juist, de *incentive* voor politici om in het bijzonder de steun van een lokale achterban te winnen (Carey & Shugart, 1995). Die steun in de regio, merken Eulau en Karp (1977) op, kan een antwoord zijn op het dienstbetoon van politici en hun bijstand aan individuele kiezers in de regio, op het verdedigen van de collectieve belangen van de regio, op het vertrouwen in politici dat zij 'een van hen zijn' en hun noden kennen (zie Fenno, 1978), of op de manier waarop politici de opvattingen van de regio een stem geven in het parlement. In het bijzonder maken we een onderscheid tussen de gevolgen van electorale instituties voor, enerzijds, wat politici doen in de regio in termen van dienstbetoon, allocatie en symbolische aanwezigheid en, anderzijds, hoe vaak parlementsleden de opvattingen van individuele kiezers opnemen in de wetgevende arena.

De idee dat politieke vertegenwoordigers frequent contact houden met kiezers en hun opvattingen vertalen in beleid is erg aantrekkelijk. Ook de idee dat we dat door middel van het kiesstelsel kunnen controleren is dat. Voor het antwoord op deze vraag moeten we echter verder kijken dan België en Nederland. Met behulp van het PARTIREP-onderzoek bij nationale en regionale parlementsleden in 15 Europese democratieën zullen we tonen hoe de electorale bonus van een lokale achterban verschilt van kiesstelsel tot kiesstelsel en hoe politici hun contacten aanwenden in de wetgevende arena. Een eerste deel verduidelijkt de theoretische onenigheid die over het thema bestaat. De schaduw van verkiezingen hangt nadrukkelijk over wat politici doen, en niet doen. Maar electorale instituties *determineren* het gedrag van politici niet; ook hoe politici denken over politiek en politieke representatie heeft gevolgen voor hun gedrag. In een tweede deel worden het PARTIREP-onderzoek en de selectie van landen voorgesteld. In een derde deel ten slotte tonen we hoe het kiesstelsel, maar ook de representatie-opvattingen van politici de manieren beïnvloeden waarop zij in verschillende landen met hun kiezers in contact komen en hoe zij die contacten vervolgens aanwenden in hun wetgevend werk.

2. In de schaduw van verkiezingen ...

Politici willen herkozen worden (Mayhew, 1974). Dat is niet het enige wat politici willen: politici willen problemen onder de aandacht brengen, goed besturen, en sommigen willen hogerop. Maar daarvoor moeten ze eerst opnieuw verkozen worden (Strøm, 1997). Verkiezingen werpen zo hun schaduw vooruit: *ceteris paribus*, zal een politicus die dingen doen waarvan hij of zij denkt dat de kiezers ze zullen belonen bij de volgende verkiezingen en die dingen niet doen die kiezers niet belonen. Dit wil natuurlijk niet zeggen dat politici met een rekenmachine en een kop koffie gaan neerzitten en kunnen becijferen wat ze moeten doen om herkozen te worden. Vaak hebben politici echter wel een goed idee wie de kiezers zijn die hen altijd steunen, wie hen nooit steunt, en wie ze misschien kunnen overhalen als ze er maar hard genoeg voor werken (Fenno, 1978). Het kiesstelsel heeft een belangrijke invloed op de keuzes die politici maken in dit verband: de condities waarin politici wedijveren om de herverkiezing met de andere politieke lijsten en met kandidaten op de eigen partijlijst, bepalen het nut van een persoonlijke achterban van kiezers die voor hen stemmen en niet voor de partij (Cain *et al.*, 1987; Carey & Shugart, 1995).

Bijna per definitie brengen parlementsleden een deel van hun tijd door in de regio en een deel in het parlement. Met andere woorden, parlementsleden kunnen handelen in het belang van hun achterban in de regio én in de wetgevende arena. Ten eerste wonen parlementsleden tal van sociale *events* bij in de regio. Parlementsleden staan individuele kiezers bij wanneer die aankloppen met hun administratieve en andere problemen. Parlementsleden trachten bedrijven en overheids gelden naar de regio te halen. Hoe vaak zij dit alles doen is een indicator voor hun *lokale oriëntatie* of hun aandacht voor de lokale achterban. Daarbij laten we bewust in het midden waar zij precies de grenzen trekken van de 'regio': dit verschilt van land tot land. Het vaakst vallen de grenzen van de regio samen met die van het kiesdistrict, maar naarmate dit district groeit in omvang omsluiten de grenzen vaker een deel ervan – rondom hun thuisgemeente (zie André *et al.*, te verschijnen). Ten tweede is de 'home style' (Fenno, 1978) van politici vaak nauw verbonden met wat ze doen in het parlement: ook daar kunnen zij de zienswijzen en initiatieven van hun achterban opnemen door middel van wetsvoorstellen en parlementaire vragen. *Uptake* is de notie die Sulkin (2005; zie ook Bohman, 1996, p. 58) hiervoor gebruikt. Maar het is vaak niet eenvoudig te weten wat de publieke opinie wil (Andeweg, 2003) en politici nemen hun toevlucht tot eenvoudige heuristieken. Politici horen de publieke opinie van belangenorganisaties; lezen ze in de krantenkolommen (Herbst, 1998). Wat ons hier echter interesseert, is hun *uptake* van de zienswijzen en initiatieven die hen worden ingefluisterd door individuele burgers.

Politici, zo werd vaak aangenomen (zie Norton & Wood, 1993), *compartimenteren* wat ze doen in de regio en in het parlement, zodat hun acties in de ene arena

hen geen nadeel berokkenen in de andere arena. Beide zijn echter nauw verbonden (Fenno, 1978). In het bijzonder beïnvloeden electorale instituties de bonus van een persoonlijke achterban (met name, een *lokale* achterban) en daarmee de acties van politici in de regio en in hun *uptake* in het parlement. Over de manier waarop dit gebeurt, lopen de meningen echter uiteen. Enerzijds wordt een lokale achterban minder belangrijk naarmate *district magnitude* toeneemt en er dus meer zetels te verdelen zijn in het kiesdistrict. Daar zijn verschillende redenen voor: ten eerste neemt dan ook het aantal kandidaten toe en kunnen kiezers al snel de ene niet meer van de andere onderscheiden (Shugart *et al.*, 2005). De *persoonlijke aansprakelijkheid* van vertegenwoordigers neemt af naarmate zij in aantal toemen (Mitchell, 2000; Weßels, 1999). Ten tweede zijn grotere kieskringen ook meer heterogeen dan kleine (Weßels, 1999). Het enige parlementslid in een district is verantwoordelijk voor het verdedigen van de economische belangen van het district en hij of zij wordt daarop afgerekend (Ames, 1995; Crisp *et al.*, 2004). Maar als het district meerdere parlementsliden verkiest, is een *lokale* achterban niet de enige optie. Ook een achterban die verspreid over een groter gebied woont, kan hen herkiezen (Persson & Tabellini, 2003; Rickard, 2012).

Anderzijds wordt de persoonlijke aansprakelijkheid van politici niet enkel bepaald door *district magnitude*, maar ook door de optie om een voorkeurstem uit te kunnen brengen (Carey & Shugart, 1995; Mitchell, 2000). Met een voorkeurstem kunnen kiezers belonen of afstraffen wat een individueel politicus doet voor de lokale gemeenschap. Daarmee wijzigt de kiesbrief de condities van electorale competitie ingrijpend. Wanneer kiezers niet de optie hebben om een voorkeurstem uit te brengen, kunnen politici enkele kiezers extra overtuigen door “de partij een menselijk gezicht te geven” en hun zetel in veiligheid brengen (Cain *et al.*, 1987; Norton & Wood, 1993). Maar met *district magnitude* neemt het aantal stemmen toe dat winst van verlies scheidt. Dan volstaat een lokale achterban al snel niet meer. Maar hebben kiezers wel die optie, dan zullen politici trachten zich te onderscheiden van de andere kandidaten op de partijlijst (Cox & Thies, 1998). Die drijfveer neemt toe met *district magnitude*: ook het aantal kandidaten waaruit zij moeten opvallen, neemt dan toe (Carey & Shugart, 1995; maar zie Crisp *et al.*, 2007). Carey en Shugart (1995) verwachten met andere woorden een verschillend effect van *district magnitude* in systemen met en zonder voorkeurstemmen. Dit verschillend effect is echter beperkt, zo kan worden verwacht, tot de acties van politici in het parlement: deze spreken tot de verbeelding van de hele regio. De acties van politici in de regio zijn vaak ontmoetingen van persoon tot persoon en die zijn in grote kiesdistricten al snel niet meer efficiënt.

Politici zijn niet enkel koele rekenaars. Ook hun opvattingen over politieke representatie hebben invloed op wat zij doen in het district en in het parlement. Of de visies van kiezers vertaald worden in beleid hangt volgens McCrone en Kuklinski (1979) ook af van de taakopvatting van politici. Eerder onderzoek kende echter

weinig succes om de opvattingen van *trustees* en *delegates* in verband te brengen met de condities waarin zij met elkaar wedijveren om herverkiezing of met hun stemgedrag in het parlement (Jewell, 1970; Thomassen, 1994). Daarvoor had het onderzoek te weinig oog voor de politieke partijen en de houdgreep waarin zij parlementsleden houden. *Trustees* en *delegates* denken verschillend over de aard van politieke opvattingen en belangen, zo merkt Pitkin (1967) op. Het is dan ook beter deze opvattingen meer direct te meten en een onderscheid te maken tussen een *top-down*- en *bottom-up*-opvatting van politieke representatie (Andeweg & Thomassen, 2005; Esaiasson & Holmberg, 1996). De *bottom-up*-opvatting beklemtoont dat mensen duidelijke beleidsvoorkeuren hebben die politici in beleid moeten vertalen. Volgens de *top-down*-opvatting daarentegen leggen politici verschillende opties voor aan de mensen die daaruit hun keuze maken in het stemhokje. Het is makkelijk te begrijpen hoe het opnemen van de opinies en belangen van mensen die zich niet organiseerden nauwer aansluit bij een *bottom-up*-taakopvatting dan bij een *top-down*-opvatting van hun taak. Politici wijzen in dat geval eerder naar de partij of verwante belangenorganisaties als de inspiratie voor hun ingrijpen.²

De condities waarin politici wedijveren om herverkiezing hebben invloed op het contact dat zij hebben met hun kiezers. In het bijzonder wordt verwacht dat de optie voor kiezers om voorkeurstemmen uit te brengen én *district magnitude* het nut bepalen van een lokale achterban en daarmee politici motiveren om de opinies en belangen van die achterban op te nemen in de wetgevende arena. Het is echter moeilijk electorale instituties te zien in isolement; zij maken deel uit van de politieke instituties en cultuur (zie Saward, 2010). In dit opzicht is er een probleem van *endogeniteit*: kunnen electorale instituties politici motiveren om dingen te doen die ze anders niet zouden doen en dingen niet te doen die ze anders zouden doen (Przeworski, 2004)? Dat zou betekenen dat politici reeds een lokale achterban opbouwen, onderhouden of versterken wanneer aan één van beide voorwaarden is voldaan. In dat geval wint een lokale achterban aan belang voor wie er electoraal voordeel bij heeft (ook – of misschien vooral – zij die het niet tot hun taak rekenen om dit te doen). Of moet aan beide voorwaarden zijn voldaan, naar het voorbeeld van McCrone en Kuklinski (1979)? Moet de lokale achterban stroken met de taakopvatting van politici én hen electoraal voordeel bieden?

3. Het PARTIREP-onderzoek

Welke invloed de electorale instituties hebben op wat de Kamerleden doen en niet doen, wordt pas duidelijk wanneer we verder kijken dan België en Nederland. Met de hulp van het PARTIREP-netwerk van universiteiten in 15 Europese landen legden we de vraag voor aan nationale parlementsleden in België, Duitsland, Frankrijk, Hon-

garije, Ierland, Israël, Italië, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Polen, Portugal, Spanje, het Verenigd Koninkrijk en Zwitserland. Waar het kon werden ook regionale parlementsleden bevraagd: in België, Duitsland (in Brandenburg, Rijnland-Palts, Neder-Saksen en Thüringen), Italië (in Calabrië, Campanië, Latium, Lombardië, Toscane en Valle d'Aosta), Oostenrijk, Spanje (in Andalusië, Baskenland, Catalonië en Valencia), het Verenigd Koninkrijk (met uitzondering van Noord-Ierland) en Zwitserland (met uitzondering van Appenzell-Innerrhoden). Tussen maart 2009 en januari 2012 werd elk Kamerlid ten minste driemaal gecontacteerd. Elk Kamerlid ontving een introductiebrief en een e-mail met de uitnodiging om aan het onderzoek mee te werken, hetzij via de website, een interview of een postenquête. Nog ten minste tweemaal werd hen om hun medewerking gevraagd (behalve aan hen die uitdrukkelijk niet wilden deelnemen), een laatste keer per telefoon. Eén op vier Kamerleden werkte mee aan het onderzoek, al zijn er verschillen tussen de landen en partijen. Tabel 1 toont het aantal antwoorden en het antwoordpercentage per land. Desondanks maken we ons sterk dat er geen sterke vertekeningen zijn in de antwoorden. Met gewichten per partij, nationaal/regionaal en per land kunnen we dit deels corrigeren. Zo zijn verbanden niet eenvoudig het gevolg van de relatieve aantallen respondenten uit dit of dat land in het databestand, bijvoorbeeld omdat 25 kantonparlementen in Zwitserland werden bevraagd.

De landen in het onderzoek hebben erg uiteenlopende electorale instituties. Tabel 1 toont hoe in België, Ierland, Nederland, Oostenrijk, Polen en Zwitserland kiezers een voorkeurstem voor één of meer kandidaten kunnen uitbrengen. In de andere landen kan dat niet. In de één-zeteldistricten van Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk is een stem voor een partij meteen een stem voor een kandidaat, en omgekeerd (Shugart, 2008). Kiezers in Israël, Italië, Portugal en Spanje kunnen hun stem enkel aan een partijlijst geven. In Duitsland en Hongarije³ stemmen kiezers dan weer tweemaal: een maal voor een kandidaat in het district en een maal voor de partijlijst in de bredere regio (zie Farrell, 2001, Benoit, 2008). Daarenboven is het aantal zetels waarop elke kieskring recht heeft (de *district magnitude*) in deze vijftien parlementen erg verschillend. Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk zijn bijvoorbeeld ingedeeld in evenveel districten als er zetels zijn in de Nationale Vergadering en het Lagerhuis. Elk district wordt dan vertegenwoordigd door één parlements lid. De 150 zetels in de Nederlandse Tweede Kamer worden verdeeld in één, nationale kieskring.⁴ De kieskringen gebruikt in de andere landen bevinden zich tussen deze twee uitersten.

TABEL 1. Het PARTIREP-onderzoek in 15 Europese landen.

		Response rate		Stembrief	District magnitude		
		antwoorden	proportie	met voorkeurstem	min.	max.	gem.
België	nat.	70	0.47	1	4	24	13.6
	reg. (4)	93	0.30	1	2	72	35.1
Duitsland	nat.	134	0.22	0	1	65	2
	reg. (4)	145	0.34	0	1	65	1.9
Frankrijk	nat.	50	0.09	0	1	1	1
Hongarije	nat.	99	0.26	0	1	64	1.9
Ierland	nat.	34	0.22	1	3	5	3.9
Israël	nat.	39	0.33	0	120	120	120
Italië	nat.	45	0.07	0	1	44	24.2
	reg. (6)	83	0.23	0-1	1	42	8.9
Nederland	nat.	65	0.43	0	150	150	150
Noorwegen	nat.	46	0.27	0	4	17	8.9
Oostenrijk	nat.	55	0.30	0-1	1	36	7.5
	reg. (9)	172	0.38	0-1	1	26	6.6
Polen	nat.	55	0.12	1	7	19	11.2
Portugal	nat.	76	0.33	0	2	47	10.5
Spanje	nat.	104	0.30	0	1	35	6.7
	reg. (4)	168	0.40	0	11	85	23.2
Verenigd Koninkrijk	nat.	62	0.10	0	1	1	1
	reg. (2)	45	0.24	0	1	7	1.5
Zwitserland	nat.	49	0.25	1	1	34	7.7
	reg. (25)	555	0.22	1	1	100	19.6

Contact houden met de kiezer kan op vele verschillende manieren. In het PARTIREP-onderzoek werd aan parlementsleden gevraagd op een 5-puntenschaal aan te geven hoe frequent ze elk van zes manieren benutten om contact te houden met kiezers in de regio (de verkiezingscampagne niet inbegrepen): (5) eens per week, (4) eens per twee weken, (3) eens per maand, (2) eens per drie maanden, (1) (bijna) nooit.⁵ Deze 'activiteiten' maken deel uit van de onderzoekstraditie die observeert wat volksvertegenwoordigers doen in uiteenlopende institutionele omgevingen (Buck & Cain, 1990; Cain *et al.*, 1987; Fenno, 1978). Parlementsleden houden contact met kiezers door (a) in de lokale media te komen (gem. 3.5), (b) zitdagen te houden voor dienstbetoon (gem. 3.0), (c) samen te zitten met lokale bedrijven en actiegroepen (gem. 2.7), (d) bij de mensen thuis te komen (gem. 2.1), (e) bedrijven en overheidsgelden naar de regio te halen (gem. 2.0), en (f) huwelijken, huwelijksverjaardagen en begrafenissen in de regio bij te wonen (gem. 2.0). De zes activiteiten vormen samen een eenvoudige somschaal die de lokale oriëntatie meet van parlementsleden in 15 landen.⁶ De

gemiddelde score is 2.6, maar de lokale oriëntaties van parlementsleden variëren van het ene (1) tot het andere uiterste (5) van de schaal. Die lokale oriëntatie is beduidend groter bij de Belgische dan bij de Nederlandse Kamerleden (zie tabel 2). De Nederlandse Kamerleden zijn – op de Zwitserse parlementsleden na – het minst lokaal georiënteerd. De Belgische Kamerleden daarentegen situeren zich net boven het algemeen gemiddelde in de 15 landen, in het midden tussen de Zwitserse parlementsleden aan de ene kant en de Ierse en Britse parlementsleden aan de andere kant.

TABEL 2. Lokale oriëntatie, uptake en representatie-opvattingen in de wetgevende arena in 15 Europese landen.

	lokale-oriëntatieschaal		uptake		bottom-up opvatting	
	gem.	s.d.	gem.	s.d.	gem.	s.d.
België	2.47	0.91	21.82	15.47	2.83	1.09
Duitsland	2.80	0.70	15.44	13.04	2.51	0.95
Frankrijk	2.81	0.61	22.58	11.61	2.73	0.88
Hongarije	2.58	0.68	30.38	20.23	3.35	1.15
Ierland	3.51	0.72	33.59	20.36	2.94	1.44
Israël	2.40	0.99	32.09	21.67	2.41	1.18
Italië	2.79	0.79	27.34	16.99	3.54	1.07
Nederland	2.14	0.81	17.40	11.37	2.29	0.89
Noorwegen	2.47	0.59	14.44	11.04	2.34	0.95
Oostenrijk	2.73	0.79	20.19	16.85	2.94	1.25
Polen	2.49	0.56	31.46	21.94	2.71	1.20
Portugal	2.20	0.69	15.57	11.75	3.33	1.16
Spanje	2.48	0.83	16.06	12.30	3.43	1.12
Verenigd Koninkrijk	2.97	0.65	27.27	21.02	2.36	0.82
Zwitserland	1.65	0.54	16.01	15.98	2.90	1.21
Totaal	2.56	0.84	22.29	17.64	2.87	1.17

Die contacten kunnen politici inspireren tot actie in de wetgevende arena. De opinies en belangen van de mensen kunnen vertaald worden in wetsvoorstellen, moties of parlementaire vragen. Aan politici werd gevraagd aan te geven hoeveel procent van al hun initiatieven in het parlement werden ingefluisterd door (a) de partij, (b) belangenorganisaties, (c) de media, (d) de eigen ervaring en ten slotte (e) door individuele burgers. Omdat een beleidsvoorstel meerdere bronnen kan hebben, hoeven de antwoorden niet op te tellen tot 100 procent. We beperken ons hier tot de laatste categorie: hoe vaak de opinies en belangen die zij vernamen uit contacten met individuele burgers direct leidden tot hun optreden in het parlement.

Het gemiddelde Kamerlid schat dit aandeel op 22 procent, maar de percentages lopen uiteen van 0 tot bijna 100 procent. Nederlandse Kamerleden wijzen veeleer naar de media; zij vinden minder dan gemiddeld hun inspiratie in contacten met individuele burgers. Belgische Kamerleden benaderen het gemiddelde, halverwege tussen de Spaanse parlementsleden die het minst vaak de opinies en belangen van individuele burgers opnemen en de Hongaarse parlementsleden die zeggen dit het vaakst te doen.

4. Institutionele effecten op de lokale oriëntatie van politici en hun parlementaire werk

Electorale instituties sporen politici al dan niet aan om een lokale achterban op te bouwen, te versterken of te onderhouden. Tijdens die contacten met individuele burgers vernemen zij wat hen bezighoudt – besognes die zij vervolgens kunnen opnemen in het parlement of niet. In het eerste deel van de analyse gebruiken we een eenvoudige OLS-regressie: de lokale-oriëntatieschaal is een continue afhankelijke variabele die waarden aanneemt tussen 1 en 5. De electorale instituties en de opvattingen van parlementsleden over representatie zijn de belangrijkste onafhankelijke variabelen. Electorale instituties worden gemeten aan de hand van twee indicatoren: een binaire variabele die de waarde 1 aanneemt in systemen waar kiezers een voorkeurstem kunnen geven en die de waarde 0 aanneemt in systemen waar deze mogelijkheid niet voorhanden is enerzijds, en het decimale logaritme van *district magnitude* anderzijds. De logaritmische functie brengt in rekening dat een toename in het aantal te begeben zetels in een kieskring van 2 naar 3 een grotere impact heeft op de electorale *incentives* van parlementsleden dan een toename van pakweg 37 naar 38 zetels. Om na te gaan of *district magnitude* een verschillend effect heeft in systemen met en zonder voorkeurstemmen wordt bovendien een interactieterm tussen beide variabelen aan het model toegevoegd. De opvattingen van parlementsleden over vertegenwoordiging worden gemeten aan de hand van een vijf-puntenschaal die een *bottom-up*- en een *top-down*-opvatting van politieke representatie contrasteert. Parlementsleden die het vooral als hun taak zien om de politieke denkbeelden van kiezers zo goed mogelijk in beleid te vertalen hebben een lage score op de schaal. Parlementsleden die vinden dat het hun plicht is om steun te vragen aan de kiezers voor de politieke denkbeelden van hun eigen partij hebben een hoge score.

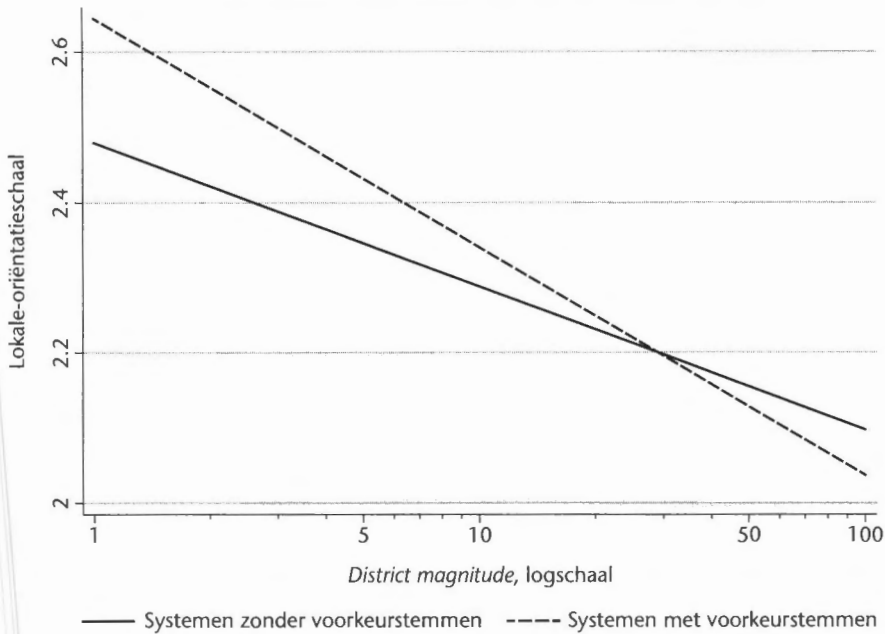
TABEL 3. Electorale instituties, opvattingen over representatie en lokale oriëntatie.

	b.	s.e.
<i>bottom-up-opvatting</i>	.007	(.020)
systemen met voorkeurstemmen	.173	(.179)
<i>district magnitude</i>	-.190	(.044)***
interactie	-.114	(.111)
anciënniteit	-.003	(.003)
links-rechtspositie (partij)	.040	(.011)***
regionaal parlement	-.063	(.051)
België	.249	(.178)
Duitsland	.528	(.103)***
Frankrijk	.321	(.136)**
Hongarije	.216	(.112)*
Ierland	1.043	(.209)***
Israël	.290	(.190)
Italië	.567	(.118)***
Nederland	.156	(.222)
Noorwegen	.159	(.122)
Oostenrijk	.453	(.153)***
Polen	.119	(.180)
Portugal		referentie
Spanje	.297	(.106)***
Verenigd Koninkrijk	.598	(.124)***
Zwitserland	-.683	(.162)***
constante	2.266	(.142)***
N	1978	
loglikelihood	-2175.80	
LR(df)	580.92	(21)***
Adjusted R ²	0.25	

De tabel rapporteert de coëfficiënten en robuuste standaardfouten van een ols-regressie.

* $p \leq .10$; ** $p \leq .05$; *** $p \leq .01$

Om het effect van electorale instituties en opvattingen over representatie af te zonderen, moeten we tevens rekening houden met een aantal alternatieve verklaringen die in eerder onderzoek naar de lokale oriëntatie van parlementsleden aan bod kwamen. Zo wordt verwacht dat de aandacht voor en de aanwezigheid in de lokale gemeenschap afneemt naarmate het aantal jaren dat vertegenwoordigers op het ogenblik van afname van de *survey* in het parlement zetelen toeneemt. Ervaren parlementsleden bekleden vaker prestigieuze posities in de partij en het parlement en kunnen bijgevolg minder tijd doorbrengen in hun kieskring (Heitshusen *et al.*,

FIGUUR 1. *District magnitude* en de lokale oriëntatie van parlementsleden.

2005). Er is bovendien onenigheid in de literatuur over de impact van ideologie. De toegankelijkheid van linkse partijen wordt groter geacht, omdat de grieven van kiezers vaak verband houden met de welvaartstaat (Young *et al.*, 2005). Lancaster (2002) draait de redenering om: partijen aan de rechterkant van het ideologische spectrum zouden het als hun plicht beschouwen om kiezers wegwijs te maken in het administratieve doolhof omwille van hun misprijzen voor een sterke overheid. De ideologie van een fractie is de gemiddelde positie die de leden zelf de fractie toedichten op een 11-puntenschaal van links (0) tot rechts (10). We moeten ook controleren voor het bestuursniveau. Van regionale parlementsleden wordt verwacht dat zij meer contact hebben met kiezers: ze worden verkozen in kleinere kieskringen en zijn bevoegd voor aangelegenheden die rechtstreeks ingrijpen in het dagelijkse leven van mensen (Patzelt, 2007). Geen van deze alternatieve verklaringen beïnvloedt echter onze resultaten. Ten slotte controleren we voor land-specifieke effecten door *fixed effects* of landendummies op te nemen in de analyse. Tabel 3 rapporteert de regressiecoëfficiënten, standaardfouten en parameters van *model fit*. Om de interpretatie te vereenvoudigen, wordt het conditioneel effect van *district magnitude* in systemen met en zonder voorkeurstemmen ook grafisch weergegeven.

Electorale motieven overwegen bij de lokale oriëntatie van parlementsleden. Ongeacht de opvatting van parlementsleden over representatie boet contact met

kiezers aan belang in naarmate er meer zetels in de kieskring te verdelen zijn. In tegenstelling tot de verwachting van Carey en Shugart (1995) kan geen onderscheid gemaakt worden tussen kiesstelsels met open en gesloten lijsten. Het effect van *district magnitude* is negatief in systemen waar kiezers enkel een partijlijst selecteren. Maar een statistisch significant dalend effect is eveneens waar te nemen in systemen waar kiezers een voorkeurstem kunnen uitbrengen voor één of meer kandidaten. Hoewel onder deze condities de drijfveer om zich te onderscheiden van andere kandidaten op de partijlijst sterker wordt met *district magnitude*, wordt de keuze van parlementsleden om veel of weinig aandacht te schenken aan de lokale gemeenschap ingegeven door kosten- en effectiviteitsoverwegingen. Persoonlijk contact met kiezers is een bijzonder tijds- en arbeidsintensieve manier om een achterban uit te bouwen. Met *district magnitude* neemt het aantal stemmen toe dat nodig is om een zetel te winnen en wordt een lokale achterban al snel ontoereikend om herverkiezing te verzekeren. Bovendien neemt de persoonlijke aansprakelijkheid van individuele vertegenwoordigers af, omdat het voor kiezers eenvoudigweg onmogelijk wordt om voor een groot aantal parlementsleden na te gaan en bij te houden wat ze precies doen.

Parlementsleden willen herverkozen worden en waar dit electoraal loont, bouwen ze een lokale achterban op, ongeacht hun opvattingen over politieke representatie. Ze doen dit door frequent contact met individuele burgers bij sociale gelegenheden, maar ook door dienstbetoon. Of ze die contacten aanwenden in hun werk in het parlement is dan weer sterk bepaald door hun opvattingen over politieke representatie. *Uptake* is, zoals vermeld, het percentage van de parlementaire initiatieven van een politicus waarvan hij meent dat ze werden ingefluisterd door individuele burgers. Omdat de afhankelijke variabele in dit geval enkel uit gehele getallen bestaat, die daarenboven het gemiddelde erg ver kunnen overschrijden (*overdispersion*, zie Long & Freese, 2006), gebruiken we in dit geval een negatief-binomiale regressie. De resultaten van de analyse worden getoond in tabel 4. Model 1 onderstreept in de eerste plaats dat wie frequent contact houdt met individuele burgers, wat hij of zij daar verneemt vaker opneemt in het werk in het parlement. Een politicus die zich maximaal richt op de lokale achterban neemt de opinies en belangen van individuele burgers tot 5 procent vaker op in het parlement dan een politicus die zich minimaal richt op de eigen regio. Belangrijker echter zijn het effect van de condities waarin politici wedijveren om de herverkiezing én de opvattingen die zij hebben over politieke representatie.

Met model 1 tonen we aan dat politici die politieke representatie begrijpen als een proces van onderuit, vaker aangeven hoe individuele burgers hen inspireerden om hun zaak op te nemen in het parlement. Politici die daarentegen politieke representatie een proces van bovenaf achten, halen hun inspiratie veeleer bij de partij, de media of belangenorganisaties. In tegenstelling tot contact met de lokale gemeenschap neemt de opname van hun opinies en belangen niet verder af met

TABEL 4. *District magnitude*, opvattingen over representatie en *uptake* in de wetgevende arena.

	model 1		model 2	
	b.	s.e.	b.	s.e.
lokale-oriëntatieschaal	.080	(.031)***	.076	(.030)**
<i>bottom-up</i> -opvatting (b1)	.076	(.022)***	.044	(.061)
systemen met voorkeurstemmen (b2)	-.325	(.180)*	-.524	(.363)
<i>district magnitude</i> (b3)	-.074	(.059)	.004	(.143)
b2 * b3	.340	(.125)***	.082	(.279)
b1 * b2			.036	(.100)
b1 * b3			-.028	(.047)
b1 * b2 * b3			.090	(.080)
anciënniteit	.003	(.003)	.003	(.003)
links-rechtspositie (partij)	.007	(.012)	.007	(.011)
regionaal parlement	.100	(.057)*	.096	(.056)*
België	.191	(.148)	.260	(.150)*
Duitsland	-.062	(.121)	-.115	(.123)
Frankrijk	.264	(.140)*	.230	(.141)
Hongarije	.560	(.122)***	.555	(.125)***
Ierland	.743	(.190)***	.817	(.192)***
Israël	.846	(.166)***	.750	(.164)***
Italië	.431	(.129)***	.414	(.128)***
Nederland	-.142	(.196)	.035	(.215)
Noorwegen	-.057	(.152)	-.113	(.155)
Oostenrijk	.120	(.140)	.170	(.142)
Polen	.624	(.178)***	.705	(.182)***
Portugal		referentie		referentie
Spanje	-.048	(.111)	-.039	(.112)
Verenigd Koninkrijk	.464	(.146)**	.414	(.151)***
Zwitserland	-.016	(.154)	.045	(.155)
constante	2.808	(.161)***	2.485	(.223)***
parameter van overdispersie (α)	.680	(.052)***	.669	(.051)***
N	1776		1775	
log-likelihood	-7064.00		-7051.73	
LR(df)	222.61	(22)***	237.52	(25)***
Nagelkerke R ²	0.12		0.13	

De tabel rapporteert de coëfficiënten en robuuste standaardfouten van een negatief-binomiale regressie.

* $p \leq .10$; ** $p \leq .05$; *** $p \leq .01$

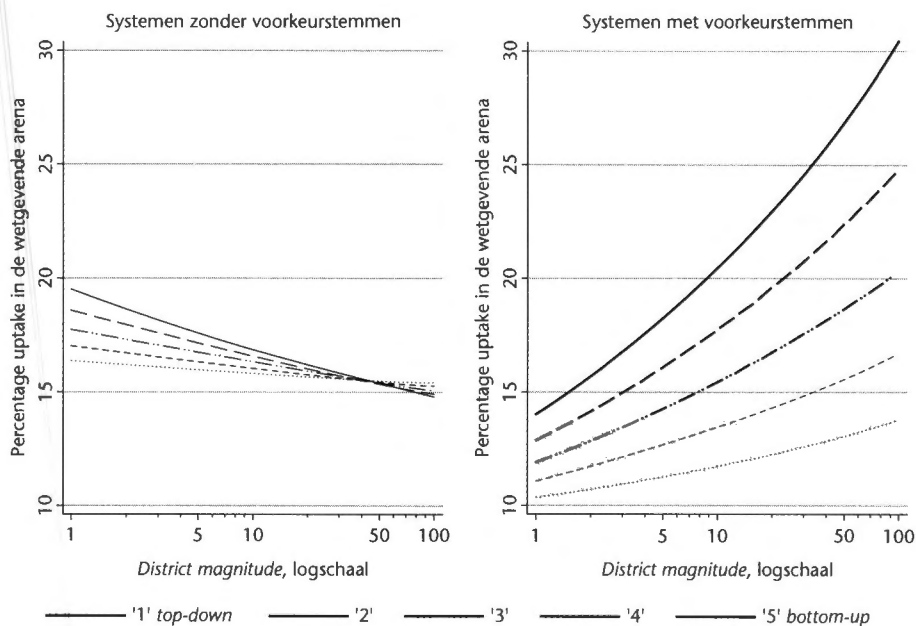
district magnitude. Het parlementaire werk van politici is in dit opzicht minder onderhevig aan de electorale calculus dan hun aanwezigheid in de lokale gemeen-

schap, zo lijkt het. Politici laten zich niet licht tot actie in het parlement bewegen door individuele burgers – of zij dit nu hun taak vinden of niet. Er is wel een electoraal motief dat toeneemt met *district magnitude* in systemen met voorkeurstemmen. Hier loopt het effect van *district magnitude* sterk uiteen in systemen met en zonder voorkeurstemmen, zoals Carey en Shugart (1995) vooropstelden. Maar model 2 leert dat die electorale bonus vooral politici aanspoort die het sowieso al hun taak achten de opinies van burgers te vertalen in beleid. Dat is waar het om gaat in politieke representatie.

Figuur 2 illustreert dit treffend. De linkerhelft van de figuur toont hoe de opname van de opinies van individuele burgers licht – en niet significant – afneemt naarmate *district magnitude* toeneemt, daar waar kiezers niet de optie hebben een voorkeurstem uit te brengen. Er worden vijf lijnen getoond, één voor elk punt op de schaal die *bottom-up*- en *top-down*-opvattingen van politieke representatie contrasteert. Maar de representatie-opvattingen maken nauwelijks verschil in dit geval – heel anders dan waar kiezers wel de optie hebben om een voorkeurstem uit te brengen: daar handelen politici beduidend vaker in het parlement op aangeven van individuele burgers naarmate *district magnitude* toeneemt. Er is een electorale bonus voor een lokale achterban, maar enkel politici die dit kunnen verzoenen met hun taakopvatting oriënteren zich daarop. Electorale instituties lijken in dit geval politici niet te bewegen om dingen te doen die ze anders niet zouden doen. De rechterhelft van de figuur toont vijf stijgende lijnen, maar enkel die voor de laagste waarden op de schaal die *bottom-up*- en *top-down*-opvattingen onderscheidt tonen een significante stijging. Politici die politieke representatie niet op deze manier begrijpen, laten zich door de electorale bonus niet overhalen. Figuur 2 onderstreept ook hoe de representatie-opvattingen van politici een grotere rol spelen in grote dan in kleine districten. De lijnen waaieren uit naarmate *district magnitude* toeneemt: een *top-down*-opvatting van representatie resulteert in tot 7 procent minder parlementaire initiatieven die voortkomen uit contacten met individuele burgers in kleine kiesdistricten ($M = 5$) en in vergelijking tot 14 procent minder in grote kieskringen ($M = 50$). Politici hebben dan meer ruimte om een eigen invulling aan hun werk te geven. Maar niet alle politici kiezen ervoor om dit te doen door een lokale achterban op te bouwen, te versterken of te onderhouden.

Hoe zit het dan met de Belgische en Nederlandse Kamerleden? Belgische Kamerleden wedijveren om herverkiezing in provinciale kiesdistricten; de leden van het Waalse Parlement in kleinere kiesarrondissementen. De Nederlandse Kamerleden daarentegen worden herverkozen in het ene nationale kiesdistrict. Dit alleen kan het geringe aantal Nederlandse Kamerleden verklaren dat zich richt op de lokale achterban en frequent aanwezig is in de lokale gemeenschap in vergelijking met de Belgische Kamerleden. Kan het verschil in *district magnitude* ook verklaren waarom Nederlandse Kamerleden minder vaak die contacten aanwenden voor hun

werk in de Tweede Kamer? Natuurlijk kunnen de contacten met individuele burgers politici niet tot actie bewegen wanneer er nauwelijks zulke contacten zijn. Maar met *district magnitude* lijkt de inbreng van individuele burgers groter te worden: er is een electorale bonus voor wie een lokale achterban heeft in open-lijstsystemen met grote kiesdistricten. Toch nemen Nederlandse Kamerleden minder vaak de opinies van individuele burgers op in het parlement dan Belgische Kamerleden. Zij vinden eenvoudig niet dat dit tot hun taak behoort – al is in Nederland de regionale vertegenwoordiging niet geheel afwezig (Thomassen & Andeweg, 2004).

FIGUUR 2. Het effect van *district magnitude* en opvattingen over representatie op *uptake* in de wetgevende arena.

5. Conclusie

De instituties die stemmen in zetels vertalen, bevatten *incentives* voor parlementsleden om een persoonlijke achterban, en een lokale achterban in het bijzonder, op te bouwen, te onderhouden of te versterken. *Ceteris paribus*, dat is de verwachting, doen politici de dingen waarvan ze denken dat kiezers ze zullen belonen – gegeven het kiesstelsel. Maar kunnen electorale instituties politici motiveren om dingen te doen die ze anders niet zouden doen en dingen niet te doen die ze anders zouden doen (Przeworski, 2004)? Niet veel Nederlandse Kamerleden hebben zo'n lokale

achterban; het gemiddelde Kamerlid is niet zo aanwezig in het lokale gemeenschapsleven, gaat niet bij de mensen thuis en doet geen dienstbetoon. Slechts 17 procent van zijn of haar initiatieven in de Tweede Kamer had zijn oorsprong in contacten met individuele kiezers. Dat aandeel is gemiddeld 22 procent, zo schatten de Belgische parlementsleden. Zij hebben ook vaker een lokale achterban. Maar is dit het gevolg van het verschillende kiesstelsel en in het bijzonder van het verschil in *district magnitude*? De Belgische regionale en nationale parlementsleden worden verkozen door districten die variëren wat betreft het aantal zetels van 2 tot 72. De Nederlandse Kamerleden worden verkozen door het hele land.

Electorale instituties bepalen in belangrijke mate de electorale bonus van een lokale achterban. Naarmate *district magnitude* toeneemt en er meer zetels te verdelen zijn in een district, neemt de *incentive* af om een lokale achterban op te bouwen, te onderhouden of te versterken. Dat kan worden vastgesteld in de 15 Europese democratieën van het PARTIREP-onderzoek. Dat komt doordat kiezers in grote kieskringen nauwelijks de ene politicus van de andere kunnen onderscheiden en belonen voor zijn/haar banden met de lokale gemeenschap. Dit is in tegenspraak met de theorie van Carey en Shugart die stelt dat *district magnitude* een verschillend effect zou hebben waar kiezers de optie hebben een voorkeurstem te geven dan wel enkel voor de partijlijst kunnen stemmen. Dit verschillend effect vinden we wel wanneer we kijken hoe politici die contacten aanwenden in de wetgevende arena. In kiesstelsels zonder voorkeurstemmen daalt het percentage van de parlementaire initiatieven dat zijn oorsprong had in contacten met individuele kiezers naarmate *district magnitude* toeneemt. In kiesstelsels met voorkeurstemmen neemt dit percentage juist toe.

De electorale bonus motiveert enkel die politici die denken over politieke representatie als een *bottom-up*-proces waarbij kiezers politici aanstellen om hun opinies te vertalen in beleid. Politici met *bottom-up*-ideeën van politieke representatie nemen vaker de opinies van individuele kiezers op in de wetgevende arena; politici met *top-down*-ideeën van politieke representatie daarentegen vinden hun inspiratie vaker op de partijstudiedienst, bij belangenorganisaties en in de krantenkolommen. Maar belangrijker nog, naarmate de *district magnitude* groeit, nemen politici vaker de opinies van individuele kiezers op in de wetgevende arena en steeds vaker naarmate zij denken over politieke representatie in *bottom-up*-termen. Met andere woorden, electorale instituties motiveren politici om een lokale achterban op te bouwen, te onderhouden of te versterken – ook die politici die niet in die termen denken over politieke representatie. Zij zullen echter niet vaker die contacten aanwenden in de wetgevende arena. Dat doen enkel politici die denken over politieke representatie in *bottom-up*-termen: voor hen versterkt de electorale bonus hun taakopvatting nog. Ook daarin verschillen Nederlandse Kamerleden en Belgische parlementsleden. Electorale instituties zijn ingebed in een bredere sociale context (Morgenstern & Vázquez-D'Elía 2007): er ontstaan met andere woorden 'culturele repertoires' van politieke representatie waarvan politici in een land zich

het vaakst bedienen en die het makkelijkst herkenbaar zijn voor kiezers (Saward, 2010). Die culturele repertoires lenen zich tot het opbouwen, onderhouden of versterken van een lokale achterban waar dit electoraal voordeel biedt, maar zijn niet noodzakelijk het gevolg van de electorale instituties.

Noten

1. De auteurs danken BELSPO voor de financiële steun aan het PARTIREP 'Participation and Representation in Modern Democracies'-onderzoek. Audrey André dankt ook uitdrukkelijk het FWO-Vlaanderen voor de financiële steun. De auteurs wensen ten slotte ook alle personen te bedanken die op de een of andere manier geholpen hebben bij de dataverzameling. Zonder hun inzet was het onderzoek onmogelijk geweest.
2. Andeweg en Thomassen (2005) voegen daar een tweede dimensie aan toe, die *ex ante* en *ex post* manieren onderscheidt om politici aansprakelijk te houden. Jane Mansbrides (2003) notie van *anticipatorische* representatie maakt de tijdsdimensie echter erg moeilijk: politici doen nu de dingen waarvan ze denken dat kiezers die zullen belonen op een later tijdstip, bij de volgende verkiezingen, en doen nu de dingen niet die kiezers niet zullen belonen. Bovendien is de tijdsdimensie niet gerelateerd aan de lokale oriëntatie van politici.
3. In Hongarije is er nog een derde, compenserende, zetelverdeling over het gehele grondgebied. Maar die wordt berekend op basis van de niet-gebruikte stemmen in de eerste en tweede zetelverdelingen. Kiezers brengen geen derde stem uit voor het nationale niveau (zie Benoit, 2008).
4. De kieskringen kennen slechts een administratieve functie. De zetelverdeling wordt berekend op basis van de stemmen die partijen behaalden in het hele land en de top-posities op de lijsten worden ingevuld door dezelfde kandidaten in het hele land (Andeweg, 2008).
5. De afstand tussen de antwoordcategorieën is niet gelijk: zo is er één week verschil tussen categorieën 4 en 5, maar twee maanden tussen categorieën 2 en 3. Een continue schaal is echter niet mogelijk door de optie 'nooit'. De analyse werd echter overgedaan met een aangepaste antwoordnummering die wel rekening houdt met de afstanden tussen de tijdsfrequenties: (1) eens per week, (0.85) eens per twee weken, (0.70) eens per maand, (0.20) eens per drie maanden, (0) (bijna) nooit. Deze analyse komt niet tot andere conclusies.
6. De Cronbachs alpha van de somschaal bedraagt 0.7.

Bibliografie

- Ames, B. (1995). Electoral Strategy under Open-List Proportional Representation, *American Journal of Political Science*, 39 (2), 406-433.
- Andeweg, R. (2003). Beyond Representativeness: Trends in Political Representation, *European Review*, 11 (2), 147-161.
- Andeweg, R. (2008). The Netherlands: The Sanctity of Proportionality. In M. Gallagher & P. Mitchell (Eds.), *The Politics of Electoral Systems* (pp. 491-510). Oxford: Oxford University Press.
- Andeweg, R. & Thomassen, J. (2005). Modes of Political Representation: Towards a New Typology, *Legislative Studies Quarterly*, 30 (4), 507-528.
- André, A., Depauw, S. & Deschouwer, K. (te verschijnen). Institutional Constraints and Territorial Representation. In M. Bühlmann & J. Fivaz (Eds.), *Political Representation: New Insights into Old Questions*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Benoit, K. (2008). Hungary: Holding Back the Tiers. In M. Gallagher & P. Mitchell (Eds.), *The Politics of Electoral Systems* (pp. 231-252). Oxford: Oxford University Press.
- Bohman, J. (1996). *Public Deliberation: Pluralism, Complexity, and Democracy*. Cambridge: MIT Press.
- Buck, V.J. & Cain, B.E. (1990). British MPs in their Constituencies, *Legislative Studies Quarterly*, 15 (1), 127-143.
- Cain, B., Ferejohn, J. & Fiorina, M. (1987). *The Personal Vote: Constituency Service and Electoral Independence*. Cambridge: Harvard University Press.
- Carey, J.M. & Shugart, M.S. (1995). Incentives to Cultivate a Personal Vote: A Rank Ordering of Electoral Formulas, *Electoral Studies*, 14 (4), 417-439.
- Cox, G.W. & Thies, M.F. (1998). The Cost of Intra-Party Competition. The Single Non-Transferable Vote and Money Politics in Japan, *Comparative Political Studies*, 31 (3), 267-291.
- Crisp, B.F., Escobar-Lemmon, M.C., Jones, B.S., Jones, M.P. & Taylor-Robinson, M.M. (2004). Vote-Seeking Incentives and Legislative Representation in Six Presidential Democracies, *Journal of Politics*, 66 (3), 823-845.
- Crisp, B.F., Jensen, K.M. & Shomer, Y. (2007). Magnitude and Vote Seeking, *Electoral Studies*, 26 (4), 727-734.
- De Winter, L. (1983). Het sociaal dienstbetoon van politici als niet-juridische vorm van probleem-oplossing, *Kultuurleven*, 50 (3), 232-242.
- Eppink, D.J. (1998). *Vreemde burenen: over politiek in Nederland en België*. Antwerpen: Contact.
- Esaiasson, P. & Holmberg, S. (1996). *Representation from Above: Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*. Aldershot: Dartmouth.
- Eulau, H. & Karps, P. (1977). The Puzzle of Representation. Specifying Components of Responsiveness, *Legislative Studies Quarterly*, 2 (3), 233-254.

- Farrell, D.M. (2001). *Electoral Systems: A Comparative Introduction*. Basingstoke: Palgrave.
- Fenno, R.F. (1978). *Home Style. House Members in their Districts*. Boston: Little, Brown & co.
- Heitshusen, V., Young, G. & Wood, D.M. (2005). Electoral Context and MP Constituency Focus in Australia, Canada, Ireland, New Zealand, and the United Kingdom, *American Journal of Political Science*, 49 (1), 32-45.
- Herbst, S. (1998). *Reading Public Opinion: How Political Actors View the Democratic Process*. Chicago: University of Chicago Press.
- Jewell, M. (1970). Attitudinal Determinants of Legislative Behavior: The Utility of Role Analysis. In A. Kornberg & L. Musolf (Eds.), *Legislatures in Developmental Perspective* (pp. 460-500). Durham: Duke University Press.
- Lancaster, T.D. (2002). *Parliamentary Representation and Constituency Service: The Case of Austria*. Paper voorgesteld op de ECPR Joint Sessions, Turiijn, 22-27 maart.
- Long, S.J. & Freese, J. (2006). *Regression Models for Categorical Dependent Variables Using Stata*. College Station: STATA Press.
- Mansbridge, J. (2003). Rethinking Representation, *American Political Science Review*, 97 (4), 515-528.
- Mayhew, D. (1974). *Congress: The Electoral Connection*. New Haven: Yale University Press.
- McCrone, D. & Kuklinski, J. (1979). The Delegate Theory of Representation, *American Journal of Political Science*, 23 (2), 278-300.
- Mitchell, P. (2000). Voters and their Representatives: Electoral Institutions and Delegation in Parliamentary Democracies, *European Journal of Political Research*, 37 (3), 335-351.
- Morgenstern, S. & Vázquez-D'Elía, J. (2007). Electoral Laws, Parties, and Party Systems in Latin America, *Annual Review of Political Science*, 10, 143-68.
- Norton, P. & Wood, D.M. (1993). *Back from Westminster: British Members of Parliament and Their Constituents*. Lexington, KY: University of Kentucky Press.
- Patzelt, W.J. (2007). The Constituency Roles of MPs at the Federal and Länder Levels in Germany, *Regional and Federal Studies*, 17 (1), 47-70.
- Persson T. & Tabellini, G. (2003). *The Economic Effects of Constitutions*. Cambridge: MIT Press.
- Pitkin, H.F. (1967). *The Concept of Political Representation*. Berkeley: University of California Press.
- Przeworski, A. (2004). Institutions Matter?, *Government and Opposition*, 39 (4), 527-540.
- Rickard, S. (2012). Electoral Systems, Voters' Interests and Geographic Dispersion, *British Journal of Political Science*, te verschijnen.
- Ringeling, A. (2004). Wie vertegenwoordigt wat? En hoe? In B. Steur, H. van Dijk & G.J. van de Nieuwenhuizen (red.), *Democratische vergezichten: essays over de representatieve democratie in Nederland* (pp. 47-68). Den Haag: ROB.

- Saward, M. (2010). *The Representative Claim*. Oxford: Oxford University Press.
- Shugart, M.S. (2008). Comparative Electoral Systems Research: The Maturation of a Field and New Challenges Ahead. In M. Gallagher & P. Mitchell (Eds.), *The Politics of Electoral Systems* (pp. 25-56). Oxford: Oxford University Press.
- Shugart, M.S., Valdini, M. E. & Suominen, E. 2005. Looking for Locals: Voter Information Demands and Personal Vote-Earning Attributes of Legislators under Proportional Representation, *American Journal of Political Science*, 49 (2), 437-449.
- Strøm, K. (1997). Rules, Reasons, and Routines: Legislative Roles in Parliamentary Democracies. In W.C. Müller & T. Saalfeld (Eds.), *Members of Parliament in Western Europe. Roles and Behaviour* (pp. 155-174). Londen: Frank Cass.
- Sulkin, T. (2005). *Issue Politics in Congress*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thomassen, J. (1994). Empirical Research into Political Representation: Failing Democracy or Failing Models. In K. Jennings & T. Mann (Eds.), *Elections at Home and Abroad* (pp. 237-64). Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Thomassen, J. & Andeweg, R. (2004). Beyond Collective Representation: Individual Members of Parliament and Interest Representation in the Netherlands, *Journal of Legislative Studies*, 10 (4), 47-69.
- Thomassen, J. & Esaiasson, P. (2006). Role Orientations of Members of Parliament, *Acta Politica*, 41 (2), 217-231.
- Weßels, B. (1999). Whom to Represent? Role Orientations of Legislators in Europe. In H. Schmitt & J. Thomassen (Eds.), *Political Representation and Legitimacy in the European Union* (pp. 209-234). Oxford: Oxford University Press.
- Young, G., Heitshusen, V. & Wood, D.M. (2005). *Home Style from the Demand Side: A Comparative Look at Westminster Systems*. Paper voorgesteld op de APSA Annual Meeting, Washington DC, 1-4 september.

De selectie van verkiesbare kandidaten

Een analyse van de Belgische Kamerverkiezingen 1999-2010

Gert-Jan Put en Bart Maddens

**ABSTRACT: The Selection of Candidates for Realistic List Positions.
An Analysis of the Elections of the Belgian Lower Chamber 1999-2010**

In a closed or semi-open PR-system, the designation of the MPs is primarily determined by their position on the list. In this paper, we attempt to find out on the basis of which criteria a party selects the candidates who are most likely to be elected, due to their high and/or visible position on the list. We do so by comparing these realistic candidates with the candidates on unrealistic positions on the list. A multi-level logistic regression analysis of the Flemish candidates in four subsequent federal elections in Belgium shows that the selectorates have a marked preference for incumbents and for mayors. Aldermen also stand a better chance of being elected, but only if they are from a larger communality. Women are strongly underrepresented amongst the realistic candidates, but this is only due to the fact that there are relatively few women mayors and incumbents.

KEYWORDS: candidate selection, representation, Belgium

1. Inleiding

Het uitvoerige empirische onderzoek naar de representativiteit van parlementen toont aan dat een parlement nooit een perfecte afspiegeling vormt van de maatschappij (Aaronovitch, 1961; Best & Cotta, 2000; Norris, 1997; Putnam, 1976; Ross, 1955). Zowel het kiessysteem als de selectieprocedures in de partijen leiden tot de over- of ondervertegenwoordiging van bepaalde groepen. Deze bijdrage gaat over de tweede factor: de selectie van kandidaten door de partijen. In een semi-openlijst-PR-systeem als het Belgische hebben de vertekeningen in de representatie vooral te maken met de selectie van de verkiesbare kandidaten en de criteria die daarbij worden gehanteerd. Hamvraag is dan welke kandidaten op verkiesbare

plaatsen worden gezet, en welke zich tevreden moeten stellen met een opvulplaats op de lijst. Dit gaan we na via een kwantitatieve analyse van de Vlaamse lijsten voor de verkiezingen van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers in de periode 1999-2010.

Vooraf willen we deze bijdrage situeren binnen de sterk groeiende literatuur over kandidatenselectie. De meeste van deze studies hebben het over de aard van de selectieprocedures (Bille, 2001; Lundell, 2004; Rahat & Hazan, 2001, 2010). Deze auteurs bestuderen het niveau van inclusiviteit en decentralisatie binnen partijen en proberen te achterhalen welke exogene en endogene factoren het selectieproces beïnvloeden. Andere studies concentreren zich op de uitkomst van het selectieproces en brengen de eigenschappen van de geselecteerde kandidaten in kaart (Bochel & Denver, 1983; Gallagher, 1988; Seligman, 1971). Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen objectieve kenmerken (zoals etniciteit, geslacht, leeftijd en woonplaats) en subjectieve kenmerken (zoals eloquentie, management en mediavaardigheden). Daarbij wordt er doorgaans van uitgegaan dat het selectoraat streeft naar een optimale mix van kandidaten. Sommigen hebben het in dit verband over *ticket-balancing* (Matthews & Valen, 1999; Valen, 1988).

Hoe deze evenwichtsoefening precies verloopt, hangt uiteraard in de eerste plaats af van het kiessysteem. Hoe groter de kieskring, des te gemakkelijker het is voor het selectoraat om een evenwichtige en representatieve lijst samen te stellen (Matland & Studlar, 1996). Tegelijkertijd zijn lange en al dan niet goed uitgebalanceerde lijsten deels gezichtsbedrog. Uiteindelijk zijn enkel de verkiesbare plaatsen er echt belangrijk. Dat is zeker zo in een geslotenlijststelsel, maar ook in een open of semi-open systeem hebben kandidaten die hoger op de lijst staan automatisch meer voorkeurstemmen (Miller & Krosnick, 1998). Kiesers kijken blijkbaar vooral naar de kandidaten op prominente en zichtbare plaatsen. Het is dan ook belangrijk om een onderscheid te maken tussen verkiesbare en niet-verkiesbare kandidaten op de lijst. De eerste groep maakt een relatief grote kans om verkozen te raken door hun aantrekkelijke plaats op de lijst. De tweede groep bestaat uit kandidaten die de lijst 'opvullen'. Het is niet helemaal correct om hier van onverkiesbare plaatsen te spreken, aangezien er altijd een, weliswaar kleine, kans op verkiezing blijft bestaan. Daarom spreken sommige auteurs eerder van 'realistische' en 'onrealistische' plaatsen (Rahat & Hazan, 2010). Politieke partijen maken vaak zelf het onderscheid tussen verschillende categorieën van lijstplaatsen in hun lijstvormingsproces (De Winter, 1988; De Winter & Brans, 2003; Obler, 1970). We kunnen ons baseren op dit onderscheid tussen verkiesbare en onverkiesbare kandidaten om zicht te krijgen op de selectiecriteria die de partijen hanteren. Het probleem bij dit soort onderzoek is dat we enkel de geselecteerde kandidaten kennen en die niet kunnen vergelijken met de groep potentiële maar niet-geselecteerde kandidaten. De vertekening in de samenstelling van het parlement is niet enkel het gevolg van de selectie door de partijen maar ook van een

vertekening in het aanbod van kandidaten (Narud *et al.*, 2002). Om de impact van de selectie door de partij te kunnen vatten, moeten we de geselecteerde kandidaten kunnen vergelijken met de niet-geselecteerde maar beschikbare kandidaten. Holland (1987, p. 54) stelt dit als volgt “only by juxtaposing [office-holders] with both non-elected and non-selected candidates can recruitment studies progress beyond the status of a superficial check-list of socio-economic similarities and differences”. Het probleem is natuurlijk dat we de potentiële kandidaten niet kennen. In lijst-PR-systemen met grote kieskringen kunnen we de niet-verkiesbare kandidaten echter als referentiegroep nemen. Dit houdt in dat we de kandidaten op de onrealistische plaatsen als *proxies* beschouwen voor de totale groep van potentiële kandidaten.

Een dergelijk onderzoeksdesign is uiteraard enkel zinvol in lijst-PR-systemen met grote kieskringen, waar het aantal beschikbare plaatsen op de kandidatenlijst telkens een stuk hoger ligt dan het aantal beschikbare zetels in de kieskring. In dit systeem kan de subgroep van kandidaten op verkiesbare plaatsen beschouwd worden als het equivalent van de kandidaten in het *first past the post*-systeem. Hoe maken we dan het onderscheid tussen realistische en onrealistische kandidaten? Zoals gezegd maken de partijen zelf dit onderscheid bij de selectieprocedure. Om te weten welke kandidaten als verkiesbaar worden beschouwd, moeten we ons baseren op een analyse van de selectieprocedures binnen de partijen.

België is een geschikte *case* om dit onderzoeksdesign uit te testen. De verkiezingen voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers worden georganiseerd in een lijst-PR-systeem met grote kieskringen. We beschikken over een uitgebreide dataset met gegevens over de kandidaten van de Vlaamse partijen voor de jongste vier Kamerverkiezingen. Als we deze data *poolen* voor de vier verkiezingen, verkrijgen we een groep van realistische kandidaten die groot genoeg is om, via een multivariate analyse, te worden gecontrasteerd met de niet-realistische kandidaten. Eerst formuleren we een aantal hypothesen betreffende de variabelen die mogelijk bepalend zijn voor de selectie door de partijen.

2. Variabelen en hypothesen

Op basis van de bestaande literatuur kunnen we drie groepen onafhankelijke variabelen identificeren: (1) individuele socio-economische variabelen (geslacht, leeftijd en beroep), (2) individuele politieke variabelen (lokale, regionale en nationale mandaten, ervaring met campagnes), en (3) op een geaggregeerd niveau, de bevolkingsgrootte van de gemeente waar de kandidaat woont. We bespreken eerst deze verklarende variabelen en gaan daarna in op de responsvariabele, namelijk het al dan niet bekleden van een verkiesbare plaats op de lijst.

2.1. *Socio-economische variabelen*

Terwijl vrouwen traditioneel sterk ondervertegenwoordigd waren in West-Europese parlementen, is deze *gender bias* geleidelijk afgenomen (Diaz, 2005; Norris & Lovenduski, 1993; Philips, 1995). Selectoraten hadden een sterke voorkeur voor mannelijke kandidaten (Bochel & Denver, 1983). De introductie van een quotaregulering heeft de partijen er in veel landen toe verplicht om de *gender bias* in hun selectieproces te reduceren. In heel wat landen leidt die quotawetgeving er ook toe dat er meer vrouwen worden geselecteerd voor verkiesbare plaatsen. Zo maakt bijvoorbeeld de Argentijnse quotawetgeving het onderscheid tussen verkiesbare en niet-verkiesbare plaatsen op de lijst (Jones, 1996; Meier, 2004). Vraag is in hoeverre zo'n strenge quotaregulering ertoe leidt dat de selectie van kandidaten voor verkiesbare plaatsen volledig gender-neutraal wordt. In België werden er voor het eerst quota opgelegd voor de verkiezingen van 1995: toen was één derde van de plaatsen op de lijst gereserveerd voor vrouwen. Vanaf 2003 werd dat de helft. In 2003 was ook minstens één van de hoogste drie plaatsen op de lijst voorbehouden voor een vrouw en vanaf 2007 één van de twee hoogste plaatsen. We verwachten daarom dat er nog een *gender bias* aanwezig zal zijn in de selectie van verkiesbare kandidaten in 1999 en in mindere mate in 2003, maar dat die in 2007 en 2010 grotendeels verdwenen zal zijn.

Wat het beroepsprofiel betreft heeft empirisch onderzoek uitgewezen dat de zogenaamde *brokerage jobs* of *politics-facilitating occupations* zoals leraar, jurist, journalist en ambtenaar oververtegenwoordigd zijn in het parlement (Cairney, 2007; Norris & Lovenduski, 1995). Kandidaten met een dergelijke beroepsachtergrond bezitten een aantal subjectieve persoonskenmerken die hen in de ogen van de partijen de meer geschikte kandidaten maken. We verwachten dan ook dat deze beroepen oververtegenwoordigd zullen zijn onder de verkiesbare kandidaten op de lijst. Daarnaast verwachten we dat één specifieke beroeps categorie het sterkst bevoordeeld wordt, met name de (voormalige) partijmedewerkers. Het gaat hier om politieke professionals die doorgaans al hebben bewezen loyaal te zijn ten opzichte van de partij en bovendien goed vertrouwd zijn met de interne keuren van de kandidatenselectie. Daarom verwachten we een oververtegenwoordiging van (voormalige) partij- en kabinetsmedewerkers bij de verkiesbare kandidaten.

Over de rol van de leeftijd in het selectieproces bestaat minder onderzoek. Er zijn aanwijzingen dat de partijselectoraten een voorkeur hebben voor kandidaten van middelbare leeftijd. Studies naar politieke rekrutering binnen de Britse politieke partijen tonen aan dat kandidaten van in de veertig jaar het meest in trek zijn bij zowel Labour als bij de Conservative Party (Norris & Lovenduski, 1995). De partijen hebben misschien wel een goede reden om geen jonge kandidaten te selecteren. In België blijken lijsten minder succesvol te zijn naarmate de gemiddelde

leeftijd lager ligt (Maddens & Put, 2011). Deze vertekening weerspiegelt zich in de samenstelling van de parlementen: in de meeste Europese nationale parlementen schommelt de gemiddelde leeftijd van een parlamentslid rond de 43 jaar (Best & Cotta, 2000). Dit komt waarschijnlijk doordat kandidaten van middelbare leeftijd volop bezig zijn met het uitbouwen van een professionele carrière en daardoor een uitgebreid sociaal netwerk hebben. Waarschijnlijk impliceert dit ook dat gepensioneerden minder aantrekkelijke kandidaten zijn voor partijen. We verwachten dan ook dat er een curvilineair effect is van leeftijd op de kans om geselecteerd te worden voor een verkiesbare plaats: die kans zal eerst toenemen naarmate de kandidaat ouder wordt en afnemen wanneer de kandidaat de pensioengerechtigde leeftijd bereikt.

2.2. Politieke variabelen

Het is een gemakkelijke voorspelling dat de selectoraten een voorkeur hebben voor *incumbents*. Deze uittredende parlamentsleden of ministers hebben immers een belangrijk strategisch voordeel bij verkiezingen. Ze zijn relatief bekend binnen de kieskring, krijgen meer media-aandacht en beschikken over meer financiële en organisatorische hulpmiddelen (Cox & Katz, 1996; Gelman & King, 1990). Kiezers stemmen ook sneller voor *incumbents*, omdat die als meer ervaren worden beschouwd (Bernhardt & Ingberman, 1985). *Incumbents* hebben normaal gezien ook een politiek netwerk dat hen kan helpen om de herverviering veilig te stellen (Ranney, 1981). Overigens hebben zij vaak zelf een beslissende stem bij de selectie. Terwijl de *incumbency bias* in het selectieproces vooral bestudeerd is in meerderheidssystemen, stelt Liang (2011) dat dit effect ook sterk aanwezig is in proportionele systemen. We verwachten dus dat een *incumbent* een veel grotere kans heeft om opnieuw geselecteerd te worden als verkiesbare kandidaat.

Sommige van de argumenten die in het voordeel van de *incumbents* pleiten, gelden ook voor andere kandidaten. In empirisch onderzoek wordt het concept campagne-ervaring vaak gereduceerd tot *incumbency* (Hoffman *et al.*, 2001; Marsh, 1987; Van Dunk, 1997). Maar politici die keer op keer kandidaat zijn zullen ervaring opdoen, een campagnenetwerk uitbouwen en naambekendheid verwerven, ook al worden ze niet verkozen. Het lijkt aannemelijk dat de positie van een politicus binnen de partij sterker wordt naarmate hij/zij meer campagne-ervaring heeft verworven. Wie telkens opnieuw kandidaat is, geeft blijk van loyauteit ten opzichte van de partij en haar ideologie. De selectie voor een verkiesbare plaats kan dan gezien worden als een beloning voor de trouw en de inzet bij vorige verkiezingen als niet-realistische kandidaat. De hypothese is dus dat hoe vaker een politicus bij vorige verkiezingen kandidaat was, hoe hoger de kans is dat hij of zij een verkiesbare plaats krijgt.

De notie van *incumbency* kan uitgebreid worden naar mandaten op het lokale niveau. Politici met een lokaal mandaat zijn bekender en beschikken over een zeker campagnenetwerk. Dat is bij uitstek het geval voor uitvoerende mandaten zoals het ambt van burgemeester of schepenen. Kandidaten die zulke mandaten bekleeden zullen ook sterker verbonden zijn met de lokale gemeenschap. Die lokale verankering wordt doorgaans als een belangrijke electorale troef beschouwd (Blais *et al.*, 2003; Shugart *et al.*, 2005; Tavits, 2010). We verwachten dan ook dat burgemeesters en schepenen meer kans zullen maken om te worden geselecteerd voor een verkiesbare plaats.

2.3. Gemeentekennmerken

Tegelijkertijd is het logisch dat het effect van lokale mandaten samenhangt met een variabele op een hoger niveau, namelijk de bevolkingsomvang van de gemeente waar een kandidaat woont. Het electorale kapitaal verbonden aan een lokaal mandaat neemt toe met de grootte van de gemeente. Hoe populair een burgemeester ook mag zijn, als zijn of haar gemeente klein is, zal die populariteit weinig verschil maken voor het resultaat in de hele kieskring. Het zijn vooral de burgemeesters en schepenen van de grotere steden die aantrekkelijke kandidaten zijn voor de partijen. We verwachten met andere woorden dat er een significant interactie-effect zal zijn tussen de omvang van de gemeente en het lokale mandaat: hoe groter de gemeente is, des te sterker het effect van het lokale mandaat op de kans om een verkiesbare plaats te krijgen.

Maar zelfs los daarvan mogen we verwachten dat de bevolkingsomvang een rol zal spelen in het selectieproces. In proportionele systemen zal het selectoraat normaal gezien streven naar een zekere geografische spreiding op de lijsten. Die spreiding kan nooit perfect zijn. Het aantal plaatsen op de lijst is hoe dan ook beperkt en dat geldt des te meer voor de verkiesbare plaatsen. Bij het streven naar een geografisch evenwicht kunnen de partijen twee alternatieve strategieën volgen (Maddens & Put, 2011; Put *et al.*, 2011). De bevolkingsstrategie impliceert dat de gemeenten vertegenwoordigd worden naargelang hun omvang. Een grote stad die bijvoorbeeld 25 procent van de totale omvang van de kieskring uitmaakt, zal volgens die benadering ongeveer een vierde van de plaatsen toebedeeld krijgen. Het alternatief is de gemeentestrategie. Die houdt in dat het aantal op de lijst vertegenwoordigde gemeenten wordt gemaximaliseerd. Deze strategie is nadelig voor de grotere gemeenten, aangezien zij vaak slechts één kandidaat op de lijst toegewezen krijgen, ongeacht hun omvang.

Het is moeilijk te voorspellen wat de relatie zal zijn tussen bevolkingsomvang van de woonplaats en de kans op een verkiesbare plaats voor de kandidaat. Dit zal immers afhangen van de geografische strategie waarvoor de partij kiest bij de

selectie van de verkiesbare plaatsen. Indien de partij de gemeentestrategie volgt, dan zullen politici van de grotere gemeenten eerder een kleinere kans hebben op selectie. Er zullen veel potentiële kandidaten zijn, gezien de grote omvang van de gemeente, maar hoogstens één van de kandidaten zal worden gekozen. Indien de partij de bevolkingsstrategie volgt, verwachten we geen significant effect. Een grotere stad zal meer verkiesbare kandidaten hebben, maar dat zal zich niet vertalen in een hogere kans op het individuele niveau, omwille van het hogere aantal aspirant-kandidaten uit grotere gemeenten. De relatie tussen bevolkingsomvang en de kans op selectie voor een realistische plaats kan dus beschouwd worden als een indicator van de dominante geografische strategie binnen de partijen.

3. Verkiesbare plaatsen

Of een plaats op de lijst als verkiesbaar wordt beschouwd hangt af van het kiesstelsel en van de sterkte van de partij in de kieskring (Rahat & Hazan, 2010). In geslotenlijst-PR-systemen volstaat het om te bepalen hoeveel zetels een partij verwacht te winnen in een bepaalde kieskring. Indien een partij realistisch gezien vier zetels kan behalen, kunnen de eerste vier plaatsen op de lijst als verkiesbaar worden beschouwd. In een open- of halfopenlijst-PR-systeem is deze oefening een stuk moeilijker. Hier moeten we immers rekening houden met de wijze waarop de verkozen kandidaten worden aangeduid en de mate waarin de voorkeurstemmen daarbij doorwegen. Op basis van hun ervaring bij vorige verkiezingen weten de partijen doorgaans zeer goed welke plaatsen op de lijst als verkiesbaar kunnen worden beschouwd.

België heeft een halfopenlijst-PR-systeem met relatief grote kieskringen. Kiezers kunnen zowel een lijststem als één of meer voorkeurstemmen uitbrengen op kandidaten van eenzelfde kieslijst. Kandidaten die een bepaald kiescijfer behalen zijn rechtstreeks verkozen. Vervolgens worden de lijststemmen overgedragen naar de hoogstgeplaatste niet-verkozen kandidaten, tot het vooropgestelde kiescijfer is behaald. Het systeem kan als quasi-gesloten worden beschouwd, omdat de zeteltoewijzing in de praktijk grotendeels wordt bepaald door de lijstvolgorde. Dat komt enerzijds door de bevoordeling van de hoogstgeplaatste kandidaten bij de overdracht van lijststemmen en anderzijds door de gewoonte van de kiezers om hun stem uit te brengen op de hoogst gerangschikte kandidaten. Daardoor was het lange tijd zo goed als onmogelijk om verkozen te geraken buiten de nuttige volgorde (Fiers, 2009). Recentelijk is het aantal verkozenen buiten de nuttige volgorde echter toegenomen. Dat komt vooreerst doordat kiezers steeds vaker een voorkeurstem uitbrengen. Daarnaast werd vanaf de verkiezingen van 2003 het aantal over te

dragen lijststemmen gehalveerd. Kandidaten die erin slagen om buiten de nuttige volgorde verkozen te raken zijn vaak lijstduwers (Wauters *et al.*, 2004). Partijen plaatsen geregeld zeer populaire politici op deze laatste en daardoor zeer zichtbare plaats. Verder werkt het Belgisch kiessysteem met een lijst van opvolger-kandidaten naast de effectieve kandidaten. De opvolger-kandidaten worden gerangschikt naargelang hun aantal voorkeurstemmen, na overdracht van de lijststemmen. Ministers of staatssecretarissen worden in het parlement vervangen door een opvolger. Mede als gevolg daarvan is de eerste plaats op de lijst van opvolgers eveneens een zeer belangrijke en verkiesbare plaats.

Een kwalitatieve analyse van de kandidatenselectieprocedures binnen Belgische politieke partijen (Put & Maddens, 2011) bevestigt dat het selectoraat formeel het onderscheid maakt tussen verschillende categorieën van plaatsen op de lijst. Partijen baseren zich daarbij hoofdzakelijk op het vorige verkiezingsresultaat. Indien een partij bijvoorbeeld vier zetels behaalt in een bepaalde kieskring, zijn de eerste vijf plaatsen op de lijst normaal gezien verkiesbaar bij de volgende verkiezingen. Maar ook de laatste plaats op de lijst van effectieve kandidaten en de eerste plaats op de lijst van opvolgers is potentieel verkiesbaar, omwille van de hogervermelde redenen. Als verkiesbaar kunnen dus worden beschouwd: evenveel plaatsen bovenaan de lijst als het bij de vorige verkiezingen behaalde aantal zetels plus één, de laatste plaats en de eerste opvolgersplaats.

4. Data en methode

De vooropgestelde hypothesen worden getoetst op basis van de gegevens over de kandidaten voor de verkiezing van de Kamer van Volksvertegenwoordigers in 1999, 2003, 2007 en 2010. De analyse is beperkt tot de Vlaamse partijen die aan elk van deze verkiezingen hebben deelgenomen (CVP/CD&V, Open VLD/VLD, SP.A, Agalev/Groen! en Vlaams Blok/Belang). Het meten van de variabele campagne-ervaring vereist uiteraard een zekere continuïteit. Daarom is het aangewezen om partijen (LDD, Volksunie en N-VA) die niet voor elk van de vier verkiezingen lijsten hebben ingediend buiten beschouwing te laten.¹ Strikt genomen zijn de analyse-eenheden de kandidaatstellingen en niet de kandidaten. Uiteraard zijn heel wat politici keer op keer kandidaat. Maar daarnaast kan een politicus zich bij één enkele verkiezing twee keer kandidaat stellen, namelijk als effectieve kandidaat en kandidaat-opvolger. De analyse heeft betrekking op in totaal 3224 kandidaatstellingen.

Afhankelijke variabele is het al dan niet bekleden van een verkiesbare plaats op de lijst. Onafhankelijke variabelen zijn: geslacht, leeftijd, beroep, *incumbency*, lokale mandaten, campagne-ervaring en de bevolkingsomvang van de gemeente.

Om het eventuele curvilineaire effect van leeftijd te kunnen vatten, wordt leeftijd behandeld als een categorische variabele met vijf leeftijdscategorieën (zie tabel 1). Voor het beroep maken we een onderscheid tussen de volgende zes categorieën: niet-actieven, zelfstandigen/vrije beroepen, arbeiders, bedienden/kaderleden, ambtenaren en partij- of kabinetsmedewerkers. *Incumbents* zijn kandidaten die al parlementslid of minister zijn op het moment van de verkiezing op het regionale, federale of Europese niveau. Wat de lokale mandaten betreft maken we een onderscheid tussen burgemeesters, schepenen, gemeenteraadsleden en kandidaten zonder een lokaal mandaat. Elk van deze lokale mandaten kan gecumuleerd worden met een parlementair mandaat.

De campagne-ervaring meten we door het aantal kandidaatstellingen op te tellen sinds de verkiezingen van 1987. Daarbij werd rekening gehouden met de kandidaatstellingen voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers, de Senaat, het Vlaams en het Brussels Hoofdstedelijk Parlement.² Uiteraard is de campagne-ervaring gemiddeld lager bij de vroegere verkiezingen dan bij de latere, gewoonweg omdat er minder eerdere verkiezingen in rekening worden gebracht. Om hiervoor te controleren delen we het werkelijke aantal kandidaatstellingen door het potentiële aantal kandidaatstellingen gegeven het aantal in rekening gebrachte verkiezingen. Dat aantal varieert van drie (voor de kandidaten bij de verkiezingen van 1999) tot 8 (bij de verkiezingen van 2010). Campagne-ervaring is een continue variabele in de analyses. Ten slotte is er een onafhankelijke variabele op een hoger niveau, namelijk de bevolkingsomvang van de gemeente waar de kandidaat woont. Om de interpretatie van de resultaten te vergemakkelijken, wordt deze variabele gestandaardiseerd. Door de toevoeging van deze gemeentevariabele krijgt de dataset een hiërarchische structuur. Daardoor is het aangewezen om te werken met *multilevel*-analyse. Bij klassieke technieken zou immers de correlatie tussen kandidaten uit dezelfde gemeente niet worden ingecalculleerd, met inaccuraat geschatte parameters en standaardfouten tot gevolg. Een *multilevel*-model daarentegen houdt rekening met de *intra-class*-correlatie en de variantie tussen gemeenten (Welkenhuysen-Gybels & Loosveldt, 2002). Aangezien de afhankelijke variabele binair is, gebruiken we een *multilevel* logistische regressieanalyse. In het geval van een binaire afhankelijke variabele is de relatie tussen variabelen niet lineair maar eerder non-lineair en is de variantie heteroscedastisch (Gelman & Hill, 2006). Verder is er een maatstaf nodig voor de proportie variantie op het niveau van de gemeenten. In standaard *multilevel*-regressiemodellen baseert men zich hiervoor op de *intra-class*-correlatie (ICC). De ICC is gemakkelijk te berekenen door de proportie variantie op het macroniveau te delen door de totale gezamenlijke variantie op het micro- en macroniveau. In binomiale modellen is deze maatstaf echter niet beschikbaar. Daarom veronderstellen we een standaard logistische verdeling, waarbij het microniveau van de individuele kandidaten een vaste variantie heeft van $\pi^2/3$ of 3.29 (Snijders & Bosker, 1999).

5. Analyse

We bekijken eerst de bivariate relaties tussen de afhankelijke variabele en de hierboven omschreven onafhankelijke variabelen. Tabel 1 geeft de verdeling weer van de verkiesbare en de onverkiesbare plaatsen over de verschillende categorieën van de eerder besproken variabelen. De plaats op de lijst (verkiesbaar/onverkiesbaar) wordt hier dus gebruikt als onafhankelijke variabele. 23,3% van de kandidaten kan als verkiesbaar worden beschouwd (onderste rij). Niet-actieven (studenten, gepensioneerden en werklozen) blijken ondervertegenwoordigd bij de verkiesbare kandidaten (4,4% tegenover 12,5% bij de onverkiesbare kandidaten). Maar het zijn vooral de arbeiders die amper geselecteerd worden voor verkiesbare plaatsen. Slechts 1,9% van deze plaatsen wordt bezet door een arbeider. Arbeiders zijn ook sterk ondervertegenwoordigd bij de andere kandidaten. Slechts 3,1% van alle kandidaten is arbeider. Het probleem is dus niet zozeer dat arbeiders niet worden geselecteerd, maar dat er blijkbaar een zeer beperkt aanbod is van beschikbare kandidaten uit deze beroepscategorie. Partij- en kabinetmedewerkers zijn sterk oververtegenwoordigd bij de verkiesbare kandidaten (14,7%), tegenover slechts 5,7% bij de onverkiesbare kandidaten. Ook de samenhang met de leeftijd is significant, maar het verschil is kleiner. Enkel de jongste (9,5%) en de oudste (4,3%) leeftijdsgroepen zijn licht ondervertegenwoordigd bij de verkiesbare kandidaten.

Zoals verwacht worden de uittreedende parlementsleden sterk bevoordeeld door het selectoraat. De helft van de realistische kandidaten is parlements lid, tegenover slechts 7,2% bij de niet-verkiesbare kandidaten. Dit wordt weerspiegeld in het significante verband met campagne-ervaring (F -score = 504.43, $p < 0.001$). Verkiesbare kandidaten hebben gemiddeld meer kandidaatstellingen op de teller staan dan niet-verkiesbare kandidaten. Verkiesbare kandidaten waren al kandidaat bij gemiddeld 45,5% van de voorgaande verkiezingen, de niet-verkiesbare slechts in 20,2%. Wat de lokale mandaten betreft valt vooral het relatief hoge aantal burgemeesters op bij de verkiesbare kandidaten: 13,6% van de verkiesbare plaatsen wordt bekleed door burgemeesters, tegenover slechts 4,7% van de niet-verkiesbare plaatsen. Schepenen of gemeenteraadsleden daarentegen lijken minder bevoordeeld te worden. Verder stellen we vast dat kandidaten op verkiesbare plaatsen in gemeenten wonen met een significant grotere bevolkingsomvang (70465) dan de kandidaten op niet-verkiesbare plaatsen (52217) (F -score = 21.98, $p < 0.001$).

TABEL 1. Bivariate analyse van verkiesbare/onverkiesbare plaatsen op de Vlaamse kieslijsten (1999-2010).

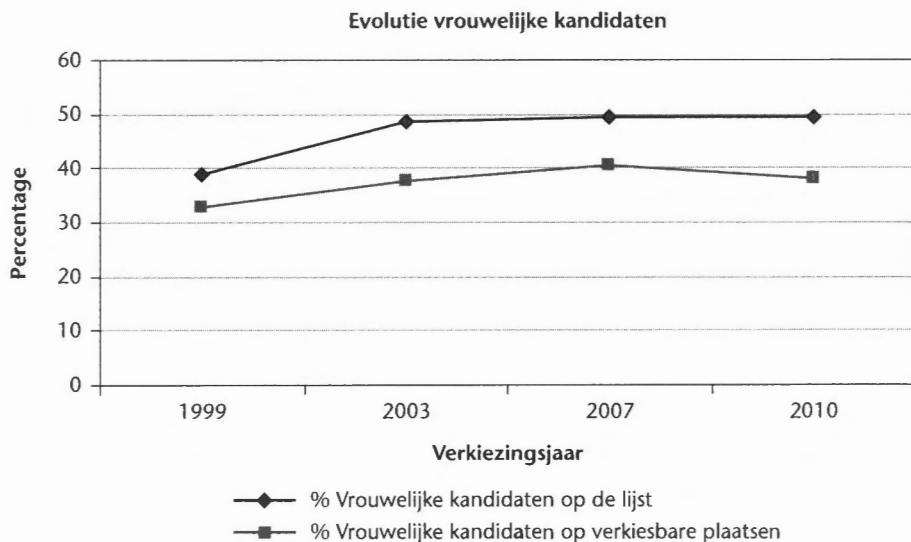
	Verkiesbare plaats	Onverkiesbare plaats	Alle kandidaten	χ^2
Geslacht				38.470***
M	63.13	50.37	53.43	
F	36.87	49.63	46.57	
Beroep				135.198***
Niet-actieve	4.37	12.49	10.67	
Zelfstandige/vrij beroep	35.66	23.85	26.51	
Arbeider	1.89	3.46	3.11	
Bediende/kaderlid	28.38	37.95	35.80	
Ambtenaar	13.10	14.82	14.43	
Partij-/kabinetsmedewerker	14.70	5.74	7.76	
Leeftijd				44.139***
- 30	9.49	17.60	15.64	
31-40	26.14	27.04	26.82	
41-50	38.62	30.85	32.73	
51-60	21.46	17.97	18.81	
60+	4.29	6.54	6.00	
Incumbency				746.343***
Incumbent	49.94	7.18	17.43	
Niet-incumbent	50.06	92.82	82.57	
Local-level incumbency				86.31***
Burgemeester	13.58	4.73	6.85	
Schepen	12.68	13.74	13.49	
Gemeenteraadslid	38.94	35.60	36.45	
Geen lokaal mandaat	34.80	45.92	43.26	
N	773	2451	3324	

Sign.: * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$.

De laatste kolom geeft de χ^2 -scores weer.

Het feit dat er tijdens de onderzochte periode in stappen een vrij strenge quotawetgeving werd ingevoerd maakt het interessant om de bivariate relatie met geslacht wat nader te bekijken. Over het algemeen zien we dat vrouwen sterk ondervertegenwoordigd zijn bij de verkiesbare kandidaten: slechts 36,9% van alle verkiesbare plaatsen wordt door een vrouw bekleed, tegenover 49,6% van alle onverkiesbare plaatsen. Het effect van de quotaregulering wordt duidelijk als we die procenten opsplitsen per verkiezing (figuur 1). Terwijl er in 1999 nog een substantieel verschil bestond tussen het aantal vrouwelijke en mannelijke kandidaten op de lijsten, verdwijnt dat onevenwicht uiteraard op het moment (in 2003) dat de genderpariteit wettelijk wordt opgelegd. Dit leidt tot een toename van het aantal vrouwen bij de verkiesbare kandidaten (van 32,8% in 1999 naar 37,6% in 2003) maar die is te beperkt om de vertekening weg te werken. In 2007 stijgt het aantal vrouwen op verkiesbare plaatsen tot 40,7%, wellicht als gevolg van de invoering van de pariteit voor de hoogste twee plaatsen. Sinds 2007 schommelt het percentage vrouwen bij de verkiesbare kandidaten rond de 40%. Anders bekeken: van alle mannelijke kan-

didaten stond in 2010 26,8% op een verkiesbare plaats, tegenover slechts 16,8% van alle vrouwelijke kandidaten. Samengevat heeft de stapsgewijze invoering van quotawetgeving de *gender bias* niet volledig doen verdwijnen.

FIGUUR 1. Evolutie vrouwelijke kandidaten op de lijsten en op verkiesbare plaatsen bij de Kamerverkiezingen (1999-2010).

De resultaten van een *multilevel* logistisch regressie-analyse met *fixed effects* worden weergegeven in tabel 2. Dit model schat de simultane impact van de bovenvermelde onafhankelijke variabelen op de kans om een verkiesbare plaats op de lijst in de wacht te slepen. In model 1 worden de individuele socio-economische en politieke achtergrondvariabelen toegevoegd aan het model.

De multivariate analyse bevestigt dat een partij- of kabinetsmedewerker meer kans maakt om te worden geselecteerd. Die kans wordt vermenigvuldigd met 1.9083 indien de kandidaat een functie uitoefent of heeft uitgeoefend in de partij of in een ministerieel kabinet. Ook zelfstandigen hebben een streepje voor. Het negatieve effect voor de niet-actieven daarentegen verdwijnt in het *multilevel*-model, waarschijnlijk omdat er nu gecontroleerd wordt voor leeftijd en omdat een groot deel van deze groep kandidaten bestaat uit gepensioneerden. In vergelijking met de referentiegroep van kandidaten van middelbare leeftijd hebben oudere kandidaten een kleinere kans om geselecteerd te worden als verkiesbare kandidaat. Anderzijds is het niet zo dat die kans voor jongere kandidaten significant slinkt.

TABEL 2. Parameterschattingen van een logistisch multilevel-model met de kans op een verkiesbare plaats als afhankelijke variabele.

	Model 0	Model 1	Model 2	Model 3
<i>Fixed effects</i>	3.8543*** (0.065)	8.7969*** (0.828)	8,3045*** (0.829)	6.8675*** (0.838)
Intercept				
Socio-economische variabelen				
Geslacht				
Man		1.5244 (0.5219)	1.5232 (0.523)	1.4711 (0.523)
Vrouw		(ref)	(ref)	(ref)
Verkiezingsjaar				
2003		0.3518*** (0.188)	0.3480*** (0.189)	0.3486*** (0.189)
2007		0.3914*** (0.192)	0.3862*** (0.192)	0.3774*** (0.193)
2010		0.4574*** (0.188)	0.4500*** (0.188)	0.4404*** (0.189)
(Referentiecategorie = verkiezing 1999)				
Beroep				
Niet-actieve		0.6395 (0.243)	0.6407 (0.243)	0.6488 (0.244)
Zelfstandige/vrij beroep		1.3977** (0.125)	1.3896** (0.125)	1.4167** (0.126)
Arbeider		0.6736 (0.354)	0.6684 (0.354)	0.6878 (0.355)
Ambtenaar		0.9527 (0.162)	0.9498 (0.162)	0.9659 (0.163)
Partij-/kabinetsmedewerker		1.9083*** (0.188)	1.8842*** (0.188)	1.9217*** (0.189)
(Referentiecategorie = Bediende/kaderlid)				
Leeftijd				
-30		0.9403 (0.174)	0.9365 (0.174)	0.9340 (0.175)
31-40		1.0082 (0.132)	0.9862 (0.132)	1.0007 (0.132)
41-50		(ref)	(ref)	(ref)
51-60		0.7516 (0.147)	0.7498 (0.148)	0.7467* (0.148)
60+		0.4999* (0.280)	0.4943* (0.280)	0.4987* (0.281)
Politieke variabelen				
Incumbency				
Incumbent		8.3345*** (0.138)	8.2351*** (0.138)	8.5165*** (0.139)
Niet-incumbent		(ref)	(ref)	(ref)
Campagne-ervaring		0.2553*** (0.203)	0.2566*** (0.203)	0.2585*** (0.204)
Local-level incumbency				
Burgemeester		2.2109*** (0.207)	2.3101*** (0.208)	2.5475*** (0.227)
Schepen		1.3010 (0.161)	1.3251 (0.161)	1.3134 (0.162)
Gemeenteraadslid		1.1171 (0.121)	1.1280 (0.122)	1.1144 (0.122)
(Referentiecategorie = geen lokaal mandaat)				
Interactie geslacht en verkiezing				
Man x 2003		1.1308 (0.278)	1.1351 (0.279)	1.1375 (0.279)
Man x 2007		0.8356 (0.282)	0.8309 (0.283)	0.8492 (0.283)
Man x 2010		0.5756 (0.284)	0.5748 (0.284)	0.5818 (0.284)
(Referentiecategorie = Man x 1999)				
Gemeentekenmerken				
Bevolkingsomvang (gestandaardiseerd)			0.7341* (0.134)	0.3518** (0.400)
Cross-level interactie-effecten				
Burgemeester x Bevolkingsomvang				1.5411 (0.327)
Schepen x Bevolkingsomvang				1.4323* (0.145)
Gemeenteraadslid x Bevolkingsomvang				1.0136 (0.107)
Intra-class correlatie (%)	12.096	9.974	9.905	9.759
N	3224	3224	3224	3224

Noot: Deze cijfers zijn *odds ratios*, tussen haakjes staan de standaardfouten van de geschatte parameters.

Sign.: * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$.

Zoals verwacht worden de uittredende parlementsleden het meest bevoordeeld bij de selectie: hun kans op een verkiesbare plaats wordt vermenigvuldigd met 8.3345. Verrassend genoeg heeft campagne-ervaring een negatief effect. Als we controleren voor de andere onafhankelijke variabelen, dan wordt het verband significant negatief. Tegen de verwachtingen in geeft het selectoraat dus niet de voorkeur aan kandidaten die al relatief vaak kandidaat waren in het verleden. Het is kennelijk niet zo dat politici die zich keer op keer kandidaat stellen en op die manier geleidelijk een campagnenetwerk opbouwen, uiteindelijk worden beloond met een realistische lijstplaats. Integendeel, hoe meer ervaring in voorgaande campagnes, des te kleiner de kans is dat men daarvoor wordt beloond. Dit is waarschijnlijk geen causaal effect. Er is vermoedelijk een vaste groep van trouwe kandidaten die keer op keer de onrealistische plaatsen op de lijst vullen, maar niet de ambitie hebben om ooit een zetel in het parlement te behalen. De analyse bevestigt dat burgemeesters een significant grotere kans hebben om geselecteerd te worden als realistische kandidaat. Het bekleden van een ander lokaal mandaat speelt geen rol.

Vrouwen zijn zeer sterk ondervertegenwoordigd bij de uittredende parlementsleden en de burgemeesters, en komen daardoor minder vaak op verkiesbare plaatsen terecht. Van alle burgemeesters die kandidaat waren was slechts 15,8% vrouwen van alle uittredende parlementsleden 31,3%. Het is echter mogelijk dat het gendereffect als dusdanig nog speelde vóór de introductie van een strenge quotawetgeving. Om dat te toetsen voegen we interactie-effecten toe tussen het geslacht en de verschillende verkiezingen, met 2010 als referentiecategorie. Geen enkele van die effecten is echter significant. Dit betekent dat het bivariate gender-effect al in 1999 te wijten was aan het feit dat vrouwen minder vaak schepen of burgemeester zijn. We zien wel dat het verkiezingsjaar zelf telkens een significant effect heeft, maar dat komt doordat er in 1999 meer verkiesbare plaatsen waren, omdat de verkiezingen toen nog in kleinere niet-provinciale kieskringen werden georganiseerd.

In model 2 wordt de enige verklarende variabele op een geaggregeerd niveau (grootte van de gemeente) toegevoegd. In tegenstelling tot wat de bivariate resultaten lieten zien, heeft de gestandaardiseerde bevolkingsomvang eerder een klein negatief effect op de kans op een verkiesbare plaats. Hoe kleiner de omvang van de woonplaats, des te groter de kans dat de kandidaat een verkiesbare plaats krijgt. Dit resultaat doet vermoeden dat de partijen eerder een gemeentestrategie volgen: ze streven ernaar dat de verkiesbare kandidaten uit zoveel mogelijk verschillende gemeenten komen. Het gevolg is dat kandidaten uit kleinere gemeenten een voordeel hebben ten opzichte van kandidaten uit grotere steden.

Indien de kandidaat een lokaal mandaat heeft, speelt bevolkingsomvang een totaal verschillende rol. De hypothese was dat het effect van een lokaal mandaat zou interageren met de bevolkingsomvang: hoe groter de bevolkingsomvang, des te meer het lokaal mandaat een verschil maakt in het selectieproces. Om deze

hypothese te toetsen voegen we een *cross-level* interactie-effect toe tussen de twee vernoemde variabelen (model 3). De interactie met het schepenmandaat is significant, maar de interactie met de overige lokale mandaten is dat niet. Blijkbaar maakt een schepen meer kans om te worden geselecteerd als hij of zij uit een grotere gemeente komt. Een burgemeester daarentegen heeft altijd meer kans, ongeacht de grootte van zijn of haar gemeente.

6. Conclusie

De samenstelling en representativiteit van het parlement wordt voor een stuk bepaald door het kandidatenselectieproces binnen de politieke partijen. Vooral de selectie van verkiesbare kandidaten is cruciaal. Om te achterhalen welke criteria de partijen daarbij hanteren, kunnen we een vergelijking maken tussen de verkiesbare en de onverkiesbare kandidaten. We deden die analyse voor de Vlaamse kandidaten bij de Belgische Kamerverkiezingen in de periode 1999-2010.

Een deel van de vooropgestelde hypothesen werd bevestigd. Het selectoraat heeft een uitgesproken voorkeur voor uittredeende parlementsleden en ministers, voor burgemeesters, en kiest niet gemakkelijk oudere kandidaten. Het selectoraat prefereert ook kandidaten die eerder voor de partij of voor een ministerieel kabinet werkten. Geslacht heeft geen effect. De ondervertegenwoordiging van vrouwen bij de verkiesbare kandidaten heeft vooral te maken met het feit dat de *incumbents* en burgemeesters overwegend mannelijk zijn. Andere resultaten waren verrassend. Campagne-ervaring heeft vreemd genoeg een negatief effect op de kans om een verkiesbare plaats te krijgen. De aanhouder wint blijkbaar niet. Vermoedelijk gaat het hier echter om een groep vaste 'opvul'-kandidaten die zich telkens ter beschikking stellen maar geen politieke ambitie hebben.

De grootte van de woonplaats beïnvloedt het selectieproces op een complexe manier. Het door een lokaal mandaat gegenereerde electorale kapitaal wordt mee bepaald door de omvang van de gemeente waar de kandidaat woont. De hypothese dat het selectoraat vooral de voorkeur geeft aan lokale mandatarissen uit grote gemeenten werd bevestigd voor de schepenen. Burgemeesters daarentegen hebben echter altijd een voetje voor, ongeacht de grootte van hun gemeente. Blijkbaar wordt de functie van burgemeester door de partijen zo hoog ingeschat dat deze kandidaten altijd de voorkeur krijgen, al zijn ze slechts burgemeester van een kleine gemeente. Wanneer we controleren voor lokale mandaten, dan heeft bevolkingsomvang een negatief effect op de kans op een verkiesbare plaats. Dat komt waarschijnlijk doordat politieke partijen een gemeentestrategie volgen bij het streven naar een geografische spreiding voor de verkiesbare plaatsen. Zij streven niet naar een proportionele vertegenwoordiging van gemeenten, maar proberen het

aantal vertegenwoordigde gemeenten te maximaliseren. Dit speelt in het voordeel van de kandidaten uit kleinere gemeenten.

In dit artikel hebben we de kandidaten *gepooled* in één grote dataset. Op die manier verkrijgen we een gemiddeld resultaat dat abstractie maakt van de mogelijke verschillen tussen de partijen. We weten echter dat de partijen uiteenlopende selectieprocedures hanteren, die mogelijk voor variatie zorgen in het profiel van de geselecteerde kandidaten (Rahat & Hazan, 2010). De grote uitdaging voor het vervolgonderzoek is dan ook het toevoegen van verklarende variabelen op het niveau van de partijen.

In afwachting daarvan kunnen we toch al een aantal voorzichtige ‘adviezen’ formuleren. Als je parlementslid wil worden, dan zal je maar beter uittredend parlementslid zijn, of burgemeester, of schepen van een grote gemeente. Maar het helpt ook als je eerst een tijdje voor de partij hebt gewerkt. Stel je politieke ambities vooral niet te lang uit: als je een jaartje ouder wordt, slinken je kansen zienderogen. En wees vooral niet zo naïef om te denken dat de partij je uiteindelijk wel zal belonen voor de vele keren dat je als onverkiesbare kandidaat campagne hebt gevoerd.

Noten

1. Aangezien N-VA in 2007 een kartel vormde met CD&V en in 1999 nog niet in zijn huidige hoedanigheid als partij deelnam aan de Kamerverkiezingen, werd de Vlaams-nationalistische partij niet opgenomen in de analyse. Er werd echter wel rekening gehouden met de eventuele campagne-ervaring van de N-VA kandidaten op de kartellijsten in 2007. Het is immers niet uitgesloten dat een deel van deze kandidaten reeds op een lijst van de VU of een andere partij kandideerde.
2. De kandidaatstellingen voor het Europees Parlement werden hier niet in rekening gebracht.

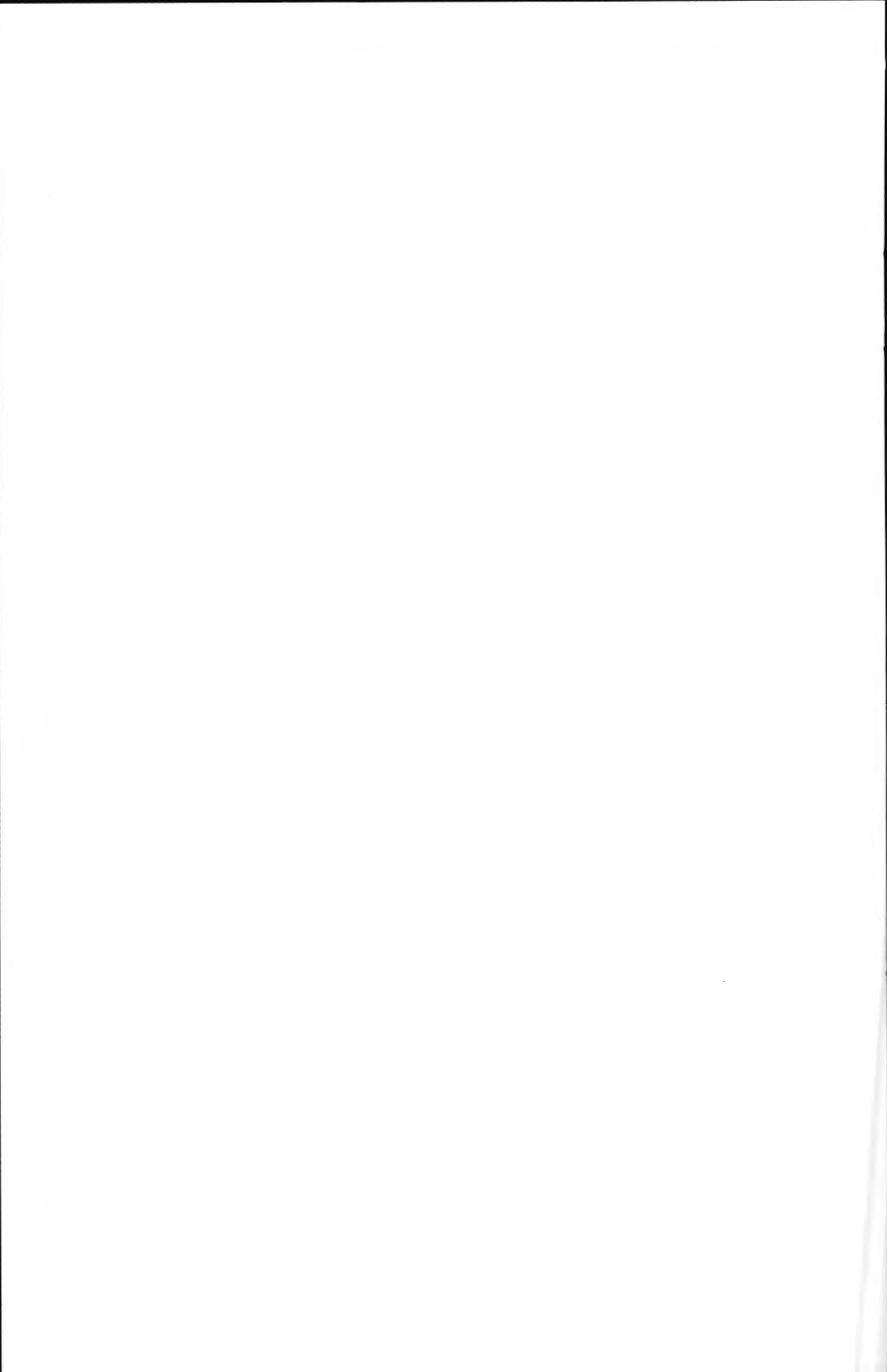
Bibliografie

- Aaronovitch, S. (1961). *The Ruling Class*. London: Lawrence and Wishart.
- Bernhardt, D. & Ingberman, D. (1985). Candidate Reputations and the Incumbency Effect, *Journal of Public Economics*, 27 (1), 47-67.

- Best, H. & Cotta, M. (2000). *Parliamentary Representatives in Europe 1848-2000: Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries*. Oxford: Oxford University Press.
- Bille, L. (2001). Democratizing a Democratic Procedure: Myth or Reality?, *Party Politics*, 7 (3), 363-380.
- Blais, A., Gidengil, E., Dobrzinska, A., Nevitte, N. & Nadeau, R. (2003). Does the Local Candidate Matter? Candidate Effects in the Canadian Election of 2000, *Canadian Journal of Political Science*, 36 (3), 657-664.
- Bochel, J. & Denver, D. (1983). Candidate Selection in the Labour Party: What the Selectors Seek, *British Journal of Political Science*, 13 (1), 45-69.
- Cairney, P. (2007). The Professionalisation of MPs: Refining the 'Politics-Facilitating' Explanation, *Parliamentary Affairs*, 60 (2), 212-233.
- Cox, G. & Katz, J. (1996). Why Did the Incumbency Advantage in U.S. House Elections Grow?, *American Journal of Political Science*, 40 (2), 478-497.
- De Winter, L. (1988). Belgium: Democracy or Oligarchy? In M. Gallagher & M. Marsh (Eds.), *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (pp. 20-46). London: Sage.
- De Winter, L. & Brans, M. (2003). Belgium: Political Professionals and the Crisis of the Party State. In J. Borchert & J. Zeiss, J. (Eds.), *The Political Class in Advanced Democracies* (pp. 45-66). Oxford: Oxford University Press.
- Diaz, M. (2005). *Representing Women? Female Legislators in West European Parliaments*. Colchester: ECPR Press.
- Fiers, S. (2009). *De Spelregels van de Democratie. Kiesstelsels en Politieke Systemen in Europa*. Brussel: ASP.
- Gallagher, M. (1988). Introduction. In M. Gallagher & M. Marsh (Eds.), *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (pp. 1-19). London: Sage.
- Gallagher, M. (1988). Conclusion. In M. Gallagher & M. Marsh (Eds.), *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (pp. 236-283). London: Sage.
- Gelman, A. & Hill, J. (2006). *Data Analysis Using Regression and Multilevel/Hierarchical Models*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gelman, A. & King, G. (1990). Estimating Incumbency Advantage without Bias, *American Journal of Political Science*, 34 (4), 1142-1164.
- Hoffman, K., Palmer, C. & Gaddie, R. (2001). Candidate Sex and Congressional Elections, *Women & Politics*, 23 (1-2), 37-58.
- Holland, M. (1987). British Political Recruitment: Labour in the Euro-Elections of 1979, *British Journal of Political Science*, 17 (1), 53-70.
- Jones, M. (1996). Increasing Women's Representation via Gender Quotas: the Argentine Ley de Cupos, *Women & Politics*, 16 (4), 75-98.

- Liang, C. (2011). Is There an Incumbency Advantage or Cost of Ruling in Proportional Election Systems?, *Public Choice*, published online.
- Lundell, K. (2004). Determinants of Candidate Selection: The Degree of Centralization in Comparative Perspective, *Party Politics*, 10 (1), 25-47.
- Maddens, B. & Put, G. (2011). Maken Sterke Lijsten een Verschil? Een Analyse van de Lijsten bij de Federale en Regionale Verkiezingen in het Vlaams Gewest (2003-2010), *Res Publica*, 53 (2), 165-188.
- Marsh, M. (1987). Electoral Evaluations of Candidates in Irish General Elections 1948-82, *Irish Political Studies*, 2 (1), 65-76.
- Matland, R. & Studlar, D. (1996). The Contagion of Woman Candidates in Single-Member District and Proportional Representation Electoral Systems: Canada and Norway, *The Journal of Politics*, 58 (3), 707-733.
- Matthews, D. & Valen, H. (1999). *Parliamentary Representation: The Case of the Norwegian Storting*. Columbus: Ohio State University Press.
- Meier, P. (2004). De Kracht van de Definitie: een Vergelijking van Quotawetten in Argentinië, België en Frankrijk, *Res Publica*, 46 (1), 80-100.
- Miller, J. & Krosnick, J. (1998). The Impact of Candidate Name Order on Election Outcomes, *The Public Opinion Quarterly*, 62 (3), 291-330.
- Narud, H., Pedersen, M. & Valen, H. (2002). Parliamentary Nominations in Western Democracies. In H. Narud, M. Pedersen & H. Valen (Eds.), *Party Sovereignty and Citizen Control* (pp. 9-26). Odense: University Press of Southern Denmark.
- Norris, P. (1997). *Passages to Power: Legislative Recruitment in Advanced Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, P. & Lovenduski, J. (1993). Gender and Party Politics in Britain. In J. Lovenduski & P. Norris (Eds.), *Gender and Party Politics* (p. 35-59). London: Sage.
- Norris, P. & Lovenduski, J. (1995). *Political Recruitment: Gender, Race and Class in the British Parliament*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Obler, J. (1970). Intraparty Democracy and the Selection of Parliamentary Candidates: The Belgian Case, *British Journal of Political Science*, 4 (2), 163-185.
- Phillips, A. (1995). *The Politics of Presence*. Oxford: Oxford University Press.
- Put, G. & Maddens, B. (2011). *De Lijstvormingsprocedures van Vlaamse Politieke Partijen: Onderzoeksnota*. Leuven: Centre for Political Research.
- Put, G., Verleden, F., Maddens, B. & Vanlangenakker, I. (2011). De Geografische Spreiding van Kandidaten op de Vlaamse Kieslijsten (2003-2010), *Samenleving en Politiek*, 18 (5), 60-72.
- Putnam, R. (1976). *The Comparative Study of Political Elites*. New Jersey: Prentice Hall.
- Rahat, G. & Hazan, R. (2001). Candidate Selection Methods: An Analytical Framework, *Party Politics*, 7 (3), 297-322.
- Rahat, G. & Hazan, R. (2010). *Democracy Within Parties: Candidate Selection Methods and Their Political Consequences*. Oxford: Oxford University Press.

- Ranney, A. (1981). Candidate Selection. In D. Butler, H. Penniman & A. Ranney (Eds.), *Democracy at the Polls: A Comparative Study of Competitive National Elections*, (pp. 57-106). Washington D.C.: AEI Publications.
- Ross, J. (1955). *Elections and Electors*. London: Eyre and Spottiswoode.
- Seligman, L. (1971). *Recruiting Political Elites*. New York: General Learning Press.
- Shugart, M., Valdini, M. & Suominen, K. (2005). Looking for Locals: Voter Information Demands and Personal Vote-Earning Attributes of Legislators under Proportional Representation, *American Journal of Political Science*, 49 (2), 437-349.
- Snijders, T. & Bosker, R. (1999). *Multilevel Analysis: An Introduction to Basic and Advanced Multilevel Modeling*. London: Sage.
- Tavits, M. (2010). Effect of Local Ties on Electoral Success and Parliamentary Behavior, *Party Politics*, 16 (2), 215-235.
- Valen, H. (1988). Norway: Decentralization and Group Representation. In M. Gallagher & M. Marsh (Eds.), *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (pp. 210-235). London: Sage.
- Van Dunk, E. (1997). Challenger Quality in State Legislative Elections, *Political Research Quarterly*, 50 (4), 793-807.
- Wauters, B., Weekers, K. & Pilet, J. (2004). Het Gebruik van de Voorkeurstem bij de Regionale en Europese Parlementsverkiezingen van 13 Juni 2004, *Res Publica*, 46 (2-3), 377-412.
- Welkenhuysen-Gybels, J. & Loosveldt, G. (2002). *Regressieanalyse: een Introductie in de Multivariabelenanalyse*. Leuven: Acco.

Vertegenwoordiging van oude en nieuwe breuklijnen in de Lage Landen

Karen Celis en Bram Wauters

ABSTRACT: Representation of Old and New Cleavages in the Low Countries

This article investigates whether group-based politics is still relevant in Belgian and Dutch politics. Based on the PARTIREP MP Survey it more precisely studies the extent to which Belgian and Dutch parliamentarians in comparison to other European countries attach importance to the representation of 'old' cleavage groups (class and religious groups) or new groups (age groups, women and ethnic minorities), and which strategies are considered most appropriate. Group representation of old and new groups is found to be of great importance in both countries. Class is not dead and age groups are also highly represented. In contrast, religious groups and ethnic minorities receive far less attention in the Low Countries. Notwithstanding these similarities, there is also cross-country variation regarding the level of importance (greater in the Netherlands), the represented groups and the strategies for representation.

KEYWORDS: group representation, members of parliament, Low Countries, class, gender, ethnicity

1. Inleiding

Voor een groot deel van de twintigste eeuw werd het partijpolitieke landschap in West-Europa op een uitgesproken deterministische wijze bepaald door de klassieke breuklijnen (Lipset & Rokkan, 1967). Sterk van elkaar onderscheiden maatschappelijke groepen – sociale klassen, religieuze en regionale groepen – hadden lange tijd een duidelijke politieke vertaling onder de vorm van partijen en parlementsleden die zich uitdrukkelijk tot doel stelden de belangen van hun groep te verdedigen. Denken we maar aan socialistische partijen die de arbeidersbelangen behartigden. In de naoorlogse periode vond er evenwel een proces van ontzuiling

plaats dat zich ook uitte in een 'ontdooing' van het partijpolitieke landschap. Traditionele breuklijnen in de samenleving vervaagden en bijgevolg verminderde de relevantie van de verdediging van deze groepsbelangen. Partijen verruimden hun doelpubliek en wensten zich niet meer exclusief te verbinden met één welbepaalde maatschappelijke groep. De traditionele, groepsgebaseerde politieke vertegenwoordiging, waarbij partijen de belangen van klassieke maatschappelijke groepen verdedigen, lijkt vandaag dan ook verdwenen te zijn of het belang ervan lijkt alleszins sterk verminderd te zijn.

De vraag die dit artikel behandelt, is of samen met het verminderen van het belang van de klassieke breuklijnen alle 'groepspolitiek' uit het partijlandschap gewassen is. Met 'groepspolitiek' verwijzen we naar het fenomeen waarbij de politiek in functie wordt gesteld van de vertegenwoordiging van maatschappelijke groepen die omwille van hun specifieke kenmerken en (vaak achtergestelde) structurele positie in de samenleving politieke noden en behoeften hebben (Phillips, 1995). Welke groepen onderwerp zijn van groepspolitiek is onderhevig aan evolutie en wordt bepaald door de maatschappelijke en politieke context. Eveneens veranderlijk is de manier waarop de vertegenwoordiging van groepen gerealiseerd wordt met als belangrijkste onderscheid een strategie gericht op de fysieke aanwezigheid van de betrokken groep in de besluitvorming (descriptieve vertegenwoordiging) dan wel een strategie gericht op het kanaliseren en vertegenwoordigen van de belangen, visies, wensen en noden van die groep (substantiële vertegenwoordiging). Het doel van dit artikel is na te gaan of en in welke mate groepspolitiek belangrijk is in de hedendaagse politiek met inachtneming van verschillende groepen en strategieën. Het artikel past zodoende in het debat dat momenteel heerst over de mate waarin de klassieke breuklijnen nog relevant zijn om de hedendaagse politiek te vatten en de mate waarin het partijlandschap al dan niet wordt vormgegeven door nieuwe waardebreeklijnen die ook in zekere mate op maatschappelijke groepen geënt zijn (Inglehart, 1977).

In de naoorlogse periode is de aandacht voor maatschappelijke groepen zoals vrouwen en etnische minderheden sterk toegenomen. Daarbij is heel wat aandacht besteed aan de politieke (onder)vertegenwoordiging van deze twee groepen. Omwille van de vergrijzing van de bevolking en een aantal actuele discussies zoals de verhoging van de pensioenleeftijd worden leeftijdsgroepen (zowel ouderen als jongeren) ook in toenemende mate als een politiek relevante groep beschouwd (Enyedi, 2008). Naast de vraag of groepspolitiek op basis van de oude breuklijnen nog aan de orde is, rijst dus de vraag of deze wordt aangevuld of vervangen door groepspolitiek op basis van nieuwe breuklijnen of groepen.

Dit artikel richt zich op de groepsvertegenwoordiging in twee West-Europese democratieën, België en Nederland. Deze keuze is niet toevallig. Beide landen kenden oorspronkelijk een sterke verzuiling die gevolgd werd door een snelle en ingrijpende ontzuiling (Lijphart, 1968; Huyse, 1970). Deze ontzuiling ging onder

meer gepaard met afnemende ledenaantallen van politieke partijen en een hoge volatiliteit van de kiezer. Het aantal wisselende kiezers en het aantal kiezers dat pas op het laatste moment beslist op wie te stemmen, nam in Nederland in de jaren 1990 opvallend toe; de binding met een bepaalde partij nam af; en de binding met kerk en sociale klasse werd minder determinerend voor het stemgedrag (Van der Kolk, 2000a en 2000b; Irwin & Van Holsteyn, 2002; Deschouwer & Lucardie, 2003). Voor Vlaanderen krijgen we een soortgelijk beeld met dalende partijtrouw van de kiezers en verzuilde partijen (vooral christendemocraten en socialisten) die hun aanhang minder goed konden vasthouden. De ontzuiling kwam in België evenwel later en was ook minder diepgaand (Quintelier & Hooghe, 2010). Deschouwer en Lucardie (2003, p. 152) concluderen niettemin dat de structuur zowel uit het Belgische als uit het Nederlandse partijlandschap is verdwenen: “De eens zo diep en stevig in de samenleving verankerde partijen zijn hun ankerpunten kwijt”.

Naast een gelijklopende verzuilingsgeschiedenis hebben beide landen expliciet beleidsaandacht voor nieuwe groepen. Ze voeren een gelijkkansen- en antidiscriminatiebeleid sinds de jaren 1980 dat in hoofdzaak gericht is op vrouwen en etnische minderheden (Celis *et al.*, 2012). Politieke vertegenwoordiging van vrouwen en etnische minderheden staat in beide landen op de agenda. Enkel België heeft echter sinds de jaren 1990 wettelijke quota voor de politieke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen op de kieslijsten (Meier, 2000), waaruit we concluderen dat België meer dan Nederland aandacht heeft voor descriptieve vertegenwoordiging van vrouwen. In beide landen hebben niet-EU-burgers stemrecht bij lokale verkiezingen. Op dit vlak liep Nederland (invoering in 1986) voor op België (invoering in 2004). België en Nederland – beide neocorporatistische consensusdemocratieën – hebben een lange traditie van consultatie met het middenveld, inclusief vrouwenorganisaties en organisaties van etnische minderheden. Niettemin is dit in Nederland opvallend minder het geval sinds de ‘Raad op Maat’-actie medio jaren 1990, die het aantal adviesraden en consultaties met het middenveld sterk terugschroefde (Outshoorn & Oldersma, 2007). Over het algemeen kunnen we echter stellen dat zowel in België als in Nederland ruime erkenning bestaat van vrouwen en etnische minderheden als politiek relevante maatschappelijke groepen.

Dit artikel buigt zich over de relevantie van de traditionele en nieuwe breuklijnstructuren in de groepspolitiek in België en Nederland. Gezien de vele raakvlakken die op dit punt bestaan tussen Nederland en België verwachten we in eerste instantie dat de Lage Landen zich op een gelijkaardige wijze onderscheiden van de andere Europese landen die *grosso modo* een minder sterke verzuiling hebben gekend. We verwachten dus dat er weinig verschillen zullen zijn tussen Nederland en België. Indien er toch verschillen tussen beide landen zijn, verwachten we dat, gezien de latere en minder verregaande ontzuiling, er in België meer belang gehecht wordt aan de klassieke groepen. Inzake de nieuwe groepen is het enige verschil dat we bij Belgische parlementsleden een grotere interesse verwachten voor

de descriptieve vertegenwoordiging van vrouwen als gevolg van de lange traditie inzake het gebruik van genderquota.

Na een sectie waarin de literatuur over oude en nieuwe breuklijnen en de aandacht voor groepen als vrouwen en etnische minderheden kort besproken wordt, behandelt het artikel de mate waarin Belgische en Nederlandse parlementsleden belang hechten aan de politieke vertegenwoordiging van oude maatschappelijke groepen (klasse- en religieuze groepen) en nieuwe maatschappelijke groepen (leeftijdsgroepen, vrouwen en etnische minderheden) en dit in vergelijking met andere Europese landen. We behandelen de vraag of daarbij de strategie van descriptieve of van substantiële vertegenwoordiging het meest wenselijk geacht wordt.

2. Groepsvertegenwoordiging op basis van oude en nieuwe breuklijnen

Deze sectie overloopt kort de literatuur inzake breuklijnen en groepsvertegenwoordiging. Deze literatuur leert enerzijds dat te verwachten is dat groepspolitiek niet langer aan de orde is, aangezien de oude breuklijnen niet meer relevant zijn. Anderzijds is groepsvertegenwoordiging nog steeds te verwachten om drie redenen. Ten eerste zou de vertegenwoordiging van de groepen op basis van de traditionele breuklijnen niet volledig verdwenen zijn. Ten tweede wordt gesuggereerd dat de nieuwe waardebreuklijn ook groepsvertegenwoordiging met zich meebrengt. Ten slotte bracht de vraag naar politieke gelijkheid en erkenning groepen als vrouwen en allochtonen op de voorgrond.

2.1. *De ondergang van de oude breuklijnen?*

Het partijlandschap was tijdens een groot deel van de twintigste eeuw geënt op de klassieke breuklijnen, zoals beschreven in het baanbrekend werk van Seymour Martin Lipset en Stein Rokkan uit 1967: Kerk versus Staat; Arbeid versus Kapitaal; Centrum versus Periferie; Stad versus Platteland. Breuklijnen verwijzen naar een stabiele link tussen sociale structuren (maatschappelijke groepen en hun belangen) en politieke partijen die coherentie en politieke uitdrukking geven aan de belangen, waarden en overtuigingen van die maatschappelijke groepen. Breuklijnen impliceren een sterke en stabiele fusie van partijaffiliatie en groepsidentiteit (Bartolini, 2005; Bartolini & Mair, 1990; Knutsen & Scarbrough, 1995). In een politiek landschap bepaald door breuklijnen vallen identiteiten, ideologie en politieke actie netjes samen.

Vandaag zou een dergelijke groepspolitiek waarbij politieke partijen de spreekbuis zijn van vaste groepen in de samenleving – met, bijvoorbeeld, socialistische

partijen die arbeiders vertegenwoordigen – niet langer aan de orde zijn (Dalton *et al.*, 1984; Franklin *et al.*, 1992). De oorzaken van het verwateren van de traditionele breuklijnen in heel wat postindustriële samenlevingen – de ontzuiling – zijn veelvuldig. De toename van de tertialisering van de arbeidsmarkt verkleinde de arbeidersklasse. De afhankelijkheid van de organisaties van de eigen zuil voor informatie, vorming, bijstand, diensten en geborgenheid verminderde verder door de mediativering van de maatschappij, de stijgende welvaart en de ontwikkeling van de welvaartstaat, de cognitieve mobilisatie, de individualisering en de secularisatie (Enyedi, 2008, p. 289). Deze fenomenen verminderden de sociale geslotenheid en het disciplinerend vermogen van de maatschappelijke structuren en losten ze uiteindelijk op. In de loop van de tweede helft van de twintigste eeuw stapten burgers meer en meer uit de gesloten en homogene socio-economische zuilen en gingen zij zelf op een meer individuele basis politieke keuzes maken.

Het oplossen van de klassieke breuklijnen en het loskoppelen van maatschappelijke groepen van politieke partijen hadden verregaande implicaties voor het stemgedrag in West-Europa (Van der Burg, 2010). Dat stemgedrag werd volatiel en deinde mee op het eb en vloed van de politieke thema's van het moment, van de populariteit van individuele politici en van de retrospectieve evaluatie van bestuurders (Enyedi, 2008; Enyedi & Deegan-Krause, 2010). Dit luidde volgens een aantal wetenschappers onder meer het einde in van het stemgedrag volgens klasse (Clark & Lipset, 1991). Tegelijkertijd gingen politieke partijen zich niet langer exclusief richten op traditionele maatschappelijke groepen als arbeiders en gingen ze over op een 'catch all'-strategie (Katz & Mair, 1995; Kirchheimer, 1966; Przeworski & Sprague, 1988). Partijen losten dus ook zelf hun maatschappelijke ankers (Enyedi, 2008).

Een aantal politicologen nuanceert evenwel het verlies aan relevantie van de traditionele breuklijnen evenals het structureloze, flexibele en geïndividualiseerde stemgedrag. Zo wijzen Enyedi (2008) en Kriesi (2010) erop dat een aantal aspecten van de klassieke groepsgebaseerde politiek nog steeds aan de orde is.

Ten eerste is er de vaststelling dat, niettegenstaande arbeiders in toenemende mate voor extreemrechtse en populistische partijen stemmen en linkse partijen meer en meer stemmen halen bij de middenklasse, lang niet alle klassenpatronen uit het stemgedrag zijn verdwenen. Klassenverschillen doen er nog steeds toe: wanneer het beleidsvoorkeuren van kiezers betreft inzake socio-economische thema's (bijvoorbeeld de rol van vakbonden en de organisatie van de sociale zekerheid) nemen arbeiders nog steeds 'linkse' standpunten in. Klassenverschillen zijn ook zeer sturend in opvattingen inzake socioculturele en links-libertaire thema's (zoals attitudes ten aanzien van etnische minderheden). Inzake deze thema's nemen arbeiders overduidelijk een meer autoritaire positie in die hen naar (extreem) rechtse partijen leidt (Van der Waal *et al.*, 2007). Ook Tóka en Gosselin (2010) en van der Brug (2010) wijzen erop dat electorale verbindingen tussen maatschappe-

lijke groepen en politieke partijen nog steeds bestaan, niettegenstaande de ontzuiling. De kiezers met stabiele partijvoorkeuren en -affiliaties maken evenwel een steeds kleinere groep uit van de samenleving. Het stemgedrag volgens de klassieke breuklijnenstructuur is bijvoorbeeld nog steeds sterk in de oudere leeftijdscategorieën, maar neemt logischerwijze in toenemende mate af.

De ontzuilingsthesen lijdt, ten tweede, aan een aantal problemen inzake conceptualisering. Ze staat of valt met het gebruik van categorieën en criteria die niet langer accuraat zijn in het vatten van de hedendaagse maatschappij. Het formele statuut van arbeider is misschien niet langer determinerend voor stemgedrag, maar wanneer de sociale status bepaald wordt aan de hand van andere factoren zoals werknemer-werkgeververhouding, werkomgeving, opdrachtstructuur, jobautonomie, *lifestyle*, consumptiepatronen en mobiliteit inzake residentie, dan tonen studies aan dat die wel degelijk het stemgedrag structureren (Evans, 1999; Oesch, 2008). Bovendien bepalen andere klassieke breuklijnen gebaseerd op religie, territorium en etniciteit nog steeds het stemgedrag in grote delen van Europa (Enyedi, 2008).

Het feit dat de machtsverhoudingen niet langer bepaald worden door de klassieke breuklijnenstructuur zou bovendien niet volledig verklaard worden door het verdwijnen ervan in de samenleving. Ook een falen van het politieke systeem om dit electoraal te vatten zou dit deels verklaren. Sommige politicologen stellen dat het gebrek aan doorwerking van de klassieke breuklijnen terug te brengen is op een selectieve uitval in electorale participatie. Zo zou de vermindering in impact van klasse ook toe te schrijven zijn aan het feit dat immigranten de neiging hebben om niet te stemmen (Enyedi, 2008). Klasse is voor deze groep wel degelijk belangrijk, maar dit belang wordt slechts gebrekkig electoraal vertaald.

2.2. Een nieuwe breuklijn?

Naast het debat of de oude breuklijnen nog relevant zijn in het hedendaagse politieke landschap, is er het debat over een nieuwe breuklijn veroorzaakt door divergerende waardeoriëntaties. Deze breuklijn kent vele benamingen, onder andere: *'authoritarian/libertarian'* (Dolezal, 2010; Flanagan, 1987; Kitschelt, 1994); *'libertarian-universalistic/traditionalist-communitarian'* (Bornschiefer, 2010); *'materialist/post-materialist'* (Inglehart, 1977); *'self-expression/survival'* (Inglehart & Baker, 2000). Los van de benaming en de centrale as van de breuklijn is er vooral onenigheid over het antwoord op de vraag of dit waarlijk een breuklijn betreft die aan de vereiste definitie voldoet inzake duidelijk afgebakende en stabiele maatschappelijke structuren. Om het als een breuklijn te beschouwen dient het concept 'breuklijn' enigszins verruimd te worden, zodat het, zoals Kriesi (2010) en Enyedi (2008) suggereren, groepspecifieke partijoriëntatie, -actie en -polarisatie omsluit los van het feit of die veroorzaakt worden door maatschappelijke categorieën of waarden.

De waarden die bepalend zijn voor de nieuwe breuklijn zijn inderdaad niet exclusief terug te brengen op specifieke maatschappelijke groepen. Niettemin zijn deze waarden sterk geworteld in maatschappelijke groepen bepaald door klasse, beroep, opleiding, generatie en nationaliteit (Bovens & Wille, 2011; Kriesi, 2010; Stubager, 2009). Met waardegebonden thema's als gelijkheid, diversiteit en tolerantie spreken politieke partijen doelgericht groepen als vrouwen en etnische minderheden aan en, *vice versa*, deze groepen zijn gevoeliger voor dergelijke thema's omdat zij er, gezien hun achtergestelde maatschappelijke positie, rechtstreeks baat bij hebben. Met andere woorden, ook de nieuwe waardebreuklijn vertaalt zich in groepsspecifieke politieke actie, zowel inzake (electorale) mobilisatie door politieke partijen als inzake stemgedrag.

Het is duidelijk dat de groepen die zich van elkaar onderscheiden op basis van waardeoriëntatie niet de geslotenheid, sociale controle en disciplineren kennen van de klassieke zuilen. Niettemin laten de sterk gediversifieerde nieuwe media een hoge mate van exclusieve oriëntatie op de eigen groep toe; volgens Blumler en Kavanagh (1999) zijn dit de "*electronic equivalents of gated communities*". De hedendaagse media voeden de groepsspecifieke politiek ook op een andere wijze: politieke partijen kunnen hun strategieën afstemmen op specifieke groepen waarvan ze meer gedetailleerde kennis hebben dan ooit tevoren (Enyedi, 2008, p. 297). Dit laat toe dat er simultaan breuklijngeoriënteerde strategieën gehanteerd worden die zich richten op specifieke groepen en daarnaast *catch all*-strategieën gericht op de centrumkiezer.

2.3. Een andere invulling van de groepspolitiek: erkenning van identiteit

De klassieke breuklijnen zouden verwaterd zijn en vooral de vertegenwoordiging van religieuze groepen en klasse zou in belang afgenomen zijn. Tegelijkertijd zouden andere groepen aan belang gewonnen hebben. Gender is bepalend in de hedendaagse politiek (Inglehart & Norris, 2000) en leeftijdsgroepen (gepensioneerden versus arbeidsactieven) kunnen dat in de toekomst in zeer grote mate worden (Enyedi, 2008). Vooral de ondervertegenwoordiging van vrouwen en van etnische groepen werd in de loop van de tweede helft van de twintigste eeuw geproblematiseerd (Phillips, 1995) en er werden acties ondernomen om hun numerieke vertegenwoordiging te verhogen. De aandacht voor deze nieuwe groepen en de verschuiving van de aandacht van klasse en religie naar gender en etniciteit gingen evenwel hand in hand met een nieuwe invulling van het concept gelijkheid.

Nancy Fraser (1997) en Anne Phillips (1999) stellen een verschuiving vast van economisch egalitarisme naar politieke gelijkheid. De oude benadering van gelijkheid als herverdeling met een focus op klasse moest baan ruimen voor een politiek van erkenning van identiteit met een focus op vrouwen en etnische minderheden. Vandaag wordt gelijkheid voornamelijk beschouwd als een politieke en culturele

kwestie die te maken heeft met de erkenning van verschil en identiteiten gebaseerd op etniciteit en gender. De nieuwe invulling van het concept 'gelijkheid' als een politieke erkenning van verschil is radicaal anders dan de economische invulling van het concept, die veeleer tot doel had om verschillen (*in casu* klassenverschillen) uit te wissen. Identiteitspolitiek stelt inderdaad dat, om gelijkheid voor vrouwen en etnische minderheidsgroepen te kunnen realiseren, de verschillende posities die ze innemen in de samenleving erkend dienen te worden en in rekening moeten worden gebracht opdat ze *de facto* gelijkheid niet onmogelijk maken. Het miskennen van verschillen en, integendeel, het vasthouden aan een soort neutraliteit inzake gender en etniciteit, aldus Phillips, komt er in de praktijk op neer dat vrouwen en etnische minderheden zich dienen te conformeren aan normen en instellingen die door hen noch voor hen ontwikkeld werden. De uitkomst is dan ongelijkheid. Gelijkheid kan enkel via de erkenning van verschillen bereikt worden (Phillips, 1999, p. 25).

Deze identiteitspolitiek had haar uitwerking in aandacht voor de descriptieve en substantiële vertegenwoordiging van groepen. Descriptieve vertegenwoordiging werd gerealiseerd via de inclusie van vrouwen, etnische minderheden, maar ook van arbeiders en leeftijdsgroepen op de kieslijsten en in verkozen assemblees (voor etnische minderheden, zie Bird, 2004; voor vrouwen, zie Krook, 2009; Meier, 2000; voor arbeiders, zie Wauters, 2012). De aanwezigheid van deze groepen betekende een belangrijke erkenning van de betreffende groep en van zijn belangen. De erkenning van de groepsbelangen en de politieke vertegenwoordiging ervan werd ook gerealiseerd via het aanhalen van de banden met middenveldorganisaties (onder meer vrouwenorganisaties en organisaties van etnische minderheden) (Celis, Eelbode & Wauters, 2011).

3. Methodologie

3.1. *De PARTIREP MP-Survey*

Dit artikel is gebaseerd op de enquête onder parlementsleden (MP-survey) georganiseerd door PARTIREP. PARTIREP is een Interuniversitaire Attractiepool gefinancierd door het Belgisch Federaal Wetenschapsbeleid die zich richt op participatie (Participation) en vertegenwoordiging (Representation) (www.partirep.eu). PARTIREP behelst een samenwerking tussen vijf universiteiten in België en Nederland: Vrije Universiteit Brussel, Université Libre de Bruxelles, Universiteit Antwerpen, KULeuven en Universiteit Leiden.

Deze internationale MP-survey bij parlementsleden is uniek in zijn omvang: er zijn in totaal data verzameld in 15 Europese landen en in meer dan 70 nationale en regionale parlementen. Alle leden van de geselecteerde parlementen werden ge-

contacteerd tussen maart 2009 en januari 2011. De landen die betrokken zijn in dit onderzoek zijn België, Duitsland, Frankrijk, Hongarije, Ierland, Israël, Italië, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Polen, Portugal, Spanje, het Verenigd Koninkrijk en Zwitserland. Deze landen vertegenwoordigen een grote variatie aan politieke systemen: zowel unitaire als federale staten, zowel staten waarvan de bevoegdheden al sinds jaar en dag gedecentraliseerd zijn als staten waarvoor dit proces nog maar net gestart is. Voor sommige landen (waaronder België en Zwitserland) werden alle regionale parlementen in de steekproef opgenomen; voor andere, meestal grotere landen (zoals Duitsland, Spanje en Italië) werd op dat vlak een selectie gemaakt.

We geven nog mee dat de gebruikte methode kon verschillen van land tot land, aangezien de internationale partners zelf best konden inschatten welke methode op basis van ervaringen uit het verleden de meest succesvolle zou zijn. Zo werden zowel *face-to-face*-interviews als *online*-enquêtes gebruikt.

3.2. *Respons en weging*

Globaal werd een responsgraad van 23% bereikt. Uit die grote dataset lichten we met het oog op dit artikel de Belgische en Nederlandse parlementsleden. De Belgische parlementsleden zijn in totaal met 163 (zowel federale als regionale parlementsleden), wat neerkomt op een responsgraad van 35%. De Nederlandse parlementsleden zijn enkel actief op nationaal niveau en zij zijn in totaal met 65, wat een responsgraad van 43% betekent.

De data werden gewogen volgens de partijsterkte in ieder parlement (zie appendix) en voor de gegevens voor alle landen werd een correctiefactor voor de oververtegenwoordiging van de Zwitserse regionale parlementen gebruikt. De verdeling volgens partij in onze steekproef laat geen eenduidig beeld zien: naargelang de assemblee waarover het gaat (federaal of regionaal), is een partij de ene keer oververtegenwoordigd en de andere keer ondervertegenwoordigd. Voor Nederland zijn de parlementsleden van SP en GroenLinks wat ondervertegenwoordigd in de steekproef.

3.3. *Groepen en dimensies van vertegenwoordiging*

Voor de analyse werden twee groepen geselecteerd die centraal stonden in de 'oude' breuklijnenpolitiek in beide landen,¹ met name sociale klasse² en religie. Daarnaast betrekken we twee nieuwe groepen waarvan de vertegenwoordiging reeds gedurende een aantal decennia op de politieke agenda staat, onder meer door toedoen van middenveldorganisaties, met name vrouwen en etnische minderheden. Ten slotte selecteerden we leeftijd als een derde maatschappelijke verdeling waarvoor politieke vertegenwoordiging actueel is.³

Om de vertegenwoordigingsstrategieën van parlementsleden te vatten, werden in de vragenlijst zowel vragen opgenomen over hun attitudes als over hun feitelijke gedrag. Dit onderscheid is belangrijk, aangezien onderzoek heeft aangetoond dat parlementsleden die zich bewust zijn van de problemen van een bepaalde sociale groep en daar ook belang aan hechten, er niet steeds in slagen om deze attitudes om te zetten in gedrag, onder meer omwille van partijdiscipline (bv. Celis & Wauters, 2010; Cowley & Childs, 2003).

De eerste vraag over attitudes peilde bij de parlementsleden hoe belangrijk het voor hen persoonlijk is om de zienswijzen en belangen van diverse maatschappelijke groepen te promoten. Een tweede vraag peilde naar de attitude ten opzichte van een evenwichtige descriptieve vertegenwoordiging van een specifieke groep in het parlement. Een derde vraag heeft betrekking op contacten met middenveldorganisaties. Deze vraag heeft niet langer betrekking op attitudes maar op gedrag. Er werd gevraagd hoe dikwijls parlementsleden in het afgelopen jaar contact hadden gehad met organisaties die opkomen voor de belangen van specifieke achtergestelde groepen. Merk op dat we dus niet de *de facto* descriptieve of substantiële vertegenwoordiging van de betrokken groepen bevragen maar wel of de parlementsleden descriptieve vertegenwoordiging belangrijk achten en/of strategieën hanteren om ervoor te zorgen dat groepsbelangen kunnen doorstromen naar de besluitvormingsagenda.

4. Empirische resultaten

De bespreking van de empirische resultaten is opgedeeld in drie delen. Eerst geven we weer in welke mate Belgische en Nederlandse parlementsleden het belangrijk vinden om groepsbelangen te vertegenwoordigen en dit in vergelijking met andere Europese landen. Nadat we dit algemene beeld geschetst hebben, gaan we dieper in op de verschillende groepen apart, waarbij we zowel aandacht besteden aan de 'oude' groepen als aan de 'nieuwe' groepen. Tot slot verleggen we de focus van attitude naar gedrag en gaan we na op welke wijze parlementsleden uit de Lage Landen die specifieke groepen willen vertegenwoordigen: zetten ze vooral in op contacten met relevante organisaties of verwachten ze meer heil van de aanwezigheid van parlementsleden uit de desbetreffende groepen in het parlement?

4.1. *Het belang van groepsvertegenwoordiging*

De ondervraagde parlementsleden konden op een schaal van 1 tot en met 7 aanduiden in welke mate ze het persoonlijk belangrijk vonden om belangen van specifieke

maatschappelijke groepen te vertegenwoordigen (zie tabel 1). De Belgische parlementsleden halen gemiddeld een score van 4,38 als het gaat over de wil om belangen van specifieke maatschappelijke groepen te verdedigen. Dat is eerder aan de lage kant en ligt onder het gemiddelde van 4,60 voor parlementsleden uit de andere landen waarin dit onderzoek gevoerd is. Nederlandse parlementsleden, daarentegen, halen met 5,20 een veel hogere gemiddelde score. Nederlandse parlementsleden scoorden ook in eerdere internationale onderzoeken (Thomassen & Esaiasson, 2006) al erg hoog inzake het belang dat wordt gehecht aan groepsvertegenwoordiging. Belgische en Nederlandse parlementsleden verschillen significant van elkaar en Nederland scoort ook significant hoger dan de andere landen uit dit onderzoek.

TABEL 1. **Score op de vraag in welke mate men het persoonlijk belangrijk vindt om inzichten en belangen van groepen in de samenleving te vertegenwoordigen (schaal van 1 tot en met 7).**

Land	N	Gemiddelde	Std. Deviatie	% respondenten in categorieën 5-6-7
België	157	4,38 ^{aa}	1,42	47,8%
Nederland	43	5,20 ^{aa °}	1,63	69,8%
Alle andere landen uit het onderzoek	1529	4,60	1,71	54,3%

Anova: $F(2,1725) = 4,047$; $p < 0,05$; varianties zijn niet gelijk;

Tamhane-test:

^a $p < 0,1$; ^{aa} $p < 0,05$; ^{aaa} $p < 0,01$ significant verschillend met België/Nederland

[°] $p < 0,1$; ^{oo} $p < 0,05$; ^{ooo} $p < 0,01$ significant verschillend van de andere landen uit het onderzoek

Ook als bekeken wordt hoeveel parlementsleden zich bevinden onder degenen die veel belang hechten aan groepsvertegenwoordiging (score van 5, 6 of 7 op de 7-puntenschaal) komt hetzelfde beeld naar voren: Nederland scoort veel hoger dan België en veel hoger dan gemiddeld op dat vlak. Van de Belgische parlementsleden hecht minder dan de helft veel belang aan groepsvertegenwoordiging. Daarmee scoren de Belgische parlementsleden lager dan het gemiddelde in de andere Europese landen. Deze verschillen zijn statistisch significant ($\chi^2 = 6,803$; $p < 0,05$).

We dienen hierbij aan te stippen dat het aantal Nederlandse respondenten dat op deze vraag geen antwoord gaf behoorlijk hoog was ($N = 15$, of ongeveer 25%). Het is ons niet meteen duidelijk waaraan dit ligt en of dit invloed kan gehad hebben op de score op deze variabele.

4.2. Welke groepen worden vertegenwoordigd?

In een tweede fase gaan we na welke groepen de parlementsleden uit België en Nederland nu precies willen vertegenwoordigen en of er op dat vlak verschillen

zijn met de andere landen uit dit onderzoek. Meer bepaald krijgen we zo zicht op de kwestie of de historische verzuiling in België en Nederland en de recente beleidsaandacht voor nieuwe maatschappelijke groepen hun sporen nalaten in de vertegenwoordigingsvoorkeuren van parlementsleden in deze twee landen.

Een eerste vaststelling op basis van tabel 2 is dat voor alle onderzochte groepen de scores van de Belgische en Nederlandse parlementsleden significant lager liggen dan het gemiddelde in de andere onderzochte landen (met uitzondering voor Nederland van etnische minderheden en religieuze groepen). Voor België stemt dit overeen met het algemene beeld zoals geschetst in de vorige paragraaf; voor Nederland is dit toch opmerkelijker.

De verschillen tussen Nederlandse en Belgische parlementsleden zijn verder niet zo erg groot: over het algemeen halen Belgen een iets hogere score bij de verschillende groepen en niet, zoals onze hypothese suggereerde, enkel bij de oude groepen. De verschillen in het gemiddelde zijn echter nooit statistisch significant. De meest opgemerkte verschillen tussen beide landen doen zich voor bij religieuze groepen en etnische minderheden (in het voordeel van Nederland), waar Nederland niet significant verschilt van de andere landen uit het onderzoek en België wel. Ook zijn er onderlinge verschillen – zij het in iets mindere mate – inzake werkgevers en vrouwen (in het voordeel van België), al verschillen zowel België als Nederland daar wel significant van de andere landen.

Als gekeken wordt naar het percentage parlementsleden die het vertegenwoordigen van een bepaalde groep belangrijk vinden, dan zijn er tussen België en Nederland wel (beperkte) significante verschillen inzake etnische minderheden en werkgevers.

Als we de vergelijking maken tussen 'oude' en 'nieuwe' groepen, dan blijkt dat beide soorten groepen voor parlementsleden uit de Lage Landen belangrijk zijn. Jongeren en ouderen (nieuwe groepen) en werknemers (oude groep) behalen zowel in België als in Nederland de hoogste scores, terwijl landbouwers en vissers (oude groep), religieuze groepen (oude groep) en etnische minderheden (nieuwe groep) de laagste score behalen. Het gaat dus niet op om te stellen dat een nieuwe groep sowieso veel aandacht krijgt van parlementsleden en een oude groep niet. In België is de gemiddelde score van erg diverse groepen als landbouwers en vissers enerzijds en etnische minderheden anderzijds trouwens nagenoeg gelijk (4,39 tegenover 4,38). Tot slot scoren alle groepen (met uitzondering van de religieuze groepen) allemaal beter dan de middenwaarde 4, wat aangeeft dat parlementsleden gemiddeld genomen wel enige aandacht willen besteden aan de belangenverdediging van oude én nieuwe groepen.

TABEL 2. Score op de vraag in welke mate men het persoonlijk belangrijk vindt om inzichten en belangen van volgende specifieke groepen in de samenleving te vertegenwoordigen (schaal van 1 tot en met 7).^{4,5}

	'Oude' groepen								'Nieuwe' groepen							
	Werknemers		Werkgevers		Landbouwers en vissers		Kerk of religieuze groepen		Jongeren		Ouderen		Vrouwen		Etnische minderheden	
	Gemid***	% (cat 6-7) ^{***}	Gemid	%(cat 6-7) ^{**}	Gemid**	%(cat 6-7) ^{***}	Gemid***	%(cat 6-7) ^{***}	Gemid***	%(cat 6-7) ^{***}	Gemid***	%(cat 6-7) ^{***}	Gemid***	%(cat 6-7) ^{***}	Gemid***	%(cat 6-7) ^{***}
België	5,47 ^{oo}	50,6	5,12 ^a	43,0	4,39 ^{ooo}	25,9	2,92 ^{ooo}	9,5	5,52 ^{ooo}	53,8	5,46 ^{ooo}	51,3	5,19 ^{ooo}	43,0	4,38 ^{ooo}	24,1 ^{aa}
Nederland	5,32 ^{oo}	50,0	4,92 ^a	29,3	4,35 ^o	25,9	3,52	17,2	5,39 ^{ooo}	51,7	5,29 ^{ooo}	46,6	4,92 ^{ooo}	35,1	4,86	37,9 ^{aa}
Andere landen	5,77	61,4	5,23	45,5	4,80	39,6	3,81	21,8	6,11	72,9	5,86 ^o	64,4	5,70	58,1	4,97	41,2

* p < 0,1; ** p < 0,05; *** p < 0,01 significantie voor globale testen

^a p < 0,1; ^{aa} p < 0,05; ^{aaa} p < 0,01 significant verschillend met België/Nederland

^o p < 0,1; ^{oo} p < 0,05; ^{ooo} p < 0,01 significant verschillend van de andere landen uit het onderzoek

4.3. *Wijze van vertegenwoordiging*

De voorgaande twee paragrafen behandelden de attitudes van parlementsleden: in welke mate zij het belangrijk vinden om maatschappelijke groepen te vertegenwoordigen. Nu onderzoeken we verder hoe die groepsvertegenwoordiging in de praktijk best kan gerealiseerd worden: via nauwe contacten met organisaties die opkomen voor de belangen van maatschappelijke groepen of door de aanwezigheid van descriptieve vertegenwoordigers uit de betreffende maatschappelijke groep in het parlement.

TABEL 3. **Percentage parlementsleden die minstens 1 x per maand contact hebben met relevante organisaties van die maatschappelijke groep.⁷**

	'Oude groepen'				'Nieuwe groepen'				Gemiddelde
	Organisaties van werknemers en vakbonden	Werkgeversorganisaties***	Landbouworganisaties***	Kerken of religieuze organisaties***	Jongerenorganisaties***	Ouderenorganisaties**	Vrouwenorganisaties**	Organisaties van etnische minderheden	
België	36,0%	22,5% ^{aaa}	10,6%	7,5%	28,8% ^{aaa}	30,4%	17,5%	13,8%	20,89%
Nederland	41,4%	44,8% ^{aaa}	18,6%	10,2%	49,2% ^{aaa}	31,0%	18,6%	18,6%	29,05%
Andere landen	40,4%	29,2%	20,8%	20,0%	46,0%	41,3%	27,2%	14,4%	29,09%

* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$ significantie voor globale testen

^a $p < 0,1$; ^{aa} $p < 0,05$; ^{aaa} $p < 0,01$ significant verschillend met België/Nederland

We starten met een analyse van de contacten die parlementsleden hebben met relevante organisaties. Nederlandse parlementsleden hebben vaker contact met maatschappelijke organisaties dan Belgische. Het gemiddelde percentage parlementsleden dat minstens eens per maand contact heeft, bedraagt in Nederland 29% terwijl dit in België 20% is. Nederland ligt daarmee op het gemiddelde voor de landen uit dit onderzoek; België ligt eronder.

Als gekeken wordt naar verschillen tussen maatschappelijke groepen, dan zijn religieuze organisaties, landbouworganisaties en organisaties van etnische minderheden de hekkensluiters. Dit zijn dezelfde groepen die al in tabel 2 de groepen waren waarvoor parlementsleden het niet erg belangrijk vonden om hun belangen te verdedigen. Ook hier gaat het over een mix van 'oude' en 'nieuwe' groepen. Opmerkelijk is de relatief lage score voor vrouwenorganisaties: zowel in België als in Nederland verklaart slechts ongeveer 18% van de parlementsleden meer dan één keer per maand contact te hebben met deze organisaties. Dit is voor beide landen significant lager dan de gemiddelde score voor alle landen uit dit onderzoek.

Organisaties waarmee meer parlementsleden vaak contact hebben zijn onder meer vakbonden, werkgeversorganisaties en jongerenorganisaties. Al is voor deze laatste twee soorten organisaties het verschil tussen Belgische en Nederlandse parlementsleden wel erg groot (en telkens statistisch significant).

Een tweede manier om belangen van specifieke groepsbelangen aanwezig te stellen in het parlement, is het hebben van volksvertegenwoordigers die afkomstig zijn uit die groep. Door hun gedeelde levenservaring hebben zij meer inzicht in problemen van die groep en geven zij er meer prioriteit aan (Phillips, 1995), zo luidt de redenering.

TABEL 4. **Percentage parlementsleden die zeggen dat beschrijvende vertegenwoordiging van een bepaalde groep zeer belangrijk is.⁸**

	'Oude' groepen		'Nieuwe groepen'		Andere			Gemiddelde
	Sociale klasse***	Religie	Leeftijd	Gender**	Etnische oorsprong	Taal (of cultuur)	Regio*	
België	6,2% ^{aaa}	0,6%	8,1%	18,1% ^{aa}	5,0%	8,7%	15,0% ^{aa}	10,20%
Nederland	25,4% ^{aaa}	3,4%	15,5%	33,9% ^{aa}	10,2%	3,4%	28,8% ^{aa}	18,10%
Alle andere landen	14,1%	2,5%	12,6%	28,4%	7,7%	7,4%	21,5%	14,66%

* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$ significantie voor globale testen

^a $p < 0,1$; ^{aa} $p < 0,05$; ^{aaa} $p < 0,01$ significant verschillend met België/Nederland

Algemeen hechten Nederlandse parlementsleden meer belang aan beschrijvende vertegenwoordiging dan hun Belgische collega's: het gemiddelde percentage over de onderzochte groepen is 10% voor België, terwijl dit voor Nederland 18% is. Nederland zit daarmee boven het algemeen gemiddelde, België eronder.

Het soort groepen waarvoor de gegarandeerde vertegenwoordiging belangrijk wordt geacht, verschilt ook tussen beide landen. Door Nederlandse parlementsleden wordt veel belang gehecht aan de beschrijvende vertegenwoordiging van klasse, gender en – niet geheel verrassend in een kiessysteem met één nationale kieskring – regio's (telkens significant verschillende scores van de Belgische parlementsleden).

In België is de animo voor beschrijvende vertegenwoordiging veel lager, ook in vergelijking met andere landen. Gender komt hier naar voor als koploper: 18% van de Belgische parlementsleden vindt het zeer belangrijk dat de leden van deze groep evenredig aan hun aandeel in de samenleving vertegenwoordigd zijn in het parlement. Deze hoge score voor vrouwen (want over deze groep gaat het concreet) staat in contrast met onze vaststelling op basis van tabel 3, waarbij contacten met vrouwenorganisaties eerder onderaan de rangorde kwamen te staan. Blijkbaar zien parlementsleden vertegenwoordiging van vrouwenbelangen vooral als een proces dat dient waargemaakt te worden door vrouwelijke parlementsleden, eerder dan via contacten met vrouwenorganisaties. Opmerkelijk is wel dat ondanks (of dankzij?) het reeds jarenlange bestaan van genderquota in België, de steun voor beschrijvende vertegenwoordiging van vrouwen significant lager ligt dan in Nederland en dan in de rest van de onderzochte landen.

Voor leeftijd doet zich dan weer het omgekeerde fenomeen voor: een eerder lage score voor beschrijvende vertegenwoordiging en een eerder hoge score voor

contacten met relevante organisaties. Jonge en/of oudere parlementsleden worden volgens deze resultaten minder nodig of nuttig geacht voor de belangenverdediging van die groep dan contacten met jongeren- en/of ouderenorganisaties.

Een constante doorheen alle tabellen zijn de lage scores voor religie en etnische minderheden. Nagenoeg geen van de parlementsleden vindt het nodig dat mensen uit specifieke religieuze groepen aanwezig zijn in het parlement, en voor allochtonen ligt dit ook duidelijk onder het gemiddelde. Religie, als 'oude' groep, is blijkbaar niet (meer) voldoende relevant in het huidige politieke gebeuren en etnische afkomst, als 'nieuwe' groep, is dat evenzeer (nog) niet.

5. Conclusie

Ongeveer de helft van de parlementsleden in België en zelfs nog iets meer in Nederland hechten belang aan de vertegenwoordiging van maatschappelijke groepen. Groepsvertegenwoordiging is belangrijk voor parlementsleden uit de Lage Landen. In beide landen treffen we een mix aan van oude en nieuwe groepen die parlementsleden menen te moeten vertegenwoordigen. De oude groepen hebben dus niet collectief plaats ingeruimd voor de nieuwe, noch hebben de oude groepen de intrede van nieuwe verhinderd. Sociale klasse is duidelijk nog niet vergeten, vrouwelijke aanwezigheid in het parlement wordt belangrijk geacht, en via contacten met relevante organisaties worden belangen van jongeren en ouderen aan de orde gebracht. Maar niet alle nieuwe en oude groepen zijn relevant voor groepsvertegenwoordiging. Opvallend is dat etnische minderheden maar moeizaam een plaats lijken te verwerven in de groepspolitiek van de Lage Landen en religie als klassieke breuklijn lijkt nog maar weinig parlementsleden warm te maken.

Dit artikel had de ambitie om na te gaan of de gelijklopende verzuilingsgeschiedenis en het feit dat er in beide landen aandacht is voor de gelijke kansen van groepen als vrouwen en etnische minderheden zich zou vertalen naar gelijke patronen in de groepspolitiek in beide landen. We hebben tussen Nederland en België echter meer verschillen gedetecteerd dan verwacht en de gevonden verschillen gaan in tegen de verwachtingen. Nederlandse parlementsleden hechten beduidend meer aandacht aan groepsvertegenwoordiging dan Belgische. Deze bevinding lijkt contradictorisch, aangezien de ontzuiling zich in Nederland vroeger en diepgaander doorzette dan in België. De Nederlandse parlementsleden scoorden echter ook in eerdere onderzoeken (Thomassen & Esaiasson, 2006) al erg hoog inzake groepsvertegenwoordiging. Het kiessysteem met zijn nationale kieskring, dat minder ruimte laat voor territoriale vertegenwoordiging, werd toen als één van de oorzaken geduïd. Niettemin scoren Belgische parlementsleden iets hoger wanneer gepeild wordt naar de wens om afzonderlijke groepen te vertegenwoordigen. Dit doet zich echter zowel bij oude als bij nieuwe groepen voor, dus ook hieruit kunnen we niet concluderen dat de oude

groeps politiek in België nog sterker doorwerkt dan in Nederland. Dat descriptieve vertegenwoordiging van vrouwen in Nederland wenselijker is dan in België is dan weer verrassend, gelet op het bestaan van genderquota in België, net zoals de grote steun in Nederland voor descriptieve vertegenwoordiging in het algemeen.

Dit artikel wijst tot slot interessante wegen aan voor toekomstig onderzoek. Politicologen dienen zich in eerste instantie te buigen over de vraag waarom Nederlandse vertegenwoordigers meer dan gemiddeld gericht zijn op groeps politiek, wat de stimulansen zijn en met welk resultaat. Ook de vaststelling dat religieuze groepen niet langer en etnische minderheden nog niet het onderwerp zijn van groeps politiek, roept de vraag op of en waarom religie (ook in zekere zin verbonden met etnische minderheden) helemaal op de achtergrond is geraakt in de Lage Landen. Vormt een 'afkeer' van religie de verklaring voor de geringe interesse voor de vertegenwoordiging van etnische minderheden? In scherp contrast met het lot van religie in de hedendaagse politiek in België en Nederland is de blijvende relevantie van klasse. Generereert het neocorporatistische model in beide landen blijvend aandacht voor klasse? En wat zegt dat over de relatieve rol en macht van religieuze organisaties en de kerk?

De empirische bevindingen in combinatie met het literatuuroverzicht over de evoluties inzake groeps vertegenwoordiging roepen ook de vraag op naar het doel van de groeps politiek en eventuele verschillen al naargelang de groep: is het doel socio-economische redistributie, het promoten van bepaalde waarden of het bewerkstelligen van politieke erkenning? Er resten ook nog heel wat vragen inzake de strategie om groeps vertegenwoordiging te realiseren en 'trade-offs' tussen de verschillende strategieën. Voor jongeren en ouderen wordt momenteel vooral ingezet op contacten met relevante organisaties, terwijl voor vrouwen descriptieve vertegenwoordiging de voorkeur geniet. Wat bepaalt de keuze voor de descriptieve of de substantiële strategie? Zijn het groeps kenmerken, politieke noden of opportuniteiten en, zo ja, welke dan? En welke strategie is de meest efficiënte?

Tot slot willen we erop wijzen dat we in dit artikel pretendeerden dat groepen los van elkaar staan, wat in de realiteit natuurlijk niet het geval is. De groep vrouwen bijvoorbeeld omvat verschillende klassen, ethnische groepen, leeftijdsgroepen en religies. Dergelijke intersectionele identiteiten genereren allicht eveneens specifieke dynamieken inzake groeps politiek (Celis, 2012). Het over het algemeen hoge belang dat volks vertegenwoordigers hechten aan groeps politiek vraagt om én legitimeert verder verklarend onderzoek naar de vertegenwoordiging van maatschappelijke groepen in de Lage Landen en daarbuiten.

Noten

1. De breuklijn Stad-Platteland was in België noch in Nederland bepalend voor het politieke landschap. De breuklijn Centrum-Periferie was dat zeer zeker voor België

onder de vorm van de communautaire breuklijn, maar was niet determinerend in de Nederlandse politiek. Om die redenen beperkt de analyse zich tot groepen die zich op de breuklijnen Arbeid-Kapitaal en Kerk-Staat bevinden en die in beide landen het politieke bedrijf structureerden.

2. Sociale klasse wordt hier geoperationaliseerd door te kijken naar het beroep van de betrokkenen (werknemer; werkgever; landbouwer en visser). Dit zijn uiteraard zeer brede categorisering die geen of weinig ruimte laten voor andere factoren die hierboven aangehaald werden, zoals werkomgeving en jobautonomie. Deze meer fijnmazige opdelingen waren onder meer omwille van de vergelijkbaarheid zeer moeilijk of niet te omschrijven in deze grootschalige internationale enquête.

3. Ook andere groepen hadden geselecteerd kunnen worden zoals holebi's en andersvaliden. Beide staan centraal in de gelijkheidsproblematiek in België en Nederland, maar werden om pragmatische redenen niet voor dit internationaal-comparatieve onderzoek geselecteerd. We hopen dat toekomstig onderzoek de vertegenwoordiging van deze groepen wel zal (kunnen) omsluiten.

4. Respondenten die voor elke groep de maximumscore van 7 gaven en tegelijkertijd aangaven in de vraag waarop tabel 1 gebaseerd is dat vertegenwoordiging van groepsbelangen voor hen niet belangrijk was, zijn parlementsleden die voor iedereen willen opkomen en dus geen groepsvertegenwoordiger zijn. Ze zijn uit de analyse verwijderd.

5. Per sociale groep werden twee keer twee soorten statistische testen uitgevoerd. Voor de gemiddelde score werd een globale ANOVA-analyse uitgevoerd om na te gaan of de verschillende groepen van elkaar verschillen, en afhankelijk van de gelijkheid van de varianties een Tukey-test of een Tamhane-test om na te gaan of er verschillen zijn tussen Nederlandse en Belgische parlementsleden. Voor % (cat 6-7) werd een globale χ^2 -test uitgevoerd en een χ^2 -test met enkel Belgische en Nederlandse parlementsleden.

6. Percentage respondenten dat een score van 6 of 7 toekent aan het belang van het opkomen van de belangen voor deze groepen. Omdat voor sommige groepen de percentages uit de hogere categorieën zeer hoog zijn, wordt ervoor geadviseerd om een meer strikte afbakening te gebruiken in vergelijking met tabel 1, namelijk enkel zij die een score van 6 of 7 gaven.

7. Er werd per groep een χ^2 -test uitgevoerd om globale verschillen na te gaan en een χ^2 -test op alle Belgische en Nederlandse parlementsleden om na te gaan of de verschillen tussen deze beide landen statistisch significant zijn.

8. Er werd per groep een χ^2 -test uitgevoerd om globale verschillen na te gaan en een χ^2 -test op alle Belgische en Nederlandse parlementsleden om na te gaan of de verschillen tussen deze beide landen statistisch significant zijn.

Bibliografie

- Bartolini, S. (2005). La formation des clivages, *Revue internationale de politique comparée*, 12 (1), 9-34.
- Bartolini, S. & Mair, P. (1990). *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stabilization of European Electorates, 1885-1985*. New York: Cambridge University Press.
- Bird, K. (2004). Obstacles to Ethnic Minority Representation in Local Government in Canada. In C. Andrew (Ed.), *Our Diverse Cities* (pp. 182-186). Ottawa: Metropolis and the Federation of Canadian Municipalities.
- Blumler, J.G. & Kavanagh, D. (1999). The Third Age of Political Communication: Influences and Features, *Political Communication*, 16 (3), 209-30.
- Bornschieer, S. (2010). The New Cultural Divide and the Two-Dimensional Political Space in Western Europe, *West European Politics*, 33 (3), 419-44.
- Bovens, M. & Wille, A.C. (2011). *Diplomademocratie: Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Celis, K. (2012). *Gender # Ethnicity. Parties Regulating Descriptive Representation at the Intersection of Gender and Ethnicity*. Paper gepresenteerd in de workshop 'Gender & Regulation: Moving Beyond Official Quotas', 28-29 June 2012, Leiden.
- Celis, K., Eelbode, F. & Wauters, B. (2011). *Ethnic Minorities in Local Political Parties. A Case Study of Three Belgian Cities (Antwerp, Ghent and Leuven)*. Paper gepresenteerd op de ECPR General Conference, 25-27 August 2011, Reykjavik.
- Celis, K., Outshoorn, J., Meier P. & Motmans J. (2012, te verschijnen). Institutionalizing Intersectionality in the Low Countries: Belgium and The Netherlands. In J. Squires, H. Skjeie & A. Krizsan (Eds.), *Institutionalizing Intersectionality: The Changing Nature of European Equality Regimes*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Celis, K. & Wauters, B. (2010). Vastgepinde vlinders. Vrouwelijke, allochtone en arbeiders-parlementsleden ten opzichte van parlementaire normen en de rol van groepsvertegenwoordiger. In K. Celis, P. Meier & B. Wauters (Eds.), *Gezien, gehoord, vertegenwoordigd? Diversiteit in de Belgische politiek* (pp. 225-244). Gent: Academia Press.
- Clark, T.N. & Lipset, S.M. (1991) Are Social Classes Dying?, *International Sociology*, 6 (4), 397-410.
- Cowley, Ph. & Childs, S. (2003). Too Spineless to Rebel? New Labour's Women MPs, *British Journal of Political Science*, 33 (3), 345-365.
- Dalton, R., Flanagan, S.C. & Beck, P.A. (Eds.) (1984). *Electoral Changes in Advanced Industrial Democracies. Realignment or Dealignment?* Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Deschouwer, K. & Lucardie, P. (2003). Partijen en partijsystemen in Nederland en Vlaanderen, *Sociologische Gids*, 50 (2), 131-155.
- Dolezal, M. (2010). Exploring the Stabilization of a Political Force: The Social and Attitudinal Basis of Green Parties in the Age of Globalization, *West European Politics*, 33 (3), 534-52.
- Enyedi, Z. (2008). The Social and Attitudinal Basis of Political Parties: Cleavage Politics Revisited, *European Review*, 16 (3), 287-304.
- Enyedi, Z. & Deegan-Krause, K. (Eds.) (2010). *The Structure of Political Competition in Western Europe*, London: Routledge.
- Evans, G. (Ed.) (1999). *The End of Class Politics?* Oxford: Oxford University Press.
- Flanagan, S.C. (1987). Value Change in Industrial Societies, *American Political Science Review*, 81 (4), 1303-19.
- Franklin, M.N., Mackie, T. & Valen, H. (Eds.). (1992). *Electoral Change. Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fraser, N. (1997). *Justice Interruptus. Critical Reflexions on the 'Postsocialist' Condition*. London-New York: Routledge.
- Huysse, L. (1970). *Passiviteit, pacificatie en verzuiling in de Belgische politiek. Een sociologische studie*. Antwerpen: Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. & Baker, W.E. (2000). Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values, *American Sociological Review*, 65 (1), 19-51.
- Inglehart, R. & Norris, P. (2000). The Developmental Theory of the Gender Gap: Women's and Men's Voting Behavior in Global Perspective, *International Political Science Review*, 21 (4), 441-463
- Irwin, G. & Van Holsteyn, J. (2002). De kloof tussen burger en bestuur. In J. Van Holsteyn & C. Mudde (Eds.), *Democratie in verval?* (pp. 33-50). Amsterdam: Boom.
- Katz, R. & Mair, P. (1995). Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party, *Party Politics*, 1 (1), 5-28.
- Kirchheimer, O. (1966). The Transformation of West European Party Systems. In J. Palombara & M. Weiner (Eds.), *Political Parties and Political Development* (pp. 177-200). Princeton: Princeton University Press.
- Kitschelt, H. (1994). *The Transformation of European Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Knutsen, O. & Scarbrough, E. (1995). Cleavage Politics. In J.W. Van Deth & E. Scarbrough (Eds.), *The Impact of Values* (pp. 492-523). Oxford: Oxford University Press.
- Kriesi, H. (2010). Restructuration of Partisan Politics and the Emergence of a New Cleavage Based on Values, *West European Politics*, 33 (3), 673-685.
- Krook, M.L. (2009). *Quotas for Women in Politics: Gender and Candidate Selection Reform Worldwide*. New York: Oxford University Press.

- Lijphart, A. (1968). *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*. Berkeley: University of California Press.
- Lipset, S.M. & Rokkan, S. (1967). *Party Systems and Voter Alignments: Cross-national Perspectives*. Toronto: The Free Press.
- Meier, P. (2000). The Evidence of Being Present: Guarantees of Representation and the Example of the Belgian Case, *Acta Politica*, 35 (1), 64-85.
- Oesch, D. (2008). The Changing Shape of Class Voting: An Individual-Level Analysis of Party Support in Britain, Germany and Switzerland, *European Societies*, 10 (3), 329-55.
- Outshoorn, J. & Oldersma, J. (2007). Dutch Decay: The Dismantling of the Women's Policy Network in the Netherlands. In J. Outshoorn & J. Kantola (Eds.), *Changing State Feminism* (pp. 182-201). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Przeworski, A. & Sprague, J. (1988). *Paper Stones: A History of Electoral Socialism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Phillips, A. (1995). *The Politics of Presence*. Oxford: Clarendon Press.
- Phillips, A. (1999) *Which Equalities Matter?* Cambridge: Polity Press.
- Quintelier, E. & Hooghe, M. (2010). Verenigingen, lidmaatschap en kiesgedrag: is de verzuiling nu helemaal voorbij? In K. Deschouwer, P. Delwit, M. Hooghe & S. Walgrave (Eds.), *De stemmen van het volk. Een analyse van het kiesgedrag in Vlaanderen en Wallonië op 7 juni 2009* (pp. 99-121). Brussel: VUBPress.
- Stubager, R. (2009). Education-based Group Identity and Consciousness in the Authoritarian-Libertarian Value Conflict, *European Journal of Political Research*, 48 (2), 204-233.
- Thomassen, J. & Esaiasson, P. (2006). Role Orientations of Members of Parliament, *Acta Politica*, 41 (3), 217-231.
- Tóka, G. & Gosselin, T. (2010). Persistent Political Divides, Electoral Volatility and Citizen Involvement: The Freezing Hypothesis in the 2004 European Election, *West European Politics*, 33 (3), 608-633.
- Van der Brug, W. (2010). Structural and Ideological Voting in Age Cohorts, *West European Politics*, 33 (3), 586-607.
- Van der Kolk, H. (2000a). Aarzelende, zwevende en wisselende kiezers. In J. Thomassen, K. Aarts & H. Van der Kolk (Eds.), *Politieke verandering in Nederland 1971-1998. Kiezers en de smalle marges van de politiek* (pp. 93-120). Den Haag: Sdu.
- Van der Kolk, H. (2000b). Het afnemend belang van godsdienst en klasse. In J. Thomassen, K. Aarts & H. Van der Kolk (Eds.), *Politieke verandering in Nederland 1971-1998. Kiezers en de smalle marges van de politiek* (pp. 121-152). Den Haag: Sdu.
- Van der Waal, J., Achterberg, P. & Houtman, D. (2007). Class Is Not Dead – It Has Been Buried Alive: Class Voting and Cultural Voting in Postwar Western Societies (1956-1990), *Politics & Society*, 35 (3), 403-426.
- Wauters, B. (2012). Blue Collars Striking the Red Flag. Formal and Descriptive Representation of the Working Class in the Belgian House of Representatives 1946-2007, *Labor History*, 53 (2), 225-243.

Appendix: Gebruikte gewichten per parlementaire fractie

	N observaties	Gewicht gebuikt voor parlementaire sterkte
CD&V (Brussel)	2	,44569
CD&V (federaal)	12	,89444
CD&V-N-VA (Vlaanderen)	8	1,26278
N-VA (federaal)	3	1,08889
CDH (Brussel)	3	1,08946
CDH (federaal)	6	,77778
CDH (Wallonië)	3	1,38658
CSP (Duitstalig)	2	1,18850
ECOLO (Brussel)	4	,51997
ECOLO (Duitstalig)	1	,59425
Groen-ECOLO (federaal)	6	,93333
Groen (Brussel)	1	,29713
Groen (Vlaanderen)	1	1,78275
OpenVLD (Brussel)	1	1,18850
OpenVLD (federaal)	6	1,40000
OpenVLD (Vlaanderen)	9	,82535
MR (Brussel)	6	1,18850
MR (federaal)	9	1,19259
MR (Wallonië)	9	,66028
PFF (Duitstalig)	3	,49521
LDD (federaal)	1	2,33333
SP.A-Spirit (Brussel)	2	,44569
SP.A-Spirit (Vlaanderen)	13	,57139
SP.A (federaal)	9	,72593
PS (Brussel)	5	1,54505
PS (federaal)	10	,93333
PS (Wallonië)	7	1,44318
SP (Duitstalig)	1	1,48562
VB (Brussel)	2	,74281
VB (federaal)	7	1,13333
VB (Vlaanderen)	4	2,15415
FN (Brussel)	1	1,18850
FN (federaal)	1	,46667
FN (Wallonië)	1	1,18850
Vivant (Duitstalig)	1	,59425
PJU-PDB (Duitstalig)	3	,29713
CDA	21	,84603
CU	3	,86667
GroenLinks	1	3,03333
PvdA	19	,75263
PvdD	2	,43333
SP	8	1,35417
VVD	11	,82727

Ontzuiling van kiesgedrag. Een proces van generationele vervanging gedreven door cognitieve mobilisatie?

Een *age-period-cohort*-analyse van stemmen voor CDA en
PvdA in Nederland, 1971-2010

Ruth Dassonneville¹

**ABSTRACT: Depillarization of Voting Behavior. A process of Generational Replacement Driven by Cognitive Mobilisation?
An Age-Period-Cohort Analysis of Voting CDA and PvdA
in the Netherlands 1971-2010**

Electoral behavior has changed considerably over the last few decades. The Netherlands are exemplary of how the cleavage structure has waned and how this has led to a weakening of the bonds between parties and voters and to higher levels of electoral volatility. Christian democratic and social democratic parties are most affected by these changes, because of their strong roots in the cleavage structure. The alterations in electoral behavior are generally assumed to be evolving gradually through a process of generational replacement. Composition effects on the one hand and a weakening of the impact of socio-structural factors, partly caused by cognitive mobilization on the other hand are considered to be the mechanisms behind this generational change. This paper tests these assumptions with regard to the Netherlands on the basis of the Dutch Parliamentary Election Surveys, 1971-2010. The findings indicate that while some variation between different birth cohorts is visible, most of the differences in voting for both of these parties, however, are situated at the level of election years. Furthermore, with regard to what drives change over time, the analyses indicate that while composition effects and changes in the effects of socio-structural variables are of some importance, cognitive mobilization is not causing the change observed.

KEYWORDS: generational replacement, age-period-cohort-analysis, composition effects, cognitive mobilization, the Netherlands, cleavage voting

1. Inleiding

Op enkele generaties tijd is de manier waarop burgers een partij kiezen fundamenteel veranderd. Een proces van *dealignment* heeft de banden tussen burgers en politieke partijen verzwakt, waardoor kiezers niet langer verkiezing na verkiezing loyaal op dezelfde partij stemmen (Dalton *et al.*, 2000). In een Europese context zien we een verzwakking van het klassegebaseerd kiesgedrag, waarbij het lidmaatschap van een bepaalde sociale groep steeds minder bepalend wordt voor kiezers wanneer ze hun stem uitbrengen (Lijphart, 1976).

Sociologische benaderingen bekijken de evoluties in stemgedrag als een geleidelijke verandering, die voor een belangrijk deel wordt gedreven door een proces van generatiele vervanging, waarbij door generatie na generatie steeds minder op basis van sociostructurele kenmerken wordt gestemd. Als verklaring voor het generatiele mechanisme wordt in de eerste plaats verwezen naar secularisering en de-industrialisering, waardoor de groepen die traditioneel voor de breuklijnpartijen stemden, steeds kleiner worden (Aarts & Thomassen, 2008). Daarnaast wordt er van uitgegaan dat het lidmaatschap van bepaalde sociale groepen, als gevolg van een individualiseringsproces, ook minder relevant wordt voor kiezers (Jansen *et al.*, 2011). Russell Dalton (2013, p. 190) verklaart die dalende loyaliteit van kiezers aan bepaalde partijen door een proces van cognitieve mobilisatie, zoals hij het bijvoorbeeld voor de Amerikaanse context beschrijft: "Expanding educational levels, increased access to political information, the growing role of government, and other factors have produced a process of cognitive mobilization that expands the political skills and resources of the average citizen. Consequently, fewer individuals must rely on party loyalties passed down from their parents and reinforced by habitual support for the same party. Instead, more Americans approach politics with a greater ability to judge the candidates and issues without reliance on habitual party loyalties".

De veranderingen in het stemgedrag van Europese kiezers slaan vooral op het verval van sociostructureel stemmen. Bijgevolg zijn vooral de partijen die ontstonden op de sociale breuklijnen en die zich expliciet op een bepaalde groep in de samenleving richtten het slachtoffer van het verval van het breuklijnenmodel. In Nederland zijn de christendemocratische en sociaaldemocratische partijen bij uitstek partijen die van bij hun oorsprong sterk verweven waren in de breuklijnenstructuur en het systeem van verzuiling (Irwin & Van Holsteyn, 1997). Zowel het christendemocratische CDA als de sociaaldemocratische PvdA werden de afgelopen jaren geconfronteerd met grote electorale verliezen. In deze bijdrage wordt nagegaan in welke mate het electorale verlies van die partijen kan worden toegeschreven aan een proces van generatiele vervanging. Voor deze assumptie zijn er tot nog toe weinig empirische bewijzen. Bovendien houdt het onderzoeken van generatiele processen in dat men wordt geconfronteerd met het feit dat drie tijdseffecten (leeftijd, cohorten en periodes) met elkaar verweven zijn. Die verwevenheid maakt een

schatting van de afzonderlijke effecten bijzonder moeilijk. In deze bijdrage wordt hiervoor een oplossing gezocht in een hiërarchische *age-period-cohort*-specificatie (HAPC), een benadering die tot nog toe nog niet werd gehanteerd om inzicht te verwerven in het verval van breuklijnpartijen.

Bovendien wordt onderzocht of cognitieve mobilisatie, naast compositie-effecten, als een drijfveer voor de veranderingen in kiesgedrag kan worden beschouwd. Om die vragen te onderzoeken wordt gebruik gemaakt van de herhaalde cross-sectionele data van het Nederlands Nationaal Kiezersonderzoek (NKO). Via een *cross-classified multilevel*-model worden de kansen om CDA of PvdA te stemmen doorheen de periode 1971-2010 onderzocht.

Eerst volgt een overzicht van de evoluties in stemgedrag en de gevolgen daarvan voor theorieën die kiesgedrag verklaren, met specifieke aandacht voor de Nederlandse context. Daarna wordt dieper ingegaan op zowel de tijdsmechanismen als de oorzaken voor veranderingen. Na een beschrijving van de data die geanalyseerd werden en de methode die daarvoor werd gebruikt, worden de resultaten gepresenteerd. In een discussiesectie wordt ten slotte dieper ingegaan op de belangrijkste conclusies en implicaties.

2. Veranderend stemgedrag

2.1. Verval van het breuklijnenmodel

De afgelopen decennia is het stemgedrag van kiezers in heel West-Europa sterk veranderd. Als een gevolg van die evoluties in de manier waarop kiezers hun keuze maken, zijn ook de modellen die stemgedrag verklaren aan herziening toe. Lipset en Rokkan (1967) benadrukten in de jaren 1960 heel sterk het belang van sociale breuklijnen op electoraal gedrag en zij hadden daarmee een grote invloed op het Europese verkiezingsonderzoek. Lipset en Rokkan stelden vast dat samenlevingen fundamenteel verdeeld waren op basis van religie, sociale klasse en etniciteit. Die breuklijnen werden vervolgens gepolitiseerd, waardoor er ook nauwe banden ontstonden tussen bepaalde groepen in de samenleving en specifieke politieke partijen. De sociale verankering die deze groepen aan kiezers boden, beïnvloedde bijgevolg heel sterk hun stemkeuze.

Ook in de Verenigde Staten wezen de eerste verkiezingsonderzoekers op het belang van sociostructurele factoren bij de stemkeuze. Lazarsfeld *et al.* (1965, p. 27) stelden: "A person thinks, politically, as he is, socially". Stemgedrag was in die context dan ook niet alleen vrij voorspelbaar, maar ook behoorlijk stabiel.

Vanaf de jaren 1970 gingen een aantal onderzoekers tegen dit discours van stabiliteit in. Ze wezen erop dat de onvoorspelbaarheid van stemgedrag toenam en dat dit gepaard ging met een groeiende electorale volatiliteit (Crewe & Denver, 1985; Peder-

sen, 1979). Met die vaststelling startte de zoektocht naar de oorzaken voor de veranderingen en werden de theorieën die stemgedrag verklaren in vraag gesteld en herzien. Zo werd erop gewezen dat de sociale klasse waartoe een kiezer behoort steeds minder bepalend werd voor partijvoorkeur (Franklin *et al.*, 1986). Ook de verklarende kracht van religie voor stemgedrag bleek af te nemen, al verliep dat proces een stuk geleidelijker dan het geval was voor sociale klasse (Dalton, 2008). De vaststelling dat de traditionele theorieën aan verklarende kracht moesten inboeten, verschoof de aandacht van electorale onderzoekers naar de korte termijn. De nadruk werd gelegd op factoren waarvan de invloed tot veel dichterbij de verkiezingsdag terug te brengen is dan het geval is voor sociale klasse of religie (Niemi & Weisberg, 2001).

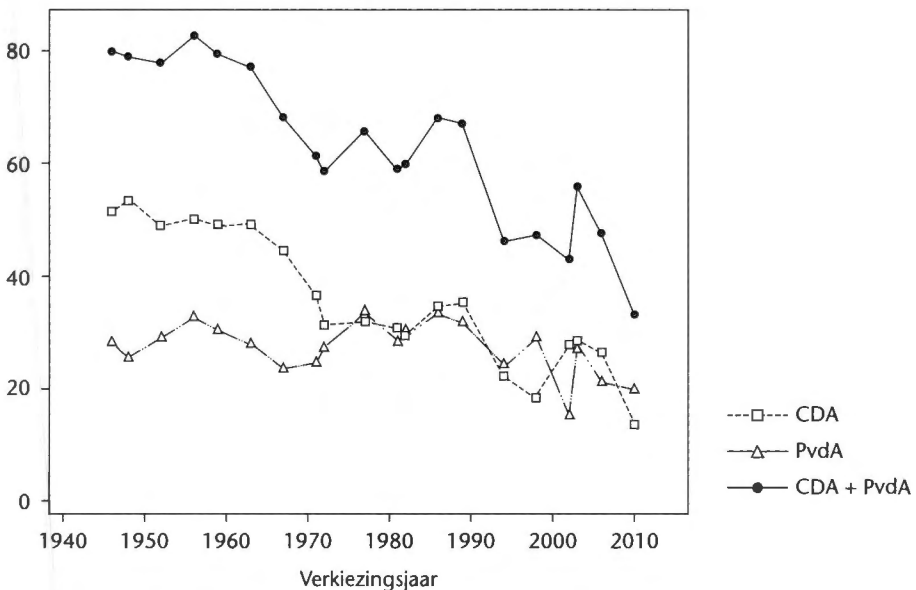
Hoewel er eensgezindheid lijkt te bestaan over het verval van de invloed van sociostructurele variabelen als verklarende factoren voor stemgedrag, gaat een aantal onderzoekers in tegen die benadering. Zo benadrukt Elff (2007) dat vanuit een longitudinaal en comparatief perspectief de daling in het stemmen volgens sociale klasse zeker niet als universeel kan worden gekenmerkt. Anderen wijzen dan weer op methodologische beperkingen in onderzoek dat het verval van sociale klasse als determinant voor stemgedrag aantoont (Brooks, Nieuwbeerta & Manza, 2006; Evans, 2000). Ook religie blijft volgens een aantal wetenschappers een belangrijke verklarende factor voor partijkeuzes (Botterman & Hooghe, 2012; Elff & Rossteutscher, 2011; Minkenberg, 2010; Van der Brug *et al.*, 2009). De conclusie van Elff is dan ook dat verkiezingsonderzoek nog steeds aandacht moet hebben voor sociostructurele variabelen (Elff, 2007; Elff & Rossteutscher, 2011).

2.2. *Nederland*

Nederland levert een kenschetsend voorbeeld van hoe stemgedrag in West-Europa de afgelopen decennia is geëvolueerd. Een focus op Nederland biedt bijgevolg inzichten in het bredere proces dat ook daarbuiten kan worden waargenomen. Nederland was in de naoorlogse periode een prototypisch voorbeeld van het breuklijnenmodel van Lipset en Rokkan (1967). De breuklijnen structureerden het stemgedrag van de Nederlandse kiezers, wat tot uiting kwam in een sterke electorale en politieke stabiliteit (Rokkan, 1977). In de jaren 1950 kon enkel op basis van religie en sociale klasse meer dan 70 procent van de partijvoorkeuren in Nederland worden voorspeld (Irwin & Van Holsteyn, 2008; Lijphart, 1974). Wie gelovig of arbeider was, stemde voor de partijen die deze groepen in de samenleving vertegenwoordigden. Bijgevolg konden de traditionele christendemocratische en sociaaldemocratische partijen op een loyale kiezersbasis rekenen (Andeweg & Irwin, 2009). Vanaf de jaren 1970 nam het belang van zowel religie als sociale klasse voor stemgedrag af, waardoor de verklarende kracht van de sociostructurele modellen erop achteruit ging (Irwin & Van Holsteyn, 2008; van der Kolk, 2000).

Het verval van de breuklijnen als determinanten van stemgedrag in Nederland komt het sterkst tot uiting bij de christendemocratische en sociaaldemocratische partijen CDA en PvdA. Die partijen waren het sterkst verankerd in de breuklijnenstructuur van de Nederlandse samenleving en daarom kan worden verwacht dat zij ook het grootste slachtoffer zijn van het verval van die structuur (Irwin & Van Holsteyn, 1997; van der Kolk, 2000). Aangezien de verwachtingen over het verval van het breuklijnenmodel zich in Nederland vooral toespitsen op de christendemocraten en sociaaldemocraten, wordt in de analyses eveneens op CDA en PvdA gefocust.

De verkiezingsresultaten van de twee traditionele partijen CDA (en haar voorgangers ARP, KVP en CHU) en PvdA voor de naoorlogse periode in Figuur 1 wijzen er inderdaad op dat beide partijen hun stemmenaandeel sterk zagen teruglopen. Samen haalden beide partijen nog ongeveer 80% van de stemmen in de jaren 1950, in 2010 blijft daar nog maar 33 procent van over. De figuur maakt ook duidelijk dat het verval niet geleidelijk maar stapsgewijs verliep. Vooral in 1994 was er een sterke daling in het aantal kiezers dat één van beide partijen verkoos bij de parlementsverkiezingen. De data voor de huidige analyse laten overigens enkel toe om op de periode na 1970 te focussen. Figuur 1 maakt duidelijk dat ook voor die kortere periode een dalende trend waar te nemen is, maar een groot stuk van het verval vond al plaats voor 1970.

Percentages geldige stemmen voor CDA, PvdA en beide partijen samen bij parlementsverkiezingen in Nederland. Voor de verkiezingen van 1971 en 1972 verwijst de score voor CDA naar de gecombineerde resultaten van KVP, ARP en CHU. Bronnen: Andeweg & Irwin, 2009; Van Holsteyn, 2011.

FIGUUR 1. Verkiezingsresultaten van CDA en PvdA bij parlementsverkiezingen, 1946-2010.

Als een antwoord op het verval van het structurele model dat stemgedrag in Nederland verklaarde, verschoven Irwin en Van Holsteyn (1989a; 1989b) de focus naar ideologie. Volgens hen verdeelden een economische dimensie enerzijds en een religieus-seculiere dimensie anderzijds de Nederlandse kiezers. Binnen het ideologische spectrum dat door deze twee ideologische dimensies werd gecreëerd waren een aantal ideologische 'heartlands' terug te vinden. Zo was er een sociaaldemocratisch, een liberaal en een christendemocratisch ideologisch centrum. Ook dit ideologische model is echter ondertussen achterhaald, nu duidelijk is dat de drie traditionele politieke families niet langer domineren binnen hun ideologische ruimte. In de jaren 1980 verklaarde het ideologische model van Irwin en Van Holsteyn (1989a; 1989b) nog vrij goed hoe in Nederland werd gestemd. Een polarisatie rondom immigratie en een groeiend belang van politieke leiders en hun imago maken echter dat ook het ideologische model niet langer volstaat om het stemgedrag bij Nederlandse verkiezingen te verklaren (Aarts & Thomassen, 2008; Irwin & Van Holsteyn, 2008).

2.3. *Verskillende tijdsperspectieven*

Hoewel er een debat is over de mate waarin sociostructurele en ideologische breuklijnen vervagen, zijn wetenschappers het erover eens dat groepsverbanden steeds minder belangrijk worden voor kiezers wanneer zij een stem uitbrengen. Meteen nadat deze trend was opgemerkt startte een zoektocht naar wat het verval van het breuklijnenmodel kan verklaren. Die verklaringen kunnen in een tweetal stromingen worden ondergebracht; een eerste – sociologisch – perspectief richt zich op veranderingen in de maatschappij. Een tweede benadering is *top-down* en bestudeert politieke actoren om te verklaren hoe stemgedrag is veranderd (De Graaf, Heath & Need, 2001; Evans & Tilley, 2011). Bovendien gaan beide benaderingen uit van een verschillend tijdsperspectief voor de waargenomen verandering.

De verklaringen die wetenschappers binnen de sociologische school aanhalen, kunnen worden omschreven als processen van geleidelijke verandering in de samenleving (Evans *et al.*, 1991). Van die veranderingen in electoraal gedrag wordt verwacht dat ze worden veroorzaakt door een proces van generationele vervanging. Die verwachting is in de eerste plaats gebaseerd op de vaststelling dat het om een heel geleidelijke evolutie gaat (Franklin, 2004; Hooghe, 2004). Ten tweede weten we dat politieke attitudes en politiek gedrag in principe vrij stabiel zijn. Na een periode van vroege socialisatie, waarin onder meer ouders een grote impact hebben, veranderen politieke preferenties nog nauwelijks (Alwin & Krosnick, 1991; Jennings & Niemi, 1974). Dit geldt in de eerste plaats voor algemene politieke attitudes, maar ook met betrekking tot partijvoorkeur argumenteren onderzoekers dat een stabilisatieproces kan worden waargenomen (Campbell *et al.*, 1960; Sears

& Funk, 1999) Een derde reden om te veronderstellen dat de veranderingen in electoraal gedrag door een proces van generatiewissels worden gedreven is de impact van de *formative years*. De politieke en sociale context waarbinnen kiezers politiek worden gesocialiseerd laten een blijvende invloed na, maar eens gevormd blijven de attitudes binnen een bepaalde generatie vrij stabiel (Franklin, 2004; Plutzer, 2002). Met betrekking tot stemgedrag is al gebleken dat generaties significant verschillen wat hun partijvoorkeur verklaart (van der Brug, 2010; Walczak *et al.*, 2012).

Volgens een *top-down*-benadering, daarentegen, wordt niet verwacht dat de veranderingen geleidelijk plaatsvinden. Politieke actoren als oorzaken voor het verval van het breuklijnenmodel zijn eerder geassocieerd met plotse schokken, waarop het hele electoraat reageert. Als niet zozeer sociologische processen maar politieke effecten domineren, dan zouden we dus een discontinu proces van electorale verandering moeten waarnemen (Evans *et al.*, 1991; Evans & Tilley, 2011; Jansen *et al.*, 2011). Zo is bijvoorbeeld onderzocht wat de impact is van het samensmelten van twee politieke partijen of van het afsplitsen van een groep van een politieke partij (De Graaf *et al.*, 2001; Jansen *et al.*, 2011). Ook strategische ideologische verschuivingen van politieke partijen hebben invloed op de mate waarin sociostructurale factoren stemgedrag bepalen (Evans & Tilley, 2011).

Beide perspectieven, de sociologische benadering enerzijds en het *top-down*-perspectief anderzijds, maken andere assumpties over de snelheid en continuïteit van de veranderingen. Bijgevolg wordt verondersteld dat het onderzoeken van de tijdsdimensie van verandering inzicht geeft over welk van beide benaderingen het bij het rechte eind heeft of dominant is (Evans & Tilley, 2011). Als de sociologische benaderingen effectief de verklaring bieden voor het verval van het breuklijnenmodel en voor het verlies van de traditionele partijen, dan moet op dat vlak een geleidelijke maar continue daling worden waargenomen. Zo'n proces moet tot uiting komen in lineaire effecten (Evans *et al.*, 1991; Jansen *et al.*, 2011). Als de oorzaak daarentegen gelegen is bij het gedrag van politieke partijen, dan wordt een discontinu proces verwacht. De assumptie over verschillende tijdspatronen is gebaseerd op het verschil tussen generatie-effecten en periode-effecten. Bij een *bottum-up*-perspectief staan sociologische perspectieven centraal en wordt verondersteld dat de verandering is gedreven door generationele vervanging. Een *top-down*-benadering daarentegen heeft meer oog voor periode-effecten, die kunnen worden omschreven als veranderingen die alle generaties beïnvloeden.

Hoewel het bestuderen van het tijdspatroon van verandering informatie biedt ten aanzien van de vraag of generationele vervanging dan wel periode-effecten belangrijk zijn, is het geen directe meting van die mechanismes. Bijgevolg geeft die methode geen onmiddellijk inzicht op de grootte van beide effecten (De Graaf *et al.*, 2001). Bovendien is de assumptie dat generationele effecten geleidelijk optreden en periode-effecten geassocieerd zijn met plotse schokken, niet altijd houdbaar. Om

die reden moeten beide effecten expliciet worden gemodelleerd als men inzicht wil verwerven in de vraag of generatie- dan wel periode-effecten verandering veroorzaken. Wanneer specifiek wordt gekeken naar verschillen tussen generaties in sociostructureel stemmen, dan blijkt het vaak moeilijk om periode- en generatie-effecten te onderscheiden. Bovendien moet dan rekening worden gehouden met de invloed van leeftijd (Van der Brug, 2010).

Specifiek voor Nederland onderzochten De Graaf *et al.* (2001) de impact van *bottom-up*- en *top-down*-processen en de interactie tussen beide op confessioneel stemmen en stemmen volgens sociale klasse. Ze kwamen daarbij tot de bevinding dat voor het dalende religieus stemmen de politieke verklaring, het samensmelten van de confessionele partijen tot het CDA, een belangrijke rol heeft gespeeld. Voor het verval van stemmen volgens sociale klasse, daarentegen, geven ze de voorkeur aan sociologische verklaringen (De Graaf *et al.*, 2001; Jansen *et al.*, 2011). In dit artikel wordt de vraag welke tijdseffecten de geobserveerde veranderingen in stemmen voor de traditionele partijen verklaren onderzocht door middel van een hiërarchische specificatie. Deze benadering van het *age-period-cohort*-identificatieprobleem is tot nog toe nog niet gehanteerd met betrekking tot stemmen voor breuklijnpartijen.

2.4. Drijfveren voor verandering

In deze bijdrage wordt gekeken naar de oorzaken voor het verval van CDA en PvdA. De christendemocraten en sociaaldemocraten profileerden zich op de breuklijnen in de samenleving en waren traditioneel de grootste partijen in Nederland. Het verval van beide partijen wordt vooral als een gevolg van het afnemende sociostructureel stemmen geïnterpreteerd, gedreven door processen van secularisering en de-industrialisering. Sociologische verklaringen liggen dan ook voor de hand in een zoektocht naar de oorzaken waardoor steeds minder kiezers nog CDA of PvdA stemmen. Er wordt ingezoomd op twee mechanismes die de sociologische veranderingen kunnen verklaren: een compositie-effect en een proces van cognitieve mobilisatie.

2.4.1. Compositie-effect

Een eerste verandering in de samenleving die als verklaring voor het verval van de breuklijnen kan worden aangehaald is de samenstelling van het electoraat (van der Kolk, 2000). De groepen die traditioneel het sterkst verankerd waren met het breuklijnenmodel, zijn kleiner geworden. Als gevolg daarvan zien de traditionele partijen hun loyale kiezersbasis verdwijnen.

Net als in andere Europese landen is in Nederland het aantal gelovigen onder invloed van een seculariseringsproces teruggelopen (Aarts & Thomassen, 2008;

Knutsen, 2004; Pollack, 2008). Daarnaast zorgde de de-industrialisering ervoor dat ook de arbeidersklasse kleiner werd (Best, 2012; De Graaf *et al.*, 2001). Uit tabel 1 blijkt dat het aantal Nederlanders dat zichzelf als lid van een van de christelijke kerken beschouwt gestaag is afgenomen. Katholieken, Nederlands hervormden en gereformeerden samen maakten begin jaren 1970 nog 66% van het electoraat uit. In 2010 is die groep met een christelijke denominatie gereduceerd tot ongeveer 36% van het kiespubliek. Voor de arbeiders zien we een gelijkaardige, maar minder eenduidige daling van hun aandeel in de Nederlandse samenleving. Begin jaren 1970 noemde ongeveer 45% van de Nederlanders zichzelf arbeider, in 2010 is dat nog een kleine 30%.

Los van de vraag of religieuze kiezers nog steeds CDA stemmen en arbeiders PvdA, is het potentieel aan kiezers dat die groepen vertegenwoordigden voor beide traditionele partijen sterk geslonken. Een deel van de verklaring voor het verval van het breuklijnenmodel moet dan ook worden gezocht bij de verschuivingen in de compositie van het kiezerspubliek. Van de grote veranderingen in de sociale samenstelling van het electoraat wordt verwacht dat ze de verkiezingsresultaten van CDA en PvdA hebben aangetast.

TABEL 1. Religieuze denominatie en sociale klasse in Nederland, 1971-2010.

	% respondenten NKO met christelijke denominatie	% respondenten NKO dat zichzelf omschrijft als lid van de arbeidersklasse
1971	66	45
1972	67	43
1977	63	49
1981	62	44
1982	58	38
1986	51	38
1994	46	28
1998	47	26
2002	47	17
2006	40	32
2010	36	29

Bron: Nationaal Kiezersonderzoek (NKO), 1971-2010. Percentages gebaseerd op ongewogen data. Als christelijke denominatie werden alle respondenten gecodeerd die zichzelf katholiek, Nederlands hervormd of gereformeerd noemen. De overige respondenten beschouwen zich al niet religieus of als lid van een andere religieuze groep. Als lid van de arbeidersklasse werden alle respondenten gecodeerd die zichzelf als lid van de gewone arbeidersklasse of hogere arbeidersklasse beschouwen.

2.4.2. Cognitieve mobilisatie

Niet alleen worden de groepen die traditioneel aan een welbepaalde partij waren verbonden kleiner, voor wie nog arbeider of religieus is, wordt dit lidmaatschap

van een sociale groep minder belangrijk bij het maken van een stemkeuze (Aarts & Thomassen, 2008). De breuklijnen in de samenleving verliezen dus hun politieke relevantie en kiezers maken hun partijkeuze op een onafhankelijke manier (Rose & McAllister, 1986). In de samenleving vervagen de grenzen tussen wie al dan niet religieus is en tussen arbeiders en wie niet tot de arbeidersklasse behoort. Als een gevolg daarvan nemen ook de verschillen in politieke voorkeur tussen die groepen geleidelijk af (De Graaf *et al.*, 2001; Jansen *et al.*, 2011). Als verklaring voor het vervagen van de breuklijnen kan uiteraard worden gekeken naar politieke processen. Het pacificeren van politieke conflicten maakt de sociale breuklijnen vanzelfsprekend minder relevant (Franklin *et al.*, 2009). Daarnaast kunnen sociologische perspectieven als verklaring naar voor worden geschoven; zo wijst Dalton (1984; 2013) op een proces van *cognitive mobilization* in de samenleving.

Dalton vertrekt vanuit de bevinding dat er de afgelopen decennia in de hele geïndustrialiseerde wereld belangrijke verschuivingen zijn geweest op het vlak van politiek gedrag. Hij stelt vast dat het aantal partijleden overal systematisch afneemt, dat minder mensen zich nog met een bepaalde partij identificeren, dat *split-ticket voting* frequenter voorkomt en dat stemgedrag volatieler wordt. Al deze veranderingen wijzen erop dat de banden tussen kiezers en politieke partijen verzwakken (Dalton, 1984; Dalton *et al.*, 2000).

Als verklaring voor de *dealignment* die hij vaststelt, wijst Dalton op een proces van cognitieve mobilisatie. Een onderwijsrevolutie zorgde voor een bredere toegang tot hoger onderwijs, waardoor het onderwijsniveau van het kiezerspubliek sterk is verhoogd. Bovendien zorgden omwentelingen in het medialandschap, met de komst van televisie en internet, ervoor dat kiezers vandaag toegang hebben tot een veelvoud aan politieke informatie van wat in de jaren 1950 en 1960 het geval was. Kiezers beschikken over steeds meer informatie, die ze door het stijgende onderwijsniveau ook beter kunnen verwerken (Dalton, 2013). Het gevolg van dit proces van cognitieve mobilisatie is dat kiezers zich bij het stemmen niet langer hoeven te baseren op *cognitive shortcuts* zoals het lidmaatschap van een bepaalde groep of zuil. De kiezers hebben zich losgemaakt van hun groepsverbanden en hebben de cognitieve mogelijkheden om zelf en onafhankelijk van sociale structuren een partijkeuze te maken (Dalton, 1984; 2013; Dalton *et al.*, 2000).

Op een geaggregeerd niveau lijkt de relatie die Dalton legt tussen cognitieve mobilisatie en *dealignment* inderdaad te kloppen. Stijgende onderwijsniveaus en een groeiende stroom aan informatie gaan gepaard met *dealignment* en met het verval van het breuklijnenmodel. Op het individuele niveau is deze relatie echter nog niet aangetoond. Bij een focus op individuele kiezers blijkt zelfs de tegenovergestelde relatie: de meest politiek gesofisticeerde kiezers identificeren zich significant vaker met een bepaalde politieke partij (Albright, 2009; Dassonneville, Hooghe & Vanhoutte, 2012).

2.5. Hypotheses

De dominante stroming in de literatuur over het verval van breuklijnpartijen is sociologisch van aard. Om die reden kan voor beide partijen worden verondersteld dat een proces van generationele vervanging de belangrijkste reden is voor het verlies aan stemaandeel sinds het begin van de jaren 1970. Bijgevolg kunnen we verwachten dat er significante verschillen zijn tussen geboortecohorten in de kans om CDA of PvdA te stemmen.

H1: Er is significante variantie tussen geboortecohorten in de kans om CDA of PvdA te stemmen.

Als verklaring voor een geleidelijk proces van generationele vervanging kan in de eerste plaats naar compositie-effecten worden verwezen. Daarnaast wordt verondersteld dat sociostructurele factoren steeds minder belangrijk worden. Bovendien wordt ervan uitgegaan dat een proces van cognitieve mobilisatie als oorzaak voor dit verzwakkende effect kan worden aangewezen. Er kan dan worden verondersteld dat er, controlerend voor de veranderende samenstelling van het electoraat, significante verschillen zijn tussen geboortecohorten in het effect van sociostructurele factoren enerzijds en cognitieve mobilisatie anderzijds om CDA of PvdA te stemmen.

H2: Er is significante variantie tussen geboortecohorten in het effect van sociostructurele factoren op stemmen voor CDA en PvdA

H3: Er is significante variantie tussen geboortecohorten in het effect van cognitieve mobilisatie op stemmen voor CDA en PvdA

3. Data en methodes

Voor de analyses wordt gebruik gemaakt van de cumulatieve data van de verkiezings surveys van het Nationaal Kiesonderzoek (NKO) uit 1971, 1972, 1977, 1981, 1982, 1986, 1994, 1998, 2002, 2006 en 2010.² De data kunnen worden omschreven als herhaald cross-sectioneel verkiezingsonderzoek. Elke survey is representatief en gebaseerd op een toevallige steekproef (Todosijevic, Aarts & Van der Kaap, 2010). De dataset bevat gegevens over 22.417 respondenten, met voor elke survey tussen de 1.526 en 2.623 observaties. Hoewel de surveys onafhankelijk van elkaar werden opgezet, bevat de cumulatieve datafile voor elk surveyjaar identieke en geharmoniseerde variabelen (Schmeets & Van der Bie, 2008). Dat maakt de data geschikt voor een longitudinale analyse van evoluties in kiesgedrag doorheen de periode 1971-2010. Een extra voordeel is dat cross-sectionele data, in tegenstelling

tot panelstudies, geen vertekening vertonen als gevolg van een dalende respons in de opeenvolgende golven van een panelonderzoek (Wass, 2007).

Cohortenonderzoek wordt steeds geconfronteerd met het identificatieprobleem. Wanneer onderzoekers de effecten van leeftijd, geboortecohorten en periodes willen onderscheiden, moeten ze vaststellen dat de drie effecten lineair afhankelijk zijn van elkaar. Als een gevolg daarvan kunnen de drie effecten niet in eenzelfde model worden opgenomen en is het schatten van afzonderlijke effecten bijzonder moeilijk (Glenn, 1976; Mason *et al.*, 1973). In de literatuur zijn al verschillende benaderingen naar voor geschoven om dit identificatieprobleem te omzeilen en toch de drie tijdseffecten voor verschillende fenomenen te onderzoeken. Zo wordt soms geopteerd voor een beperkt aantal categorieën per tijdseffect of worden proxy-variabelen toegevoegd om de impact van periode- of cohorte-effecten op te vangen. Alle mogelijke benaderingen komen tegen een kostprijs en een ultieme oplossing is nog niet gevonden (Alwin & McCammon, 2006). In dit artikel wordt de aanpak van Yang en Land (2006; 2008) gevolgd en wordt een hiërarchische specificatie ontwikkeld. De benadering maakt gebruik van het feit dat in herhaald cross-sectioneel onderzoek respondenten kunnen worden beschouwd als tegelijkertijd genest in zowel geboortecohorten als in verkiezingsjaren. Dat er voor verschillende verkiezingsperiodes leden van verschillende geboortecohorten in de data zijn opgenomen, doorbreekt de lineaire afhankelijkheid van de tijdseffecten. Via een *random-effects*-specificatie kan worden nagegaan in welke mate er, controlerend voor leeftijdseffecten, variantie is tussen geboortecohorten enerzijds en verkiezingsjaren anderzijds.

De focus voor deze analyse ligt in de eerste plaats bij de traditionele partijen CDA en PvdA en bij de vraag welke tijdseffecten het verval van die breuklijnpartijen verklaren. Aangezien een hiërarchische specificatie inzicht kan geven in de tijdseffecten, worden de analyses beperkt tot twee hiërarchische logistische regressies, waarbij al of niet stemmen voor CDA en al of niet stemmen voor PvdA de afhankelijke variabelen zijn. Deze methode heeft het grote voordeel leeftijds-, cohorte- en periode-effecten te modelleren. Dat voordeel komt echter tegen een prijs, want de dichotomisering impliceert een verlies aan informatie met betrekking tot de partijkeuze die kiezers maken. De partijen CDA en PvdA zijn, over de periode 1971-2010, de grootste partijen in Nederland. In de totale *sample* van 15.635 respondenten waarop de analyses zijn gebaseerd, gaf 26,77% aan CDA te hebben gestemd, terwijl 25,69% van de stemvoorkeuren naar de PvdA ging.

De afhankelijke variabelen zijn dichotoom; voor de eerste afhankelijke variabele wordt stemmen voor CDA afgezet tegenover stemmen voor alle andere partijen, voor de tweede afhankelijke variabele wordt hetzelfde gedaan voor PvdA. De centrale vragen voor deze analyse zijn in welke mate de breuklijnpartijen CDA en PvdA kiezers hebben verloren doorheen de periode 1971-2010 en of de daling vooral wordt gedreven door een proces van generationele vervanging of door periode-effecten. Om die twee mogelijke tijdseffecten te onderscheiden, worden zowel geboortecohorten als

het verkiezings- en dus surveyjaar in de analyse opgenomen, bovendien wordt daarbij gecontroleerd voor het effect van leeftijd. Via de cohorten krijgen we inzicht in generatie-effecten, aangezien een generatie in essentie een cohorte of groep cohorten is die beïnvloed is door dezelfde gebeurtenissen (Mannheim, 1928). Geboortecohorten zijn gecodeerd in intervallen van 5 jaar, op basis van geboortedatum.³ Gebruik maken van intervallen van 5 jaar bij het analyseren van cohorten is in lijn met eerder onderzoek en de traditie binnen demografie (Yang & Land, 2006). Hoewel niet elke cohorte ook een generatie vormt, kan de cohortenanalyse wel inzicht bieden in verschillen tussen generaties. Bovendien laat de operationalisering in gelijke geboortecohorten toe om de data voor zich te laten spreken, wat niet het geval is wanneer enkel wordt gekeken naar een beperkt aantal vooraf gedefinieerde generaties.

Met betrekking tot de generationele vervanging worden de twee theorieën die in het overzicht van de literatuur aan bod kwamen getest: compositie-effecten en cognitieve mobilisatie. Om na te gaan in welke mate compositie-effecten de verschillen tussen geboortecohorten verklaren, wordt het effect van religieuze denominatie (katholiek, gereformeerd, Nederlands hervormd, een andere religie of niet religieus), religieuze praktijk (van bijna nooit naar minstens één keer per week, op een 1 tot 5-schaal), gender en sociale klasse (zelf gerapporteerd lidmaatschap van een bepaalde sociale klasse; gewone arbeidersklasse, hogere arbeidersklasse, gewone middenklasse, hogere middenklasse, hogere klasse) op stemvoorkeur onderzocht. Bovendien wordt getest of het effect van die sociostructurele variabelen voor stemgedrag verschilt voor verschillende geboortecohorten.

Als verklaring voor het verzwakken van de sociostructurele variabelen voor stemgedrag wordt in de literatuur verwezen naar een proces van cognitieve mobilisatie. Om die theorie empirisch te testen wordt gebruik gemaakt van een cognitieve mobilisatie-index die naar analogie met het werk van Dalton (2007; 2012) is gebaseerd op een somschaal van metingen van opleidingsniveau (lager opgeleid, hoger secundair onderwijs, hoger onderwijs) en politieke interesse (niet geïnteresseerd, matig geïnteresseerd en erg geïnteresseerd). Wie op deze somschaal (0 tot 4) een waarde 3 of 4 scoort, wordt gecodeerd als hoog cognitief gemobiliseerd. Wie een lage score heeft op deze somschaal wordt beschouwd als laag cognitief gemobiliseerd. De analyse laat toe om na te gaan of cognitieve mobilisatie de verschillen doorheen de periode 1971-2010 verklaart en of het effect van cognitieve mobilisatie op stemgedrag is veranderd.

4. Resultaten

Om na te gaan in welke mate de verschuivingen in het stemmenaandeel van CDA en PvdA kunnen worden verklaard door cohorte- of periode-effecten, worden aparte analyses gedaan voor beide partijen (tabellen 2 en 3). In een eerste stap wordt

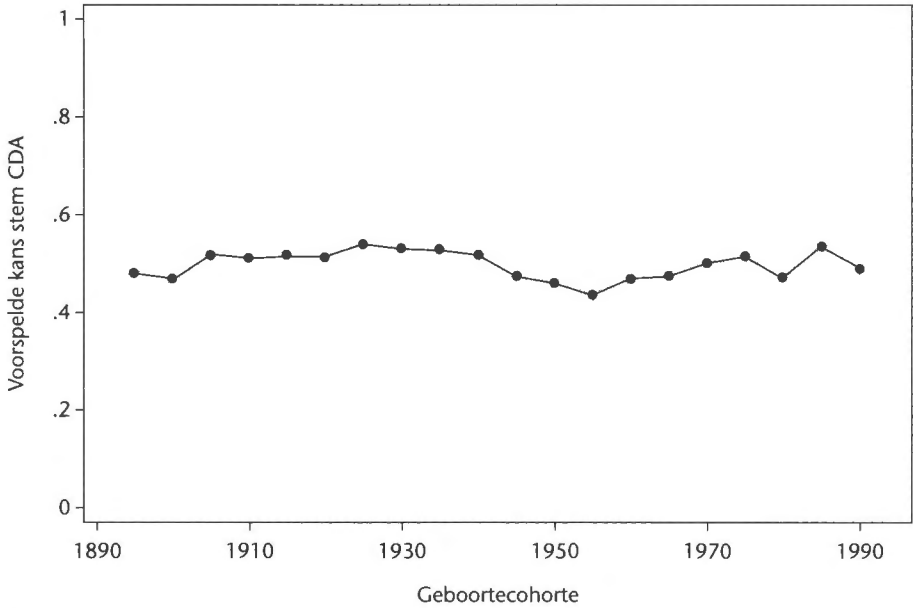
een nulmodel geschat, dat op het individuele niveau enkel het effect van leeftijd bevat. Er wordt wel *random* variantie gespecificeerd op het niveau van geboortecohorten en op het niveau van verkiezingsjaren. Bovendien wordt niet uitgegaan van lineaire tijdseffecten, want ook een niet-continue verschuiving van cohorte tot cohorte of van verkiezing tot verkiezing is mogelijk. Deze *random effects*-nulmodellen laten toe om na te gaan hoeveel van de variantie doorheen de tijd in de kans om CDA of PvdA te stemmen kan worden toegeschreven aan geboortecohorten enerzijds en verkiezingsjaren anderzijds.

De resultaten van de nulmodellen in tabellen 3 en 4 geven inzicht in de omvang van de verschillende tijdseffecten. Voor het CDA is een significant cohorteneffect waarneembaar. Controlerend voor verkiezingsjaren en leeftijdseffecten, blijken er verschillen in de kans om CDA te stemmen tussen verschillende geboortecohorten. Daarnaast is er een significante variantie op het niveau van verkiezingsjaren. Ook voor de sociaaldemocratische PvdA is er significante variantie op het niveau van geboortecohorten, maar de omvang is nog een stuk beperkter dan voor het CDA. Voor zowel de christendemocraten als voor de sociaaldemocraten lijken generatie-effecten wel degelijk een rol te spelen in het electorale verval. Voor beide partijen is echter duidelijk dat de verschillen doorheen de periode 1971-2010 vooral kunnen worden verklaard door verschuivingen van verkiezing tot verkiezing. Hypothese 1, die stelt dat het verval van CDA en PvdA kan worden verklaard door een proces van generatonele vervanging van het electoraat, kan worden bevestigd. Toch is enige nuance nodig: voor beide partijen zijn verkiezingseffecten van groter belang. De resultaten lijken dan ook in te gaan tegen de stelling van De Graaf *et al.* (2001) dat voor het afnemende stemmen volgens sociale klasse sociologische verklaringen te verkiezen zijn.

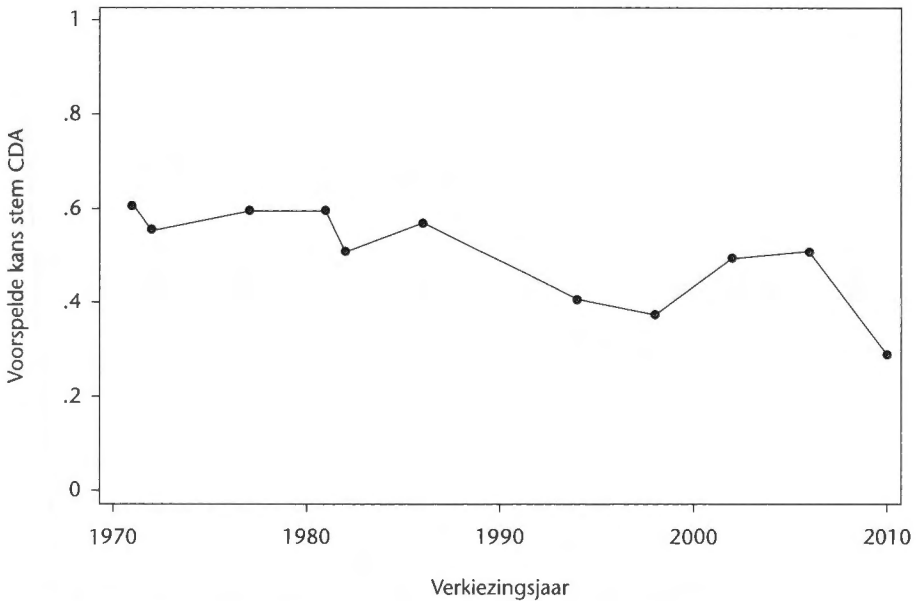
De dominantie van verkiezingsjaareffecten voor het verval van het CDA blijkt ook uit een vergelijking van de figuren 2 en 3. De schaal voor deze figuren is dezelfde, waardoor de grootte van de effecten direct kan worden vergeleken. Figuur 2 geeft de voorspelde kans voor een stem op CDA weer per cohorte en controlerend voor verkiezingsjaareffecten en leeftijd, op basis van het nulmodel in Tabel 2.⁴ De trend voor geboortecohorten blijkt niet eenduidig; er is een duidelijke daling vast te stellen in de kans om CDA te stemmen voor de cohorten geboren na 1940, maar dit lijkt zich te hebben hersteld. Op het vlak van verkiezingsjaren zijn grote verschillen waarneembaar, waarbij vooral de sterke daling in 1994 in het oog springt.

Uit het nulmodel in Tabel 3 blijkt dat er voor PvdA een beperkte maar significante variantie is op het niveau van geboortecohorten. Dat een proces van generatonele vervanging slechts beperkt lijkt bij te dragen tot het electorale verlies van de sociaaldemocraten wordt ook weerspiegeld in Figuur 4. De kans om PvdA te stemmen, berekend op basis van het nulmodel in Tabel 3, blijft cohorte na cohorte vrij stabiel. Enkel voor de cohorten geboren tussen 1940 en 1950 is er een lichte toename in de kans om PvdA te stemmen, maar voor de jongste geboortecohorten is de kans PvdA te stemmen weer afgenomen. Figuur 5 toont aan dat, net als voor

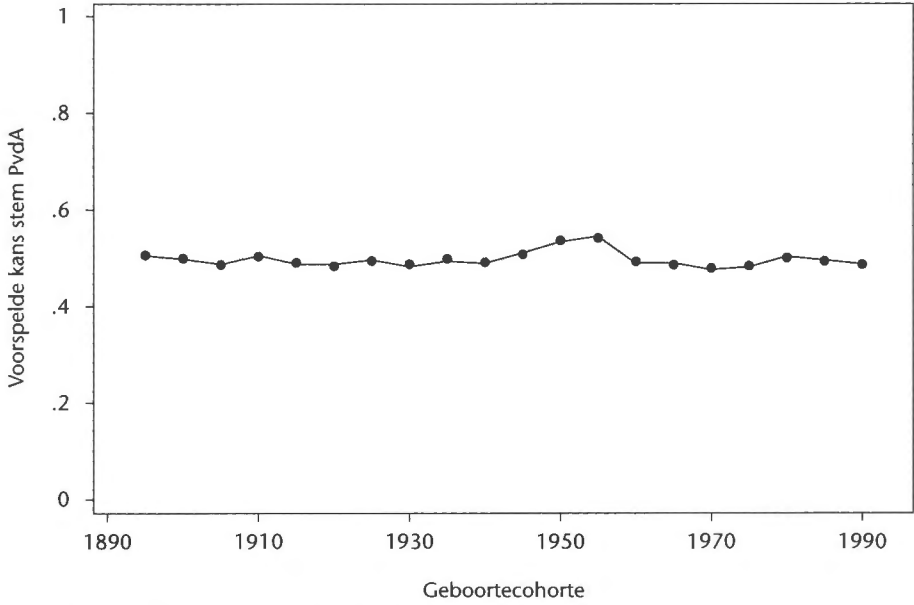
CDA, goede en minder goede verkiezingen elkaar afwisselen. Controlerend voor cohorde- en leeftijdseffecten is geen eenduidig periode-effect waarneembaar.

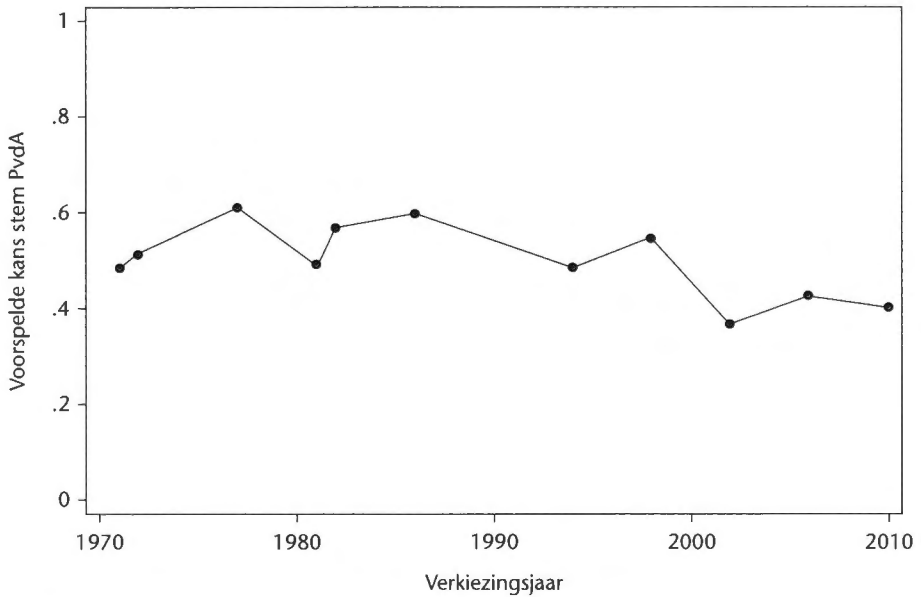
FIGUUR 2. Voorspelde kans stem voor CDA per geboortecohorte.

FIGUUR 3. Voorspelde kans stem voor CDA per verkiezingsjaar.

FIGUUR 4. Voorspelde kans stem voor PvdA per geboortecohorte.

FIGUUR 5. Voorspelde kans stem voor PvdA per verkiezingsjaar.

In de volgende modellen in Tabel 2 wordt geprobeerd om de tijdseffecten in de kans om CDA te stemmen te verklaren op basis van theorieën van compositie-effecten en cognitieve mobilisatie. In de tabel worden voor de *fixed effects odds ratios* weergegeven, die de kans om CDA te stemmen aanduiden. Een *odds*-waarde groter dan 1 wijst op een positief effect; de variabele vergroot in dat geval de kans om CDA te stemmen. Een *odds*-waarde kleiner dan 1 wijst op een negatief effect; een toename van de onafhankelijke variabele verkleint bijgevolg de kans om CDA te stemmen.

Uit het nulmodel bleek al dat er significante variantie is, zowel op het niveau van geboortecohorten als op het niveau van verkiezingsjaren. Het significante leeftijdseffect wijst erop dat naarmate kiezers ouder worden, de kans om CDA te stemmen licht toeneemt. In model II wordt onderzocht of sociostructurele factoren verschillen in de kans om CDA te stemmen verklaren en in welke mate compositie-effecten als verklaring voor de cohor-te-effecten kunnen worden aangezien. Zoals kon worden verwacht, speelt religie een grote rol in de kans om CDA te stemmen. Voor alle denominaties geldt dat de kans om CDA te stemmen significant kleiner is dan de kans dat een katholieke kiezer CDA stemt. Ook religieuze praktijk heeft een significant effect: hoe vaker kiezers religieuze erediensten bijwonen, hoe groter de kans dat ze hun stem aan het CDA geven. Op het vlak van sociale klasse blijkt verder dat wie zichzelf als lid van de middenklasse beschouwt, een significant grotere kans heeft om CDA te stemmen dan kiezers uit de gewone arbeidersklasse. Geslacht, religieuze denominatie, religieuze praktijk en sociale klasse toevoegen aan het model reduceert de variantie tussen geboortecohorten. De variantiecomponent voor geboortecohorten daalt van 0,021 naar 0,007, wat erop wijst dat een groot deel van de verschillen tussen geboortecohorten in de kans om CDA te stemmen effectief kan worden verklaard door verschuivingen op het vlak van religie en sociale klasse. Bijgevolg kan worden gesteld dat compositie-effecten een grote rol spelen in de verklaring van het verval van CDA.

In een derde model (model III in Tabel 2) wordt ook gecontroleerd voor het niveau van cognitieve mobilisatie van kiezers. Ook cognitieve mobilisatie is een traag proces, waarvan in de eerste plaats wordt verwacht dat het een verklaring biedt voor de geleidelijke veranderingen, zoals die worden opgevangen via cohor-te-effecten. Cognitieve mobilisatie blijkt een significante voorspeller van de kans om CDA te stemmen: kiezers die hoog cognitief gemobiliseerd zijn, hebben ongeveer 20 procent minder kans om CDA te stemmen dan de laag cognitief gemobiliseerden. Uit de stabiele pseudo R^2 -waarde blijkt echter dat de verklarende kracht van het model door het toevoegen van de cognitieve mobilisatie-index nauwelijks toeneemt. Een verklaring voor de verschillen tussen geboortecohorten biedt de cognitieve mobilisatie-index bovendien niet. De variantie op het niveau van zowel geboortecohorten als verkiezingsjaren blijft vrij stabiel.

TABEL 2. *Cross classified random effects* binaire logistische regressie, verklaren van stem voor CDA, 1971-2010.

	Model I	Model II	Model III	Model IV	Model V
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Fixed Effects					
Intercept	0,153***	0,107***	0,116***	0,202***	0,107***
Leeftijd	1,019***	1,013***	1,012***	1,001 ns	1,014***
Geslacht (ref: vrouw)		1,040 ns	1,009 ns	1,017 ns	1,007 ns
Religieuze denominatie (ref: katholiek)					
Gereformeerd		0,503***	0,504***	0,532***	0,540***
Nederlands hervormd		0,825**	0,825**	0,877 ns	0,845*
Andere denominatie					
Niet religieus		0,125***	0,126***	0,137***	0,145***
Niet religieus		0,208***	0,210***	0,202***	0,197***
Religieuze praktijk		1,557***		1,513***	1,546***
Sociale klasse (ref: lage arbeidersklasse)					
Arbeidersklasse		1,020 ns	1,041 ns	1,043 ns	1,058 ns
Middenklasse		1,376***	1,451***	1,457***	1,458***
Hogere middenklasse		1,029 ns	1,147 ns	1,132 ns	1,133 ns
Hogere klasse		0,909 ns	1,023 ns	1,011 ns	0,993 ns
Cognitieve mobilisatie (ref: laag)			0,803***	0,851*	0,797***
Random Effects Variantie Componenten					
Geboortecohorten	0,021 (0,011)*	0,007 (0,007) ns	0,008 (0,007) ns	0,000 (0,000) ns	0,006 (0,006) ns
Religieuze praktijk				0,022 (0,010)*	
Sociale klasse				0,001 (0,002) ns	
Cognitieve mobilisatie				0,028 (0,022) ns	
Verkiezingsjaren	0,174 (0,077)*	0,112 (0,050)*	0,115 (0,051)*	0,132 (0,059)*	0,254 (0,127)*
Religieuze praktijk					0,020 (0,009)*
Sociale klasse					0,004 (0,003)
Cognitieve mobilisatie					0,008 (0,015) ns
LL	-8.656,293	-6.877,221	-6.868,810	-6.851,150	-6.820,664
McFadden R ²		0,206	0,206	0,209	0,212
N	15.635	15.635	15.635	15.635	15.635

Bron: NKO, 1971-2010, ongewogen data. Resultaten van *cross classified random effects* binaire logistische regressies in Stata. Voor *fixed effects* wordt de *odds ratio* weergegeven. *Random effects* variantie componenten en *standard errors* worden gerapporteerd. Significantieniveaus: ns: niet significant; *: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$; ***: $p < 0,001$ (tweezijdige test voor *fixed effects*, eenzijdige test voor variantiecomponenten)

In de vorige modellen werd onderzocht wat de impact van verschillende variabelen is op de kans om CDA te stemmen. Een blik op de variantiecomponenten bood inzicht in de vraag of die variabelen ook verschillen doorheen de tijd opvangen. In de laatste twee modellen in tabel 2 ten slotte, wordt expliciet nagegaan of het ef-

fect van sociostructurele variabelen enerzijds en cognitieve mobilisatie anderzijds significant verschilt tussen geboortecohorten en tussen verkiezingsjaren. Op die manier wordt expliciet nagegaan of, los van compositie-effecten, de impact van die variabelen significant verschilt voor kiezers van verschillende geboortecohorten of in verschillende verkiezingen (Yang, 2008). In model IV worden *random* cohortenvariëaties gespecificeerd in het effect van religieuze praktijk,⁵ sociale klasse⁶ en cognitieve mobilisatie. De resultaten tonen significante cohortenverschillen in het effect van religieuze praktijk op stemmen voor het CDA. Het effect van cognitieve mobilisatie en het effect van sociale klasse verschilt niet significant voor verschillende geboortecohorten. In model V wordt hetzelfde gedaan voor verkiezingsjaren; ook hier blijkt het effect van religieuze praktijk significant verschillend voor de verschillende groepen, terwijl het effect van cognitieve mobilisatie en het effect van sociale klasse op CDA stemmen niet significant verschillen van verkiezing tot verkiezing. Voor het CDA kunnen we de tweede hypothese dus bevestigen: er zijn significante verschillen in het effect van de sociostructurele variabelen tussen kiezers uit verschillende geboortecohorten. Hypothese 3 moet worden verworpen, want er is geen significante variantie tussen geboortecohorten in het effect van cognitieve mobilisatie op stemmen voor het CDA.

Ook voor de PvdA wordt het verval vooral gedreven door verkiezingsjaareffecten. Er is een significante maar beperkte variantie in de kans om PvdA te stemmen op het niveau van geboortecohorten. Ook voor de Nederlandse sociaaldemocraten kan Hypothese 1 niet worden verworpen: de significante verschillen tussen geboortecohorten geven aan dat een beperkt deel van de evolutie doorheen de tijd door cohortevershillen is gedreven. De resultaten in model II (tabel 3) geven aan dat sociostructurele kenmerken een rol spelen in de kans om PvdA te stemmen. Gereformeerden, kiezers met een andere religieuze denominatie en niet-religieuze kiezers hebben allemaal een grotere kans om PvdA te stemmen dan katholieke kiezers. Nederlands hervormde kiezers hebben een significant kleinere kans om PvdA te stemmen dan katholieken. Ook het effect van religieuze praktijk is significant: hoe vaker een religieuze eredienst wordt bijgewoond, hoe kleiner de kans om PvdA te stemmen. Uiteraard speelt ook sociale klasse een rol in de kans om PvdA te stemmen. Alle groepen hebben een significant kleinere kans om PvdA te stemmen dan de gewone arbeidersklasse. Bovendien wordt de kans om PvdA te stemmen alsmate kleiner naarmate kiezers zichzelf hoger op de sociale ladder plaatsen. Ondanks het belang van deze sociostructurele variabelen als verklaring voor sociaaldemocratisch stemmen en de evoluties in de samenleving met betrekking tot religie en sociale klasse, wijzen de tijdscomponenten op beperkte verschillen tussen geboortecohorten. Bij het opnemen van de cognitieve mobilisatie-index in het model (model III) blijkt dit geen significante verklaring te bieden voor de kans om PvdA te stemmen. Ondanks het belang van sociostructurele variabelen voor stemgedrag, lijken ze dus geen sterke verklaring te bieden voor de evolutie

TABEL 3. *Cross classified random effects* binaire logistische regressie, verklaren van stem voor PvdA, 1971-2010.

	Model I	Model II	Model III	Model IV	Model V
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Fixed Effects					
Intercept	0,269***	0,803 ns	0,791 ns	0,382**	0,764 ns
Leeftijd	1,005***	1,009***	1,009***	1,024***	1,009***
Geslacht (ref: vrouw)		1,159***	1,165***	1,163***	1,169***
Religieuze denominatie (ref: katholiek)					
Gereformeerd		1,377***	1,377***	1,360***	1,341***
Nederlands hervormd		0,335***	0,335***	0,327***	0,337***
Andere denominatie		2,739***	2,731***	2,749***	2,584***
Niet religieus		1,569***	1,565***	1,586***	1,584***
Religieuze praktijk		0,651***	0,651***	0,651***	0,656***
Sociale klasse (ref: lage arbeidersklasse)					
Arbeidersklasse		0,661***	0,657***	0,675***	0,686***
Middenklasse		0,354***	0,350***	0,350***	0,354***
Hogere middenklasse		0,246***	0,240***	0,234***	0,228***
Hogere klasse		0,177***	0,172***	0,166***	0,162***
Cognitieve mobilisatie (ref: laag)			1,047 ns	0,976 ns	1,045 ns
Random Effects Variantie Componenten					
Geboortecohorten	0,009 (0,005)*	0,008 (0,005) ns	0,008 (0,005) ns	0,028 (0,034) ns	0,007 (0,005) ns
Religieuze praktijk				0,013 (0,009) ns	
Sociale klasse				0,016 (0,011) ns	
Cognitieve mobilisatie				0,057 (0,047) ns	
Verkiezingsjaren	0,097 (0,043)*	0,150 (0,066)*	0,153 (0,068)*	0,305 (0,142)*	0,808 (0,366)*
Religieuze praktijk					0,017 (0,009)*
Sociale klasse					0,023 (0,012)*
Cognitieve mobilisatie					0,035 (0,028) ns
LL	-8.775,463	-7.676,292	-7.675,859	-7.661,731	-7.636,227
McFadden R ²		0,125	0,125	0,127	0,130
N	15.635	15.635	15.635	15.635	15.635

Bron: NKO, 1971-2010, ongewogen data. Resultaten van *cross classified random effects* binaire logistische regressies in Stata. Voor *fixed effects* wordt de *odds ratio* weergegeven. *Random effects* variantie componenten en *standard errors* worden gerapporteerd. Significantieniveaus: ns: niet significant; *: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$; ***: $p < 0,001$ (tweezijdige test voor *fixed effects*, eenzijdige test voor variantiecomponenten)

in sociaaldemocratisch stemmen doorheen de tijd. De variantie op het niveau van geboortecohorten blijft nagenoeg constant, terwijl de variantie in verkiezingsjaren nog toeneemt wanneer voor sociostructurele variabelen wordt gecontroleerd. We kunnen dan ook concluderen dat, in tegenstelling tot wat voor het CDA kon worden vastgesteld, compositie-effecten de evolutie van de PvdA niet kunnen verklaren. Uit model IV blijkt bovendien dat de effecten van sociale klasse, religieuze

praktijk en cognitieve mobilisatie niet significant verschillen voor verschillende geboortecohorten. Wel toont model V dat de impact van sociale klasse significant verschilt voor verschillende verkiezingsjaren. Voor de PvdA moeten zowel de tweede als derde hypothese worden verworpen: noch het effect van sociostructurele variabelen, noch het effect van cognitieve mobilisatie varieert significant op het niveau van geboortecohorten.

Voor zowel CDA als PvdA blijken uit de analyses significante verschillen tussen geboortecohorten waar te nemen in de kans om de partij te kiezen. Voor beide partijen echter is duidelijk dat verschillen doorheen de periode 1970-2010 zich vooral situeren op het vlak van verkiezingsjaren. Toch zijn er ook duidelijke verschillen waarneembaar voor de twee traditionele partijen. Het lijkt erop dat voor CDA compositie-effecten een belangrijke rol spelen in het verklaren van verschillen doorheen de tijd. Zowel cohortenverschillen als variantie op het niveau van verkiezingsjaren kunnen voor een belangrijk deel worden verklaard door het opnemen van sociostructurele variabelen. Hoewel deze variabelen evenzeer belangrijk zijn in het verklaren van stemmen voor PvdA, blijken variabelen als religie en sociale klasse nauwelijks een verklaring te bieden voor verschillen doorheen de tijd. Om na te gaan of het belang van sociostructurele variabelen significant verschilt voor verschillende geboortecohorten of in verschillende verkiezingen, werd *random* cohorten- en periodevariatie gespecificeerd voor religieuze praktijk en sociale klasse. Voor het CDA kan worden vastgesteld dat het effect van religieuze praktijk significant verschilt voor zowel verschillende geboortecohorten als voor verschillende verkiezingen. Voor de PvdA kon echter enkel significante periodevariatie van de effecten van sociale klasse en religieuze praktijk worden vastgesteld.

5. Discussie

Onderzoekers stellen vast dat stemgedrag in de hele geïndustrialiseerde wereld de voorbije decennia fundamenteel veranderd is. Kiezers zijn een stuk minder loyaal aan politieke partijen en de sociale achtergrond van kiezers is niet langer allesbepalend voor hun stemkeuze. Op politiek vlak zijn de partijen die zich op sociale breuklijnen profileerden en daardoor op een loyale kiezersbasis konden rekenen daarvan de grootste slachtoffers. In Nederland is stemgedrag de afgelopen decennia een stuk volatieler geworden. Bovendien verklaren structurele modellen van stemgedrag nog slechts een fractie van de voorkeuren van Nederlandse kiezers. Dat die evolutie een impact heeft op de breuklijnpartijen blijkt dan ook duidelijk uit het verval van zowel het christendemocratische CDA als de sociaaldemocratische partij PvdA.

De literatuur gaat ervan uit dat generationele vervanging een dominante drijfveer is voor het verval van breuklijnpartijen. De analyses in dit artikel wijzen echter

vooral op effecten van verkiezingsjaren. Hoewel Nederland als een kenschetsend voorbeeld van het verval van het breuklijnenmodel kan worden beschouwd, roept de omvang van de evoluties in Nederland wel vragen op over de generaliseerbaarheid van de evoluties naar andere landen in West-Europa.

De verschillende resultaten voor CDA en PvdA bevestigen dat de afname van de verklarende kracht van sociostructurele kenmerken geleidelijker verliep voor religie dan voor sociale klasse (Dalton, 2008; van der Brug *et al.*, 2009). Religie bleek eerder al een meer stabiele leidraad voor stemgedrag dan sociale klasse. De huidige analyse geeft een verklaring voor de vaststelling dat religieus stemmen minder vatbaar is voor de veranderingen in de samenleving dan stemmen volgens sociale klasse. Het afnemende belang van religie, dat wordt gerelateerd aan de secularisering in de samenleving, verloopt deels via een proces van generatiele vervanging. Voor het effect van stemmen volgens sociale klasse, daarentegen, zijn geen cohorte-effecten zichtbaar. De-industrialisering en secularisering lijken processen die via een verschillend tijdsmechanisme een invloed hebben op de samenleving en op het stemgedrag.

De geringe omvang van de cohorte-effecten beperkt meteen de potentiële kracht van sociologische benaderingen als verklaring voor de verschuivingen in stemgedrag. Compositie-effecten lijken inderdaad een rol te spelen, maar dan vooral voor het CDA en niet voor de PvdA. Bovendien blijkt het effect van sociostructurele variabelen te variëren. Zowel voor geboortecohorten als voor verkiezingsjaren is het effect van de religieuze praktijk op de kans om CDA te stemmen significant verschillend. Ook het effect van sociale klasse verschilt significant, maar enkel wanneer wordt gekeken naar verschillende verkiezingsjaren. Cognitieve mobilisatie kan niet als een verklaring worden gezien voor de verschillen doorheen de tijd in de kans om CDA of PvdA te stemmen. Controleren voor het niveau van cognitieve mobilisatie van kiezers, verklaart nauwelijks tijdvariantie. Bovendien zijn noch op het niveau van geboortecohorten, noch op het niveau van verkiezingsjaren significante verschillen waar te nemen in het effect van cognitieve mobilisatie op stemgedrag.

De resultaten wijzen voor zowel het CDA als voor de PvdA op sterke verschuivingen van verkiezing tot verkiezing. Dit nuanceert dan ook heel sterk het idee van generatiele vervanging en geleidelijke sociologische verschuivingen waarop in de literatuur vaak wordt gewezen. Socio-structurele variabelen zijn wel degelijk van belang, zowel via compositie-effecten als via veranderingen in het effect van bepaalde variabelen. Ook deze factoren voor verandering zijn echter niet beperkt tot cohortenverschuivingen; zij evolueren in nog belangrijker mate van verkiezing tot verkiezing. Dit artikel maakt gebruik van een *random effects* hiërarchische specificatie om het effect van leeftijd, geboortecohorten en verkiezingsjaren tegelijkertijd te modelleren. Die nieuwe benadering levert verrassende resultaten op, wat de noodzaak om over het identificatieprobleem in *age-period-cohort*-analyses na te denken bevestigt.

Het verval van het CDA en van de PvdA in Nederland lijkt niet te worden gedreven door een proces van cognitieve mobilisatie. Dit gaat in tegen de *de-*

alignment-theorie van Dalton. Hoewel het niveau van cognitieve mobilisatie een verklarende factor voor stemgedrag is, verklaart cognitieve mobilisatie geen tijds-effecten. Bovendien zijn geen significante verschillen waarneembaar in het effect van cognitieve mobilisatie op stemgedrag. CDA en PvdA waren in het verleden bij uitstek zuilenpartijen, waarop werd gestemd omwille van de verwantschap met een bepaalde groep. Dalton (1984; 2013) veronderstelt dat die band tussen sociale groepen en partijen is verzwakt onder invloed van een gestegen niveau van cognitieve mobilisatie. Eerder onderzoek toonde al aan dat cognitieve mobilisatie op het individuele niveau niet als drijfveer kan worden beschouwd voor het groeiende aantal burgers zonder partij-identificatie (Albright, 2009; Dassonneville *et al.*, 2012). Dit artikel verwerpt cognitieve mobilisatie evenzeer als mechanisme voor het dalend aantal kiezers dat voor één van de traditionele breuklijnenpartijen stemt.

Noten

1. Ik dank de anonieme reviewers van *Res Publica* voor hun kritische opmerkingen en commentaar. Verder ook een woord van dank aan FWO-Vlaanderen voor de financiële ondersteuning.
2. De data voor 1989 worden niet gebruikt, omdat ze geen gegevens bevatten over het geboortear van de respondenten. Daardoor kunnen leeftijd en geboortecohorte niet worden berekend. Ook de data voor 2003 worden niet gebruikt, omdat voor dat jaar een *panel-design* werd gehanteerd, waarbij dezelfde respondenten als in 2002 werden bevroegd. De gecumuleerde datafile bevat de gegevens tot 2006. De surveygegevens van 2010 werden aan de geharmoniseerde file toegevoegd. Ik dank Henk van der Kolk voor het beschikbaar maken van de data voor 2010.
3. Alle oudste respondenten, geboren voor 1900, worden samengebracht in het 1895-1900-interval.
4. Na het schatten van het nulmodel in tabel 2 werden de *Bayesian estimates* van de *random effects* verkregen. Op basis daarvan werd voor elke geboortecohorte en voor elk verkiezingsjaar de kans berekend om CDA te stemmen.
5. Voor de eenvoud wordt voor CDA enkel gekeken naar het effect van religieuze praktijk, wat als een continue variabele kan worden beschouwd.
6. Hier geoperationaliseerd als een continue variabele.

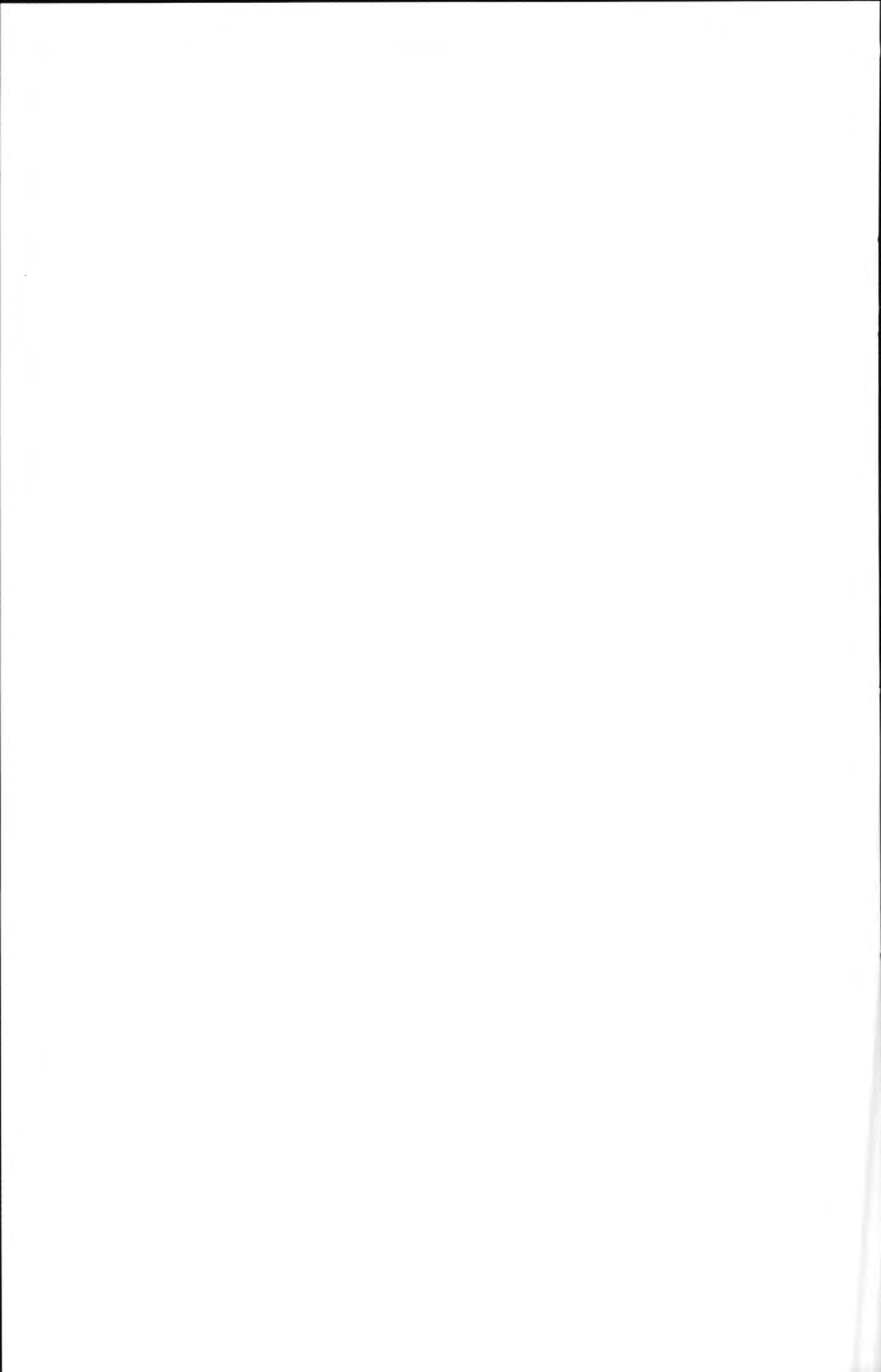
Bibliografie

- Aarts, K. & Thomassen, J. (2008). Dutch Voters and the Changing Party Space, 1989-2006, *Acta Politica*, 43 (2/3), 203-234.
- Albright, J.J. (2009). Does Political Knowledge Erode Party Attachments? A Review of the Cognitive Mobilization Thesis, *Electoral Studies*, 28 (2), 248-260.
- Alwin, D.F. & Krosnick, J.A. (1991). Aging, Cohorts, and the Stability of Sociopolitical Orientations over the Life Span, *American Journal of Sociology*, 97 (1), 169-195.
- Alwin, D.F. & McCammon, R.J. (2006). Generations, Cohorts and Social Change. In J.T. Mortimer & M.J. Shanahan (Eds.), *Handbook of the Life Course* (pp. 23-49). New York: Springer.
- Andeweg, R.B. & Irwin, G.A. (2009). *Governance and Politics of the Netherlands*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Best, R.E. (2012). The Declining Electoral Relevance of Traditional Cleavage Groups, *European Political Science Review*, 3 (2), 279-300.
- Botterman, S. & Hooghe, M. (2012). Religion and Voting Behaviour in Belgium. An Analysis of the Relation between Religious Beliefs and Christian Democratic Voting, *Acta Politica*, 47 (1), 1-17.
- Brooks, C., Nieuwebeerta, P. & Manza, J. (2006). Cleavage-Based Voting Behavior in Cross-National Perspective: Evidence from Six Postwar Democracies, *Social Science Research*, 35 (1), 88-128.
- Campbell, A., Converse, P., Miller, W. & Stokes, D. (1960). *The American Voter*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Crewe, I. & Denver, D. (1985). *Electoral Change in Western Democracies: Patterns and Sources of Electoral Volatility*. London: Croom Helm.
- Dalton, R.J. (1984). Cognitive Mobilization and Partisan Dealignment in Advanced Industrial Democracies, *Journal of Politics*, 46 (2), 264-284.
- Dalton, R.J. (2007). Partisan Mobilization, Cognitive Mobilization and the Changing American Electorate, *Electoral Studies*, 26 (2), 274-286.
- Dalton, R.J. (2008). *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Washington: CQ Press.
- Dalton, R.J. (2012). Apartisans and the Changing German Electorate, *Electoral Studies*, 31 (1), 35-45.
- Dalton, R.J. (2013). *The Apartisan American: Dealignment and Changing Electoral Politics*. Washington: CQ Press.
- Dalton, R.J., McAllister, I. & Wattenberg, M. (2000). The Consequences of Partisan Dealignment. In R.J. Dalton & M. Wattenberg (Eds.), *Parties without Partisans* (pp. 37-63). Oxford: Oxford University Press.
- Dassonneville, R., Hooghe, M. & Vanhoutte, B. (2012). The Decline of Party Identification in Germany, 1992-2009. An Age, Period and Cohort Analysis of a Two Decade Panel Study in Eastern and Western Germany, *German Politics*, 21 (2), 209-227.

- De Graaf, N.D., Heath, A. & Need, A. (2001). Declining Cleavages and Political Choices: The Interplay of Social and Political Factors in the Netherlands, *Electoral Studies*, 20 (1), 1-15.
- Elff, M. (2007). Social Structure and Electoral Behavior in Comparative Perspective: The Decline of Social Cleavages in Western Europe Revisited, *Perspectives on Politics*, 5 (2), 277-294.
- Elff, M. & Rossteutscher, S. (2011). Stability or Decline? Class, Religion and the Vote in Germany, *German Politics*, 20 (1), 107-127.
- Evans, G. (2000). The Continued Significance of Class Voting, *Annual Review of Political Science*, 3, 401-417.
- Evans, G., Heath, A. & Payne, C. (1991). Modelling Trends in the Class/Party Relationship 1964-87, *Electoral Studies*, 10 (2), 99-117.
- Evans, G. & Tilley, J. (2011). How Parties Shape Class Politics: Explaining the Decline of the Class Basis of Party Support, *British Journal of Political Science*, 42 (1), 137-161.
- Franklin, M.N. (2004). *Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Franklin, M.N., Mackie, T. & Valen, H. (Eds.) (2009). *Electoral Change. Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*. Colchester: ECPR Press.
- Glenn, N.D. (1976). Cohort Analysts' Futile Quest: Statistical Attempts to Separated Age, Period and Cohort Effects, *American Sociological Review*, 41 (5), 900-904.
- Hooghe, M. (2004). Political Socialization and the Future of Politics, *Acta Politica*, 39 (4), 331-341.
- Irwin, G.A. & van Holsteyn J.J.M. (1989a). Decline of the Structured Model of Electoral Competition, *West European Politics*, 12 (1), 21-41.
- Irwin, G.A. & van Holsteyn, J.J.M. (1989b). Towards a More Open Model of Competition, *West European Politics*, 12 (1), 112-138.
- Irwin, G. & van Holsteyn, J.J.M. (1997). Where to Go from Here? Revamping Electoral Politics in the Netherlands, *West European Politics*, 20 (2), 93-118.
- Irwin, G.A. & van Holsteyn, J.J.M. (2008). Scientific Progress, Educated Guesses or Speculation? On Some Old Predictions with Respect to Electoral Behaviour in the Netherlands, *Acta Politica*, 43 (2/3), 180-202.
- Jansen, G., De Graaf, N.D. & Need, A. (2011). Class Voting, Social Changes and Political Changes in the Netherlands, 1971-2006, *Electoral Studies*, 30 (3), 510-524.
- Jennings, M.K. & Niemi, R.G. (1974). *The Political Character of Adolescence*. Princeton: Princeton University Press.
- Knutsen, O. (2004). Religious Denomination and Party Choice in Western Europe: A Comparative Longitudinal Study from Eight Countries, 1970-97, *International Political Science Review*, 25 (1), 97-128.
- Lazarsfeld, P.F., Berelson, B.R. & Gaudet, H. (1965). *The People's Choice: How the Voter Makes up His Mind in a Presidential Campaign*. New York: Columbia University Press.

- Lijphart, A. (1974). The Netherlands: Continuity and Change in Voting Behaviour. In R. Rose (Ed.), *Electoral Behaviour: A Comparative Handbook* (pp. 227-268). New York: Free Press.
- Lijphart, A. (1976). *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*. Berkeley: University of California Press.
- Lipset, S. & Rokkan, S. (1967). *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: Free Press.
- Mannheim, K. (1928). Das Problem Der Generationen, *Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie*, 7 (2), 157-185; 309-330.
- Mason, K., Mason, W.H., Winsborough, H.H. & Poole, K.W. (1973). Some Methodological Issues in Cohort Analysis of Archival Data, *American Sociological Review*, 38 (2), 242-258.
- Minkenberg, M. (2010). Party Politics, Religion and Elections in Western Democracies, *Comparative European Politics*, 8 (4), 385-414.
- Niemi, R.G. & Weisberg, H.F. (2001). What Determines the Vote. In R.G. Niemi & H.F. Weisberg (Eds.), *Controversies in Voting Behavior* (pp. 180-199). Washington: CQ Press.
- Pedersen, M.N. (1979). The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility, *European Journal of Political Research*, 7 (1), 1-26.
- Plutzer, E. (2002). Becoming a Habitual Voter: Inertia, Resources, and Growth in Young Adulthood, *American Political Science Review*, 96 (1), 41-56.
- Pollack, D. (2008). Religious Change in Europe: Theoretical Considerations and Empirical Findings, *Social Compass*, 55 (2), 168-186.
- Rokkan, S. (1977). Verzuiling: A Preliminary Note, *Political Studies*, 25 (4), 563-570.
- Rose, R. & McAllister, I. (1986). *Voters Begin to Choose. From Closed-Class to Open Elections in Europe*. London: Sage.
- Schmeets, H. & Van der Bie, R. (2008). *Het Nationaal Kiesonderzoek 2006. Opzet, Uitvoering En Resultaten*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Sears, D.O. & Funk, C.L. (1999). Evidence of the Long-term Persistence of Adults' Political Predispositions, *Journal of Politics*, 61 (1), 1-28.
- Todosijevic, B., Aarts, K. & Van der Kaap, H. (2010). Dutch Parliamentary Election Studies. Data Source Book 1971-2006. In: *Dans Data Guide 7*. The Hague.
- van der Brug, W. (2010). Structural and Ideological Voting in Age Cohorts, *West European Politics*, 33 (3), 586-607.
- van der Brug, W., Hobolt, S.B. & De Vreese, C.H. (2009). Religion and Party Choice in Europe, *West European Politics*, 31 (6), 1266-1283.
- van der Kolk, H. (2000). Het Afnemende Belang Van Godsdienst En Sociale Klasse. In J. Thomassen, K. Aarts & H. van der Kolk (red.) *Politieke Veranderingen in Nederland 1971-1998: Kiezers En De Smalle Marges Van De Politiek* (pp. 121-138). Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Van Holsteyn, J.J.M. (2011). The Dutch Parliamentary Election of 2010, *West European Politics*, 34 (2), 412-419.

- Walczak, A., van der Brug, W. & De Vries, C.E. (2012). Long- and Short-Term Determinants of Party Preferences: Inter-Generational Differences in Western and East Central Europe, *Electoral Studies*, 31 (2), 273-284.
- Wass, H. (2007). The Effects of Age, Generation and Period on Turnout in Finland, 1975-2003, *Electoral Studies*, 26 (3), 648-659.
- Yang, Y. (2008). Social Inequalities in Happiness in the United States, 1972-2004: An Age-Period-Cohort Analysis, *American Sociological Review*, 73 (2), 204-226.
- Yang, Y. & Land, K.C. (2006). A Mixed Models Approach to Age-Period-Cohort Analysis of Repeated Cross-Section Surveys: Trends in Verbal Test Scores, *Sociological Methodology*, 36 (1), 75-97.
- Yang, Y. & Land, K.C. (2008). Age-Period-Cohort Analysis of Repeated Cross-Section Surveys. Fixed or Random Effects?, *Sociological Methods & Research*, 36 (3), 297-326.

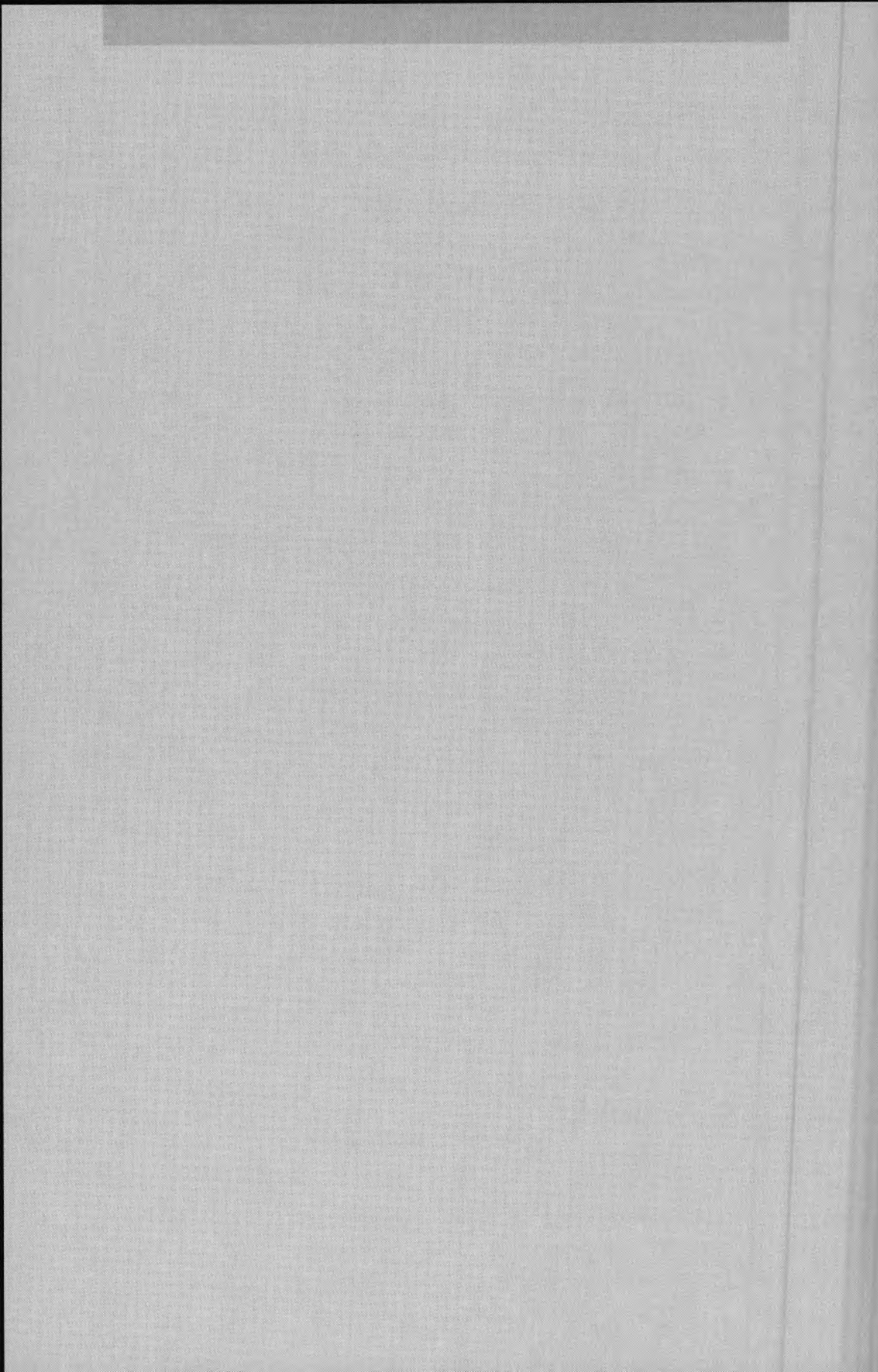

DEEL 2

RUBRIEKEN

INHOUD

ESSAY:	
Peter Mair en de vertegenwoordigende democratie	361
Rudy B. Andeweg	
SYMPOSIUM:	
Tussen representatie en deliberatie	371
Kris Deschouwer, Didier Caluwaerts, Henk van der Kolk, Kristof Jacobs en Jean-Pierre Rondas	
ONDERZOEK UITGELICHT:	
Het governancenetwerk van de Europese voetbalsport: Het introduceren van nieuwe governancebenaderingen om voetbal te sturen op EU-niveau	383
Arnaut Geeraert, Jeroen Scheerder en Hans Bruyninckx	
let, wiet, waait, ... weg? De afname van partijlidmaatschap in hedendaags Europa	387
Ingrid van Biezen, Peter Mair en Thomas Poguntke	
Bronnen en legitimiteit van financiële liberalisering	391
Brian Burgoon, Panicos Demetriadis en Geoffrey Underhill	
CALL FOR PAPERS	395
AUTEURSINFO	397

Peter Mair en de vertegenwoordigende democratie¹

Rudy B. Andeweg

*“As parties fail, I argue, so too fails popular democracy”
(Mair, 2006b, p. 10)*

Met het veel te vroege overlijden van Peter Mair (1951-2011) verloor de Europese politieke wetenschap een van haar meest vooraanstaande onderzoekers. Mair geniet vooral bekendheid als een expert op het terrein van politieke partijen, maar de laatste jaren verbreedde zijn belangstelling zich meer en meer naar de vertegenwoordigende democratie in bredere zin. Over de ontwikkeling van politieke representatie als een schakel tussen de beleidsopvattingen van burgers en de beleidsinspanningen van hun vertegenwoordigers sprak hij in steeds somberder bewoordingen. In dit essay schets ik de verschillende fases in het denken van Peter Mair over dit thema alvorens de vraag te stellen of zijn pessimisme over de toekomst van de vertegenwoordigende democratie gewettigd is.

1995: de transformatie van de vertegenwoordigende democratie

De eerste fase begint met de publicatie in 1995 van ‘Changing Models of Party

Organization and Party Democracy; the Emergence of the Cartel Party’, geschreven samen met Richard Katz en nu een van de meest geciteerde artikelen in de politicologische literatuur (1590 keer volgens Google Scholar in juli 2012!). In dat artikel identificeerden Katz en Mair een drietal veranderingen met betrekking tot politieke partijen: partijen zijn steeds minder geworteld in de samenleving; partijen worden steeds afhankelijker van de staat; en partijen convergeren in termen van hun standpunten. Tezamen markeren deze ontwikkelingen het ontstaan van de kartelpartij. Over dat inmiddels beroemde concept van de kartelpartij is al veel geschreven, maar daarbij is minder aandacht uitgegaan naar het feit dat Katz en Mair het model van de kartelpartij expliciet verbonden aan een herziening van het model van de vertegenwoordigende democratie. In dat herziene model “[d]emocracy ceases to be seen as a process by which limitations or controls are imposed on the state by civil society. Political leadership needs to be renewed and elections provide a peaceful ritual by which this may be accomplished. Feed-

back is necessary if rulers are to provide government that is broadly acceptable, and contested elections, which signal public pleasure (or displeasure) with policy and outcomes, provide that feedback. Thus, the state provides contested elections. And since democratically contested elections, at least as currently understood, require political parties, the state also provides (...) political parties" (Katz & Mair, 1995, p. 22).

In deze visie op vertegenwoordigende democratie bestaat er nog steeds een relatie tussen kiezers en gekozenen, maar het accent ligt op de laatsten en zij zoeken niet zozeer een mandaat vooraf, maar leggen verantwoording af achteraf. Deze visie is op zichzelf niet zo verschillend van andere analyses uit die tijd ('*audience democracy*' (Manin, 1997), '*representation from above...*' (Esaiasson & Holmberg, 1996), en '*... ex post*' (Andeweg & Thomassen, 2005) en zij impliceert weliswaar een transformatie van de vertegenwoordigende democratie, maar niet noodzakelijkerwijs een verzwakking.

Toch valt uit het taalgebruik van Katz en Mair af te leiden dat er volgens hen meer aan de hand is dan louter een transformatie. Zo beschrijven zij verkiezingen als een '*dignified*' onderdeel van het bestel, daarmee de goede verstaander verwijzend naar het onderscheid dat de Britse negentiende-eeuwse journalist Walter Bagehot maakte tussen de '*efficient*' onderdelen van de constitutie (zoals het kabinet) en de '*dignified*' onderdelen (zoals de monarchie). De laatste zijn wel van belang, maar het is vooral een symbolisch belang. Nog duidelijker is dit in Peter Mairs bijdrage 'Political Parties, Popular

Legitimacy and Public Privilege' aan een themanummer van *West European Politics* getiteld 'The Crisis of Representation in Europe' (1995). Daarin vergelijkt hij politieke partijen met de Franse adel aan de vooravond van de Franse Revolutie: steeds meer privileges en steeds minder maatschappelijke relevantie. Eenzelfde asymmetrie die volgens Tocqueville een van de oorzaken van de revolutie vormde, beschouwde Mair als achtergrond van de toenemende afkeer van politieke partijen. Er is iets dreigenders aan de hand dan een transformatie als de vertegenwoordigende democratie wordt vergeleken met het ancien régime.

2004-2007: de uitholling van de vertegenwoordigende democratie

Dit wordt duidelijker in de volgende fase, met een reeks overlappende papers: 'Democracy Beyond Parties' (voor het eerst gepresenteerd in 2004), 'Ruling the Void?' (*New Left Review*, 2006), en een tweetal lezingen: Peter Mairs Uhlenbeck Lecture op het Netherlands Institute of Advanced Studies (NIAS) in 2006 en zijn Schapiro Memorial Lecture, gepubliceerd in *Government and Opposition* (2007). In de eerste fase zag Mair de vertegenwoordigende democratie veranderen maar niet wankelen, omdat politieke partijen zich aanpassen maar niet verzwakken. In deze tweede fase corrigeert Mair expliciet zijn eerdere optimisme over partijverandering: "This now seems far too sanguine an interpretation" (2006a, p. 50). Partijen zijn

wel degelijk aan het verzwakken en: “As parties fail, I argue, so too fails popular democracy” (2006b, p.10).

Om die stelling te onderbouwen, ontwikkelt hij een onderscheid tussen ‘*popular democracy*’ (in feite: vertegenwoordigende democratie) en ‘*constitutional democracy*’. Dat laatste begrip blijft wat vaag, maar lijkt een combinatie te zijn van ‘*checks and balances*’ en van regering niet door of van het volk maar voor het volk (Mair, 2006b). Mair betoogde dat politieke partijen in het verleden ‘*popular democracy*’ en ‘*constitutional democracy*’ met elkaar verbonden en zo aan ‘*constitutional democracy*’ legitimiteit verschaften. Doordat partijen hun vertegenwoordigende ambities hebben prijsgegeven vervullen zij deze legitimerende functie niet langer. Als gevolg daarvan is ook het publieke debat over democratie verworden tot “an attempt to redefine democracy in the absence of the demos” (2006b, p. 9).

“Democracy without a demos” is een uitdrukking die wij vooral herkennen uit debatten over het democratische tekort in de Europese Unie. Het Europese niveau was in Peter Mairs werk lange tijd nogal verwaarloosd, en het is in deze fase dat hij voor het eerst gaat kijken naar de relatie tussen Europese integratie en de evolutie van de vertegenwoordigende democratie (vooral Mair, 2007). Het probleem van het democratische tekort van de EU staat in Mairs opvatting niet op zichzelf. Dat politieke partijen in gebreke blijven om ‘*popular democracy*’ te verbinden met ‘*constitutional democracy*’ is de oorzaak van zowel het wijdverspreide ongenoegen over de Europese Unie als de malaise waarin nationale democratieën verkeren.

In zijn ogen is euroscepticisme slechts een deel van een veel omvattender ‘*polity scepticism*’ (2006b; 2007).

Doordat politieke partijen hun wortels in de samenleving en daarmee hun vertegenwoordigende functie verwaarlozen, ontbeert hun bestuurlijke functie legitimiteit. Dat heeft verstreckende gevolgen: “It probably cannot succeed in the longer term” (2006b, p. 31) en we zijn getuigen van “the hollowing of Western Democracy” (2006a).

2008-2011: de vertegenwoordigende democratie hersteld of afgeschreven?

In Peter Mairs laatste geschriften over vertegenwoordigende democratie observeert hij twee nieuwe ontwikkelingen. Op het eerste gezicht lijken zij tegenstrijdig: de ene geeft reden tot optimisme, de andere tot pessimisme over de toekomst van de vertegenwoordigende democratie.

De hoopvolle ontwikkeling die Mair waarneemt is een tendens tot bipolariteit in het partijstelsel van veel landen. Hij is hierover het duidelijkst in zijn bijdrage aan het Festschrift voor Jacques Thomassen (2011), maar schreef daarover al eerder in *West European Politics* (2008). In meer en meer landen lijken politieke partijen samen te klonteren tot twee blokken. Met behulp van een maat voor ‘*interbloc volatility*’, laat Mair zien hoe de scheidslijn tussen het regeringsblok en het oppositieblok belangrijker is geworden voor de bewegingen van de kiezers. Bipolariteit was de uitzondering

maar lijkt nu de regel geworden: in Italië, Duitsland, Oostenrijk, Frankrijk, Griekenland, Portugal, Spanje, Hongarije, Tsjechië, Polen, Denemarken, Malta. In zijn onderzoek onttrekken slechts vijf landen zich aan deze trend: België, Nederland, Luxemburg, Finland en Zwitserland.

De reden waarom dit goed nieuws is voor de vertegenwoordigende democratie behoeft enige toelichting. In sociologisch of ideologisch opzicht zijn de partijen steeds minder verschillend van elkaar. Daardoor wordt het moeilijker voor kiezers om een zinvolle ‘*prospective*’ stem uit te brengen op basis van het partijprogramma voor toekomstig beleid. De enige manier waarop kiezers nog een keuze kunnen maken is door een ‘*retrospective*’ stem uit te brengen op basis van de beleidsprestaties in het verleden. Maar als zo’n verschuiving van mandaat vooraf naar verantwoording afleggen achteraf zinvol wil zijn, moet het mogelijk zijn voor de kiezers om een wisseling van de wacht te bewerkstelligen: onvrede met het beleid moet kunnen leiden tot “throwing the rascals out”. Van Thijn (1967) noemde dat in de Nederlandse discussie over staatkundige hervorming ooit een ‘pendule-democratie’, waarin de pendule van de macht, in beweging gebracht door de kiezer, heen en weer zwaait tussen twee blokken (bij Van Thijn ‘stembusakkoorden’). Bipolariteit is daarvoor een noodzakelijke voorwaarde. Peter Mair erkent dit: “This [bipolarization] is all well and good. The argument might also stop here – leaving us with a new rough and ready equilibrium that is more in tune with the new roles of parties and the new patterns of competition. As a result there would be

no need to talk of a democratic malaise or of a crisis of legitimacy. In this new order, politics and party competition would be different, but not necessarily less effective or less legitimate” (2009, p. 9).

Maar direct verwerpt Mair bipolarisatie als oplossing voor de uitholling van de vertegenwoordigende democratie. De reden is simpel. Peter Mair heeft nooit willen accepteren dat verantwoording achteraf het inhoudelijke mandaat vooraf geheel kan vervangen. Voor politieke partijen geldt dat hun “capacity to justify or legitimize their claim to govern depends at least in part on their claim to represent” (2009, p. 10). Dat is op zijn minst voor discussie vatbaar, maar Mair heeft een sterker argument voor zijn pessimisme over de toekomst van de vertegenwoordigende democratie. In een ongepubliceerd paper uit 2009 vervangt hij het onderscheid tussen ‘*popular*’ en ‘*constitutional democracy*’ door het helderder en krachtiger onderscheid tussen ‘*representative*’ en ‘*responsible government*’. ‘*Representative government*’ is een regering die responsief is, die luistert naar wat de kiezers willen. ‘*Responsible government*’ is verantwoord regeren, prudent en consistent, waarbij de internationale verplichtingen van een land worden nagekomen. Het wordt in toemende mate moeilijk om vertegenwoordigend en verantwoord regeren met elkaar te verzoenen. Allerlei wettelijke en praktische beperkingen, en het gewicht van beleidsverplichtingen uit het verleden, dwingen politieke partijen de publieke opinie te negeren. De kartelpartij is vrijwel verdwenen uit deze analyse, of het moest zijn dat dit soort partijen geen beroep meer kan doen op de loyaliteit van de achterban om

hen te doen aanvaarden dat de partij haar verkiezingsbeloften niet kan inlossen omdat ze niet verantwoord zouden zijn.

In een eveneens ongepubliceerd paper uit 2011 ('Bini Smaghi vs the Parties') illustreert Mair de steeds bredere kloof tussen vertegenwoordiging en verantwoord regeren aan de hand van de gevolgen van de financiële crisis voor de Ierse politiek – Lorenzo Bini Smaghi is het (deels in België opgeleide) lid van de Raad van Bestuur van de Europese Centrale Bank dat de Ierse partijen dwong hun financiële verplichtingen boven electorale overwegingen te stellen. Het gezigzag in IJsland over het nakomen van de Icesave-verplichtingen aan Engeland en Nederland, de kortstondige flirt van de toenmalige Griekse premier Papandreou met een referendum over het pakket aan Europese reddingsmaatregelen, de plotselinge oppositie van de Nederlandse PvdA tegen het nieuwe Europese begrotingsverdrag naar aanleiding van de interne strijd om het partijleiderschap – het zijn evenzovele illustraties van Peter Mairs overtuigende diagnose van afnemende compatibiliteit tussen politieke vertegenwoordiging en verantwoord regeren.

Dit is slechts een grove schets van de drie fasen in Mairs denken over de vertegenwoordigende democratie. Er zijn nog wel meer boeiende verschillen tussen deze drie fasen, zoals de rol van het populisme binnen de vertegenwoordigende democratie. In de eerste fase wordt de opkomst van populistische partijen nog gezien als een natuurlijke reactie op het ontstaan van de kartelpartij, in een soort dialectische beweging (1995, pp. 23-24). In de tweede fase is populisme niet alleen

een kenmerk van nieuwe partijen op de rechtervleugel, maar is het zichtbaar bij alle, ook de gevestigde, politieke partijen (en in het bijzonder in Blairs New Labour) (2002). In de derde fase ontwaart Mair een vertakking ('*bifurcation*') van de partijstelsels, waarbij de gevestigde partijen verantwoord handelen maar hun kiezers niet meer vertegenwoordigen, terwijl de populistische partijen de kiezers wel vertegenwoordigen maar zich niet verantwoord gedragen (2009, pp. 16-17).

Maar het meest opvallende is dat Peter Mair in elke fase pessimistischer werd over de ontwikkeling van de vertegenwoordigende democratie. Onderging de democratie in de eerste fase nog vooral een transformatie, in de tweede fase werd zij uitgehold, en in de derde fase wordt die uitholling omschreven als een onomkeerbaar proces: "(...) we have a situation in which the malaise is pathological rather than conditional" (2009, p. 17). Er staat nogal wat op het spel.

Pessimisme ter discussie

De ontwikkeling in Peter Mairs denken over de vertegenwoordigende democratie, uitmondend in zijn diagnose van politieke partijen die uiteengetrokken worden door enerzijds hun kiezers en anderzijds hun verantwoordelijkheden is zeker plausibel. Als altijd in Mairs geschriften zijn de aangevoerde argumenten overtuigend en is de betoogtrant verleidelijk. Toch waag ik het twee kritische kanttekeningen te plaatsen: bij de interpretatie van de feiten en bij de onderliggende assumpties.

Ik trek de feitelijke ontwikkelingen die Peter Mair constateert in politieke partijen en in de samenleving niet in twijfel, maar wel de conclusies die hij er soms uit trekt. Is een daling van de opkomst bij verkiezingen bijvoorbeeld werkelijk het bewijs dat politieke partijen niet langer geworteld zijn in de samenleving, dat “citizens are heading for the exits of the national political arena” zoals hij betoogt (2006a, p. 44)? De groep *hard-core* niet-stemmers is niet erg groot en kiezers blijken heel diverse motieven te hebben om wel of niet te gaan stemmen. Wat wij zien ontstaan is eerder dat kiezers een weloverwogen besluit nemen om deel te nemen of thuis te blijven op grond van wat er op het spel staat en van wat er te kiezen valt. Het onderscheid tussen ‘*first order*’- en ‘*second order*’-verkiezingen is krachtig gebleken, en niet alle verkiezingen zijn tweederangs – niet alle verkiezingen behoren slechts tot het ‘*dignified*’ deel van de constitutie.

Het is nog minder duidelijk waarom toegenomen volatilititeit (het wisselen van partij tussen twee verkiezingen) en ‘*ticket splitting*’ (het stemmen op verschillende partijen in verkiezingen voor verschillende organen) wijzen op een afhaken van de kiezers. “Inconsistency goes hand in hand with indifference”, stelt Mair (2006a, p. 38), maar zijn het niet veeleer tekenen dat de kiezers eindelijk bevrijd zijn van hun subculturele ketenen en hun eigen keuzes beginnen te maken? Dat zou de vertegenwoordigende democratie eerder versterken dan verzwakken, toch?

En hoewel het ontegenzeggelijk waar is dat politieke partijen in ideologisch opzicht convergeren, is het geen overdrijving om te stellen dat “[a]s party program-

mes become more similar (...) there is a shrinkage in the degree to which electoral outcomes can determine government actions” (Katz & Mair, 1996, p. 22), dat “the representation of the citizens, to the extent that it occurs at all, is given over to other, non-governing organizations and practices (...) that are disconnected from the party system” (Mair, 2009, p. 6)? Misschien geholpen door steeds vaker geraadpleegde ‘stemwijzers’ blijken kiezers nog steeds in staat om een onderscheid te maken tussen politieke partijen, en de programmatische verschillen tussen politieke partijen blijken nog steeds vertaald te worden in het regeringsbeleid (Dalton *et al.*, 2011; voor Nederland, zie ook Van der Kouwe *et al.*, 2011).

Nog afgezien van de soms betwistbare interpretatie van de feitelijke ontwikkelingen stoelt Peter Mairs pessimisme over de vertegenwoordigende democratie op twee aannames, de ene expliciet en de andere impliciet, die beide voor discussie vatbaar zijn.

De expliciete assumptie is dat de enige levensvatbare vorm van democratie er een is waarin politieke partijen centraal staan. Het beroemde citaat van Schattschneider, dat “political parties created democracy and that modern democracy is unthinkable save in terms of parties” (Schattschneider, 1942, p. 1) duidt op in veel van Mairs geschriften. “Without parties, and still following Schattschneider, we would then be left either with no real democracy and no real system of representative government; or with what continues to be called democracy, but which would be redefined so as to downgrade or even exclude the popular component – since it is

this particular component that depends so closely on party" (Mair, 2006b, p. 12).

Dalton *et al.* beschuldigen Mair ervan dat hij Schattschneiders citaat overinterpreteert, Schattschneider zelfs op zijn kop zet (Dalton *et al.*, 2011, p. 13). Dat is misschien weer overdrijving van hun kant, maar het kan geen kwaad nog eens vast te stellen dat – Schattschneider of niet – de onmisbaarheid van politieke partijen niet meer dan een assumptie is, en niet een getoetste hypothese. De schaalvergroting die het gevolg was van de invoering van het algemeen kiesrecht leidde destijds tot veel pessimisme over de houdbaarheid van de vertegenwoordigende democratie. Door velen onvoorzien bleken nieuwe organisaties, politieke partijen, een antwoord te vormen op die schaalvergroting. De huidige verzwakking van politieke partijen veroorzaakt nu hernieuwd pessimisme, alsof er niet andere vormen van *'elite-mass linkage'*, nu nog onvoorzien maar wel denkbaar, zijn.

Naast het feit dat politieke partijen wel erg centraal staan in Peter Mairs opvatting over vertegenwoordigende democratie, is zijn opvatting over politieke partijen erg Europees. Europese politicologen mogen graag klagen dat zoveel van onze theoretische concepten – partij-identificatie, politieke vertegenwoordiging, *'executive-legislative relations'*, enz. – zijn ontwikkeld in en voor een tamelijk uitzonderlijk politiek systeem: dat van de Verenigde Staten, maar met politieke partijen lijkt het eerder andersom te zijn. Duverger, Rokkan en Sartori conceptualiseerden politieke partijen in en voor Europa, en het zou best eens kunnen zijn dat Europese politieke partijen uitzonderlijk zijn, met

hun oorsprong in sociale scheidslijnen, de dominantie van de 'massa-partij' als organisatorisch principe, enz. Dat is een heel andere diersoort dan de partijen in de Amerika's, in Afrika, of in Azië.

In hun artikel over het ontstaan van de kartelpartij bekritiseren Katz en Mair nog auteurs die alleen een verzwakking van partijen zien omdat zij de ontwikkelingen analyseren met Duvergers massa-partij als referentiepunt: *'an inappropriate standard'* (1995, p. 25). Maar in zijn latere werk bezondigt Mair zich aan precies dezelfde fout: de erosie van de sociologische en ideologische identiteit van partijen resulteert in hun onvermogen om te kunnen vertegenwoordigen, en dat holt de vertegenwoordigende democratie uit. Dat impliceert dat de massa-partij voor Mair wel degelijk het ijkpunt vormt. Daarom kan hij de verbeterde *'accountability'* van partijen door de bipolarisering van het partijstelsel ook niet als een hoopgevende ontwikkeling omarmen.

Peter Mair had bovendien een rooskleurige visie op het tijdperk van de massa-partij. Zo schreef hij dat "Previously, and probably through to at least the 1970s, conventional politics was seen to belong to the citizen, and something in which the citizen could, and often did, participate" (2006a, p. 44). Anderen zouden die periode wellicht eerder kwalificeren als een tijd van *'elite directed participation'*, van mobilisatie van bovenaf, niet van een echte participatieve democratie.

Peter Mairs publicaties over de ontwikkeling van de vertegenwoordigende democratie hebben grote invloed gehad en zullen dat ook in de toekomst hebben. Begrippen als de kartelpartij en *'represen-*

tative vs. responsible government' zullen nog lange tijd tot het standaard vocabularium van de vergelijkende politicologie behoren. Iedereen die onderzoek doet naar de vertegenwoordigende democratie is schatplichtig aan Peter Mair; ikzelf ben dat zeker. Omdat ik het uiteindelijk niet eens ben met sommige van zijn interpretaties van de feiten, en omdat ik van oordeel ben dat zijn assumpties zijn diagnose bevooroordeelen, deel ik wel veel van Peter Mairs zorgen over de ontwikkeling van de vertegenwoordigende democratie, maar deel ik zijn pessimisme niet. Het is spijtig dat ik niet meer kan proberen hem te overtuigen.

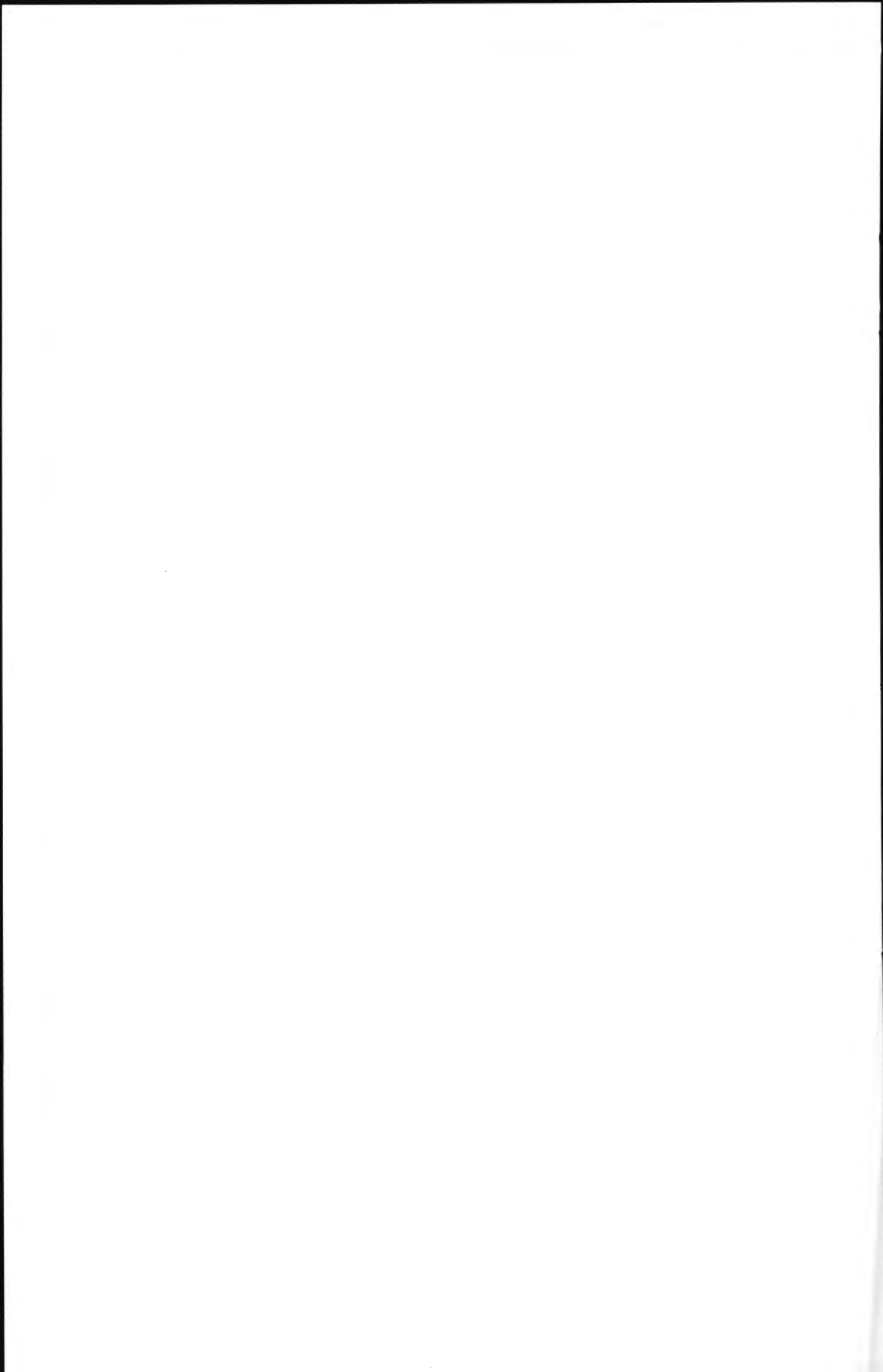
Noot

1. Dit essay is een bewerking van de bijdrage van Rudy Andeweg aan het symposium 'Peter Mair: The Political Scientist; Reflections on his Work' dat op 26 maart 2012 aan de Universiteit Leiden werd gewijd aan zijn nagedachtenis.

Bibliografie

- Andeweg, R.B. & Thomassen, J.J.A. (2005). Modes of Political Representation; Toward a New Typology, *Legislative Studies Quarterly*, 30 (4), 507-528.
- Dalton, R., Farrell, D. & McAllister, I. (2011). *Political Parties and Democratic Linkage: How Parties Organize Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Esaiasson, P. & Holmberg, S. (1996). *Representation from Above; Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*. Aldershot: Dartmouth.
- Katz, R.S. & Mair, P. (1995). Changing Models of Party Organization and Party Democracy; The Emergence of the Cartel Party, *Party Politics*, 1 (1), 5-28.
- Mair, P. (1995). Political Parties, Popular Legitimacy and Public Privilege, *West European Politics*, 18 (3), 40-57.
- Mair, P. (2002). Populist Democracy vs. Party Democracy. In Y. Mény & Y. Surel (Eds.) *Democracies and the Populist Challenge* (pp. 81-98). Basingstoke: Palgrave.
- Mair, P. (2005) *Democracy Beyond Parties*. CSD Working Papers, Center for the Study of Democracy, UC Irvine (<http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/3291/viewcontent.pdf?sequence=1>).
- Mair, P. (2006a). Ruling the Void? The Hollowing of Western Democracy, *New Left Review*, 42, 25-51.
- Mair, P. (2006b). Polity-Scepticism, Party Failings, and the Challenge to European Democracy. 24th Uhlenbeck Lecture. Wasenaar: NIAS (<http://www.nias.nl/Content/NIAS/Publicaties/Uhlenbeck%20Lecture/Uhlenbeck%20Lecture%2024.pdf>).
- Mair, P. (2007). Political Opposition and the European Union (Leonard Schapiro Memorial Lecture 2006), *Government and Opposition*, 42 (1) 1-17.
- Mair, P. (2008). The Challenge to Party Government, *West European Politics*, 31 (1)2, 211-234.
- Mair, P. (2009). *Representative versus Responsible Government*. MPIfG Working Paper 09/8, Keulen: Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung (http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2010/2121/pdf/wp09_8.pdf).

- Mair, P. (2011). Is Governing Becoming More Contentious? In M. Rosema, B. Denters & K. Aarts (Eds.), *How Democracy Works; Political Representation and Policy Congruence in Modern Societies* (pp. 77-86). Amsterdam: Pallas Publications.
- Mair, P. (2011). *Bini Smaghi vs. the Parties: Representative Government and Institutional Constraints*. EUI Working Papers RSCAS 2011/22, Florence, Robert Schuman Centre for Advanced Studies. (http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/16354/RSCAS_2011_22.pdf?sequence=1).
- Manin, B. (1997). *The Principles of Representative Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schattschneider, E.E. (1942). *Party Government; American Government in Action*. New York: Rinehart & Co.
- Van der Kouwe, E., Pennings, P. & Keman, H. (2011). Tussen Mandaat en Resultaat: Problemen in de Vertegenwoordigende Democratie? In R.B. Andeweg en J.J.A. Thomassen (Eds.), *Democratie Doorgelicht; Het Functioneren van de Nederlandse Democratie* (pp. 351-368). Leiden: Leiden University Press.
- Van Thijn, E. (1967). Van Partijen naar Stembusaccorden. In E. Jurgens *et al.*, *Partijvernieuwing* (pp. 54-73). Amsterdam: Arbeiderspers.

Tussen representatie en deliberatie

Tussen representatie en deliberatie: inleiding

Kris Deschouwer (Vrije Universiteit Brussel)

Hans Daudt stelde een tiental jaren geleden onomwonden dat Nederland niet kan beschouwd worden als een vertegenwoordigende democratie. Het systeem slaagt er immers niet in om adequaat de wensen en verwachtingen van de burgers om te zetten in beleid. In Nederland valt bij een dergelijke beschouwing meteen ook het woord 'regenten', om een elite aan te duiden die vervreemd is van de maatschappij die zij geacht wordt te vertegenwoordigen en te dienen. Dit Nederlandse debat over de vraag of de democratie en haar instellingen niet aan een opfrisbeurt toe zijn, is uiteraard maar één voorbeeld van een wijder verspreid debat onder politici, politieke commentatoren en politicologen waarbij gezocht wordt naar de oorzaken van het onvolkomen functioneren van de democratie en naar remedies daarvoor. Heel vaak staat daarbij de vraag centraal of de vertegenwoordigende instellingen hun taak wel naar behoren vervullen. Uit surveyonderzoek blijkt immers telkens weer dat het die instellingen zijn – partijen, parlement, regering – die het minst door de burgers vertrouwd worden.

Met vertegenwoordiging kan inderdaad wel wat mis lopen. Zo pleiten voorstanders van een meer descriptieve vertegenwoordiging voor een parlement dat een betere afspiegeling van de samenleving zou zijn, met een grotere aanwezigheid van nu ondervertegenwoordigde groepen. Anderen wijzen erop dat het beleid veel te weinig responsief is, te weinig *'from the people'* en *'for the people'* is. Populistische politici bijvoorbeeld stellen heel scherp de vraag naar de plaats van het volk en naar de rol van zijn vertegenwoordigers in de mechanismen van besluitvorming. Peter Mair – wiens denkbelden hierover door Rudy Andeweg elders in dit nummer worden toegelicht – vreesde dat politici in toenemende mate beleid voeren dat moet voldoen aan allerlei internationale verplichtingen en daardoor niet responsief maar vooral *'responsible'* geworden zijn, niet vertegenwoordigend maar verantwoord.

Of dit pessimisme over de werking van de vertegenwoordigende democratie gerechtvaardigd is, laten we hier (wijze-lijk) in het midden. Wel staat vast dat er naarstig gedacht wordt over en gezocht wordt naar remedies, naar manieren om de vertegenwoordigende democratie uit haar (al dan niet vermeende) crisis te halen. Een van de remedies waarover de

jongste jaren heel uitvoerig van gedachten is gewisseld, waarmee in de praktijk ge-experimenteerd werd en waarover stilaan behoorlijk wat empirisch onderzoek verricht is, is deliberatieve democratie. Over de relatie tussen representatie en deliberatie gaat dit symposium.

Didier Caluwaerts geeft met zijn bewust wat provocerende bijdrage de voorzet tot het debat. Hij vertrekt onomwonden van de premisse dat de vertegenwoordigende democratie zich in een crisis bevindt. Vertegenwoordiging bouwt immers een verschil in tussen politici en burgers en slaagt er niet in de diversiteit van de samenleving naar een parlementaire assemblee te vertalen. Die parlementaire vergaderingen zijn bovendien veel te weinig een plaats waar door deliberatie tot oplossingen gekomen wordt. Nieuwe vormen van participatie en deliberatie zijn daarom nodig. Deliberatieve burgerfora zijn voor Caluwaerts een zinvolle aanvulling en verbetering van de representatieve democratie.

Henk van der Kolk, Kristof Jacobs en Jean-Pierre Rondas reageren op die stelling. Alle drie hebben ze kritische kanttekeningen zowel bij de uitgangspunten als bij de conclusies van Didier Caluwaerts. Daarmee zetten ze heel mooi de vele vragen op een rijtje die rijzen wanneer gezocht wordt naar de verhouding tussen representatie en deliberatie. Er is de vraag of er wel degelijk sprake is van een democratische crisis en of de burgers echt wel vragende partij zijn voor nieuwe en deliberatieve vormen van participatie. Er is de vraag of deliberatie en representatie als tegenpolen moeten beschouwd worden. Van vertegenwoordigers kan immers

ook verwacht worden dat ze delibereren, en deliberatieve burgerfora vertegenwoordigen ook de gehele bevolking waaruit de deelnemers geselecteerd werden. Er is de vraag of deelnemers aan deliberatieve fora na afloop wel een positievere evaluatie hebben van het democratisch bestel, dan wel versterkt worden in hun perceptie dat er een kloof gaapt tussen wat ze verwachten en wat de overheid kan bieden. Er is de vraag of deliberatieve fora niet onder de radar van de media terechtkomen, omdat die meer aandacht hebben voor conflict en negativiteit dan voor een zoektocht naar consensus. En er is de vraag of het recente experiment met de G1000 in België echt kan beschouwd worden als een geslaagde poging om het democratische deficit van de representatieve democratie op de kaart te zetten. Over de werking van de democratie – in België en elders – werd er immers helemaal niet gesproken. In dit symposium doen we dat wel.

Van representatie naar deliberatie

Didier Caluwaerts (Vrije Universiteit Brussel)

De vertegenwoordigende democratie staat voor levensgrote uitdagingen. Nooit eerder was de kloof tussen de macht en de massa zo groot. Nooit eerder klonk de roep naar een grotere betrokkenheid van de burger zo sterk. De gedachte dat de democratie in crisis verkeert is wijdverspreid in de publieke opinie van alle West-Europese landen. Overal werd sinds het begin van de jaren 1990 de diagnose gesteld dat de politiek zich te veel losgekoppeld heeft

van de burger, net op het moment dat die burger zich meer dan ooit wil engageren. De representatieve democratie spoort dus niet langer met de invulling die burgers aan hun burgerschap willen geven. Integendeel zelfs: het representatieve systeem staat de maatschappelijke hunkering naar democratische innovatie in de weg. In deze bijdrage wil ik twee aspecten belichten van de crisis waarin de representatieve democratie zich bevindt, en aantonen dat de nood aan andere manieren om politiek te bedrijven zeer acuut geworden is.

Mijn eerste stelling is dat het aanduiden van vertegenwoordigers om politieke beslissingen te nemen niet langer functioneel is. De manier waarop een representatieve democratie is gestructureerd, staat haar immers niet toe om haar doel – het nemen van goede beslissingen – te bereiken. Om dit te begrijpen moeten we terugkeren naar de essentie van het denken over representatie. Vertegenwoordigende relaties zijn gebaseerd op een kwalitatief onderscheid tussen vertegenwoordigers en vertegenwoordigden. Dit is wat Bernard Manin in zijn baanbrekende werk *The Principles of Representative Government* 'the principle of distinction' noemt: vertegenwoordigers moeten vanuit alle opzichten verschillend zijn van hun achterban. Ze moeten sociaal van betere afkomst zijn, ze moeten een gedegen opleiding genoten hebben, en ze moeten wijzer zijn dan hun electoraat. Op die manier krijg je, zo gaat het argument, een representatieve aristocratie die in staat is om de juiste beslissingen te nemen. De wijze verkozenen kunnen dus keuzes maken die epistemisch superieur zijn aan die van gewone burgers, en ze genieten de le-

gitimiteit om dat te doen door het loutere feit dat ze verkozen zijn. Wat je dan krijgt is een homogene groep van vertegenwoordigers die zich sterk onderscheiden van de bevolking en van wie verwacht wordt dat ze de expertise hebben om beslissingen te nemen in het algemeen belang.

Toch spreekt recent onderzoek dit tegen. Als je verwacht dat de politiek goede beslissingen neemt, heb je geen wijze – en homogene – elite nodig, maar net een zeer diverse groep van besluitvormers die niet noodzakelijk de meest capabele is. Dit is het ondertussen befaamde 'diversity trumps ability'-theorem van Scott Page. Volgens deze theorie zijn het niet zozeer de individuele capaciteiten van de besluitvormers die ertoe doen, maar wel hun onderlinge diversiteit. Een homogene groep van vijftig macro-economen slaagt er volgens deze theorie minder makkelijk in om werkloosheidsproblemen op te lossen dan een grote, diverse groep van 200 gewone burgers.

Dit heeft natuurlijk belangrijke gevolgen voor de vertegenwoordigende democratie. Het representatieve systeem, waarin je een intellectuele elite aan de macht wil brengen die over de capaciteiten beschikt om weloverwogen beslissingen te nemen, botst met deze inzichten. Pas wanneer en omdat je veel verschillende groepen in het parlement hebt, kan het proces van vertegenwoordiging zijn doel bereiken. De blijvende descriptieve ondervertegenwoordiging van vrouwen, laaggeschoolden, arbeiders en migranten in het parlement ondermijnt bovendien de kwaliteit van de besluitvorming verder. Met andere woorden, als je een kwalitatief hoogstaand niveau van politieke vertegen-

woordiging wil, heb je geen homogene machtselite nodig, maar een divers samengesteld parlement. Het vertegenwoordigende principe van onderscheid tussen de elite en de massa, waarover Manin zich eerder positief uitlaat, fnuikt het besluitvormingsproces dus eerder dan het te ondersteunen.

De tweede reden waarom het representatieve systeem bij de burger scepsis oproept, is dat het zijn aanvankelijke doelstelling niet bereikt. De grondleggers van de moderne parlementaire democratie benadrukten dat het parlement de plaats moest zijn van afweging en argumentatie. Manin heeft het in dit verband over "the making of political decisions after trial by discussion". Politieke beslissingen moeten het gevolg zijn van discussie en overleg. Ze moeten gebaseerd zijn op de overtuigingskracht van het betere argument en niet op loutere machtsargumenten.

Ondanks alle goede bedoelingen slagen moderne parlementen er amper in om hun deliberatieve potentieel waar te maken. Partijgrenzen blijken ondoordringbare schotten, en de assemblee is verworden tot de plaats waar partijen – en in België ook elke taalgroep – hun positie presenteren, veeleer dan de plaats waar ze naar elkaar luisteren en met elkaar in discussie gaan. De enige uitzondering hierop zijn de relatief zeldzame vrije stemmingen, waarbij vertegenwoordigers eerder hun overtuiging dan de partijdiscipline laten spreken. Representatie zoals die aanvankelijk werd gezien, als een deliberatief proces, wordt problematisch in een situatie waarin electorale winst of verlies sterk bepaald wordt door het vasthouden aan de eigen premissen en dogma's.

Wanneer het representatieve systeem zo sterk disfunctioneert dat het zijn eigen deliberatieve rol niet meer kan opnemen, hebben we nood aan democratische vernieuwing die de maatschappelijke diversiteit opnieuw weet te valoriseren en om te zetten in goede en gedragen beslissingen. In het kielzog van de crisis van de democratie uit de jaren 1990 zien we echter dat het streven naar democratische innovatie langzaam vast vorm aanneemt in de politieke praktijk. Overheden op alle niveaus doen steeds vaker een beroep op burgerfora om beleid voor te bereiden. Lokale besturen voorzien steeds meer manieren om de burger zelf beslissingen te laten nemen, en de Europese Unie voerde recent het Europese Burgerinitiatief in, waarbij burgers rechtstreeks thema's kunnen aanpakken bij de Commissie. Deze nieuwe structuren, zoals ook de G1000 die in november 2011 een kleine duizend Belgen bij elkaar bracht om over hun beleidsvoorkeuren te praten, zetten het democratische deficit van de representatieve democratie centraal op de politieke agenda.

Het zijn deze nieuwe vormen van participatie en deliberatie die de toekomst van de democratie inleiden. Blijven denken in vertegenwoordigende termen brengt weinig zoden aan de dijk. Ondanks de talrijke aanpassingen aan modaliteiten van het kiessysteem blijft de kloof tussen burger en politiek zo goed als onoverbrugbaar, en stoot het representatieve systeem op zijn grenzen. Natuurlijk zullen participatie en deliberatie het systeem van representatie niet volledig van de troon stoten, en natuurlijk zullen het stemhokje en het parlement centraal blijven staan in het politieke leven, maar participatorische en

deliberatieve innovaties kunnen en zullen de democratie op lange termijn wel de zuurstof geven die ze nodig heeft.

Drie misverstanden over alternatieven voor de representatieve democratie

Henk van der Kolk (Universiteit Twente)

In zijn bijdrage 'Van representatie naar deliberatie, betoogt Didier Caluwaerts dat de representatieve democratie zich in een legitimiteitscrisis bevindt, dat die crisis wordt veroorzaakt door de manier waarop democratische representatie feitelijk functioneert en dat de oplossing voor de crisis moet worden gevonden in directe participatie en deliberatie ten koste van representatie. De bijdrage van Caluwaerts past in een grotere verzameling artikelen over de crisis van de representatieve democratie. Net als bij veel van die artikelen is het niet allemaal onjuist wat er wordt beweerd, maar wordt ook nu weer de plank te vaak misgeslagen om te overtuigen. In mijn bijdrage wil ik me naar aanleiding van de bijdrage van Caluwaerts richten op drie misverstanden die het debat over betere manieren om te komen tot collectieve besluitvorming vervuilen en daardoor krachteloos maken.

Misverstand 1. Er is een maatschappelijke hunkering naar democratische vernieuwing

Aanhangers van nieuwe vormen van democratie beroepen zich vaak op maatschappelijke onvrede en een breed gedeel-

de wens tot democratische vernieuwing. Over de mate van maatschappelijke onvrede is al veel geschreven, maar hoe groot is die steun voor institutionele vernieuwing feitelijk en waar bestaat die steun uit? Dat is minder bekend. Opvallend is bijvoorbeeld dat het Nederlandse Burgerforum Kiesstelsel, dat werd ingesteld omdat er een 'brede maatschappelijke hunkering' zou bestaan naar een nieuw kiesstelsel, tot de conclusie kwam dat het huidige kiesstelsel eigenlijk best wel voldeed. Met uitzondering van enkele ondergeschikte punten wilde men het huidige kiesstelsel onveranderd laten. En hoewel in Nederlandse enquêtes een meerderheid bestaat voor het vaker inzetten van referenda en het kiezen van de nu nog benoemde burgemeester, wijzen de cijfers eerder op steun voor kleine correcties dan op steun voor grootscheepse vernieuwingen. Ik denk dat veel burgers begrijpen dat meer politieke betrokkenheid ten koste gaat van het kijken naar *The Voice of Holland* en dat al die onduidelijke vormen van burgerparticipatie vooral kans geven aan een toch al mondige groep om de verslaafdenopvang te weren uit hun wijk met koopwoningen en te laten zitten in een wijk die er slechter aan toe is.

Misverstand 2. Politiek gaat vooral over het vinden van de beste oplossing

Het tweede misverstand betreft de aard van het politieke bedrijf. Caluwaerts en andere aanhangers van een deliberatieve democratieopvatting benadrukken de epistemische aard van collectieve besluitvorming: demo-

cratische besluitvorming gaat over het vinden van 'de juiste oplossing'. Vaak wordt in dit kader verwezen naar de anekdotische verdediging van de 'wisdom of the crows': een grote groep mensen die het gewicht van een koe moet schatten zit gemiddeld dichter bij het juiste gewicht van de koe dan de deskundige veearts. Deze verdediging gaat er vanuit dat het in de politiek voornamelijk gaat om het vinden van de juiste oplossing voor een probleem; Caluwaerts geeft als voorbeeld dat 200 gewone burgers het werkloosheidsprobleem beter kunnen oplossen dan 50 macro-economen. In politiek gaat het echter niet in de eerste plaats om het vinden van de juiste oplossing maar om het maken van afwegingen. Het oplossen van het werkloosheidsprobleem gaat wellicht ten koste van een laag inflatieniveau en dus ten koste van onze pensioenen. Wat vinden we belangrijker?

Het is goed in bepaalde omstandigheden diversiteit en besluitvorming door grote groepen in te zetten om uit impasses te geraken of om te zoeken naar alternatieven die breed gesteund worden, maar we moeten niet vergeten dat politiek zelden gaat over het vinden van de juiste oplossing; meestal gaat het om verdelingsvraagstukken. Wellicht dat door deliberatie mensen zich beter bewust worden van hun eigen belangen en opvattingen, maar dat daardoor verdelingsvraagstukken makkelijker zijn op te lossen, valt te bezien.

Misverstand 3. Deliberatie kan zonder representatie

Caluwaerts betoogt dat we op zoek moeten naar een 'een alternatief voor repre-

sentatie'. Hij noemt zijn stuk 'Van representatie naar deliberatie' en zijn eerste stelling luidt dat "het aanduiden van vertegenwoordigers om politieke beslissingen te nemen niet langer functioneel is". Caluwaerts staat niet alleen in zijn opvatting dat representatie en deliberatie nevensgeschikte alternatieven zijn; ook in de bekende inleiding in de politicologie van Hague en Harrop worden representatieve democratie en deliberatieve democratie gezien als '*forms of democracy*'. Caluwaerts is bij het hanteren van zijn indeling weliswaar niet consequent, want hij meldt later ook dat hij vooral wil dat de representatieve instellingen meer delibereren en dat "participatie en deliberatie het systeem van representatie (natuurlijk) niet volledig van de troon (zullen) stoten", maar de tegenstelling wordt gehanteerd.

Onder representatie verstaan we normaliter dat iets of iemand de bevoegdheid krijgt voor iemand anders of een groep anderen beslissingen te nemen. De uitgeprobeerde vormen van deliberatieve democratie (bijvoorbeeld de door Caluwaerts genoemde burgerfora) zijn in die zin ook altijd representatieve organen. Ze worden door loting of vaker nog door zelfselectie samengesteld uit een vaak wat onduidelijk gedefinieerde groep belanghebbenden, maar het is zelden (nooit?) zo dat iedereen mee mag doen. De uitspraak van Caluwaerts "Deze nieuwe structuren, zoals de G1000 die in november 2011 een kleine duizend Belgen bij elkaar bracht om over hun beleidsvoorkeuren te praten, zetten het democratisch deficit van de representatieve democratie centraal op de politieke agenda" getuigt van een moe makende begripsspaghetti: ik neem

aan dat die duizend Belgen namens de rest van de bevolking delibereerden. Het idee dat we zonder vertegenwoordigers kunnen bij het nemen van collectieve besluiten is een hardnekkige illusie: de besluitvormingskosten zijn te hoog, zelfs als iedereen voorzien is van internettoegang. Hoewel we kunnen nadenken over andere manieren waarop we representatie kunnen vormgeven, moeten we niet doen alsof het gaat om iets anders. Ook in de toekomst moeten we dus blijven “denken in vertegenwoordigende termen”.

Misverstanden als de drie hierboven genoemde maken een debat over representatie krachteloos. Dat is een probleem, want dat onze instituties voor verbetering vatbaar zijn, kunnen we niet uitsluiten. Als we vinden dat democratische stelsels meer moeten zijn dan een geweldloze manier om verschillende elites de kans te geven de dienst uit te maken, en we vinden bijvoorbeeld dat daarin iedereen in gelijke mate de kans moet hebben zijn of haar belangen mee te laten wegen, dan moeten we constateren dat bepaalde groepen, belangen, opvattingen op dit moment nauwelijks gehoord worden. Dan is het belangrijk na te denken over aanvullende instituties die op dit punt corrigerend kunnen optreden. Een procedure waarbij door middel van loting een groep burgers de opdracht krijgt een of twee jaar lang beleidsvraagstukken te agenderen zou zo’n innovatie kunnen zijn. Het nadenken over dergelijke innovaties is echter gebaat bij het hanteren van heldere begrippen, het opzetten van consistente redeneringen, gedegen empirisch onderzoek en het formuleren van heldere en uitvoerbare alternatieven. Helaas ontbreekt het daaraan

te vaak in het debat over democratische vernieuwing.

Deliberatieve democratie: geen panacee

Kristof Jacobs (Radboud Universiteit Nijmegen)

Deliberatie kent enkele duidelijke voordelen. Voor de deelnemers zelf is een deliberatief proces vaak erg verrijkend: ze leren veel en raken meer geïnteresseerd in politiek. De vraag die in dit symposium wordt gesteld, is echter niet of deliberatie goed is voor de deelnemers, maar of deliberatieve processen de kloof tussen burger en politiek kunnen dichten.

Politologen stellen al langer dat er een kloof is tussen burger en politiek. Doorheen de tijd is de aard van de ‘kloof’ echter voortdurend veranderd. Reeds in 1975 brachten Crozier, Huntington en Watanuki vooraanstaande wetenschappers bij elkaar om zich te buigen over ‘*the crisis of democracy*’. Op dat moment was de democratie zelf nog in gevaar. Nu is dat niet meer het geval en heeft ‘de kloof’ een andere invulling gekregen. Onderzoek door Pippa Norris uit 2011 geeft aan dat er vooral een kloof lijkt te zijn tussen wat burgers verwachten en wat de overheid ze te bieden heeft. De hooggespannen verwachtingen lijken bepaald te worden door socialisatie (zoals door onderwijs en opvoeding). De negatieve evaluatie van wat een overheid te bieden heeft, wordt echter bepaald door persoonlijke ervaringen met deze overheid.

Hoe diep is deze kloof? De meest gangbare indicator om de diepte van de kloof

te meten is de survey-vraag 'bent u tevreden met de manier waarop de democratie in uw land functioneert?' Het grote voordeel van deze survey-vraag is dat ze al langer is opgenomen in de Eurobarometer-reeks en dat je daardoor heel goed fluctuaties kan zien en evalueren. De gegevens van de laatste Eurobarometer die deze vraag bevat, werden verzameld in november 2011 en bieden ons dus een vrij recente stand van zaken. Zowel voor België als voor Nederland zijn de tevredenheidscijfers zonder meer hoog: 61% van de Belgen en 75% van de Nederlanders is minstens 'tevreden' met het functioneren van de democratie. Voor de hele Europese Unie ligt dit percentage op 52%. Voor zover er een kloof is tussen 'macht en massa' wordt deze dus niet als problematisch ervaren door de burgers zelf. Ter vergelijking: in 1997 en 1998 vond slechts 28% van de Belgen dat de democratie goed functioneerde; en in de naweeën van de moord op Pim Fortuyn en de gevallen regering-Balkenende I (november 2003) vond 'slechts' 59% van de Nederlanders dat de democratie goed functioneerde.

Toch wil ik niet beweren dat er alleen maar rook is en geen vuur. Dit alles betekent namelijk niet dat er geen problemen zijn, wel dat slechts een relatief beperkte groep burgers ze als fundamenteel problematisch ervaart. Deze groep burgers is echter wel degelijk ontevreden en ervaart een kloof. Kan deliberatie deze kloof dichtten?

Om die vraag te beantwoorden dient een onderscheid gemaakt te worden tussen twee groepen mensen: de deelnemers aan het deliberatieve proces en de rest van de burgers.

Hoewel empirisch onderzoek op dit gebied beperkt is, kunnen enkele intrigerende conclusies getrokken worden. Tijdens deliberatie worden de verwachtingen van de burgers behoorlijk opgehoogd. Onderzoek van Fournier, Van der Kolk, Carty, Blais en Rose uit 2011 op basis van drie burgerfora over wijzigingen van het kiesstelsel geeft aan dat deliberatie leidt tot *minder* vertrouwen ten opzichte van politieke partijen en de regering. Het leidt ook tot minder tevredenheid met het functioneren van de democratie. Dit alles geldt wellicht nog meer wanneer politici de uitkomsten van een deliberatief proces negeren. Deliberatie maakt mensen blijkbaar bewust van een kloof en stelt de verhouding tussen burger en politiek op scherp. Voor de deelnemers lijkt de kloof dus *eerder te vergroten dan te verkleinen*.

Het is echter mogelijk dat deliberatie beter beleid oplevert en daardoor de algemene legitimiteit van een systeem verhoogt. Cruciaal is daarbij het bestaan van het 'best mogelijke beleid'. Als dat 'best mogelijke beleid' niet bestaat, kan je het natuurlijk ook niet bereiken. Voor sommige onderwerpen zal er misschien een dergelijk beleid bestaan, maar andere (de meeste?) onderwerpen zijn wel degelijk erg politiek. Bestaat er bijvoorbeeld zoiets als een ideaal niveau van belastingdruk? Zweden en Amerikanen hebben daar een heel andere mening over en ook binnen België en Nederland zijn er grote verschillen. Als we een steekproef van burgers samenbrengen, zullen zij in debat (en door debat) ongetwijfeld tot een compromis komen. Maar zullen burgers die niet aan het debat deelnemen dat compromis ook accepteren?

Een veelgehoord argument is het volgende: omdat een groep burgers bij de besluitvorming een belangrijke rol speelde, zullen niet-deelnemers het besluit (het compromis) als legitiem ervaren. Het is echter maar de vraag of dit zo is. Ook hier stemt het beschikbare onderzoek pessimistisch. In Canada werden nog niet zo lang geleden twee burgerfora gehouden, gevolgd door een referendum. Beide handelden over wijzigingen van het kiesstelsel. In geen van de twee gevallen behaalde het voorstel uitgedacht door de burgerfora een geldige meerderheid. Daarbij moet wel worden opgemerkt dat het onderzoek van Fournier, Van der Kolk, Carty, Blais en Rose uit 2011 aantoonde dat burgers die op de hoogte waren van het feit dat het voorstel was uitgedacht in een burgerforum daardoor in kleine mate positief beïnvloed werden. Daar knelt ook het schoentje: veel burgers waren niet op de hoogte van dat feit. De medialogica staat haaks op de deliberatielogica. Media hanteren criteria van nieuwswaarde zoals negativiteit, conflict en bekendheid van de deelnemers. Binnen deliberatieve processen gaat men net op zoek naar consensus en neutraliteit. Daarnaast speelden in de referenda andere zaken mee, zoals de positie van de politieke partijen en de eerdere mening van de kiezer. Dat laatste is niet onlogisch: een niet-deelnemer die bijvoorbeeld fel tegen meer migratie is, zal zijn mening niet aanpassen louter omdat een burgerjury tot de conclusie kwam dat meer migratie nodig is. Het proces *na* de deliberatie is minstens even belangrijk als de deliberatie zelf.

De kans dat deliberatie de kloof dicht is dus klein. Wat kan er gedaan worden?

Zoals hierboven aangegeven ontstaat de kloof tussen burger en politiek door een mismatch tussen verwachting en ervaring. Je kan de persoonlijke participatie-ervaring van alle burgers verbeteren en de participatie verzwakken door *bindende* referenda te organiseren. Deze optie is in België echter vrijwel onhaalbaar. Een tweede optie bestaat erin om de verwachtingen te temperen. Daar kan het Nederlandse voorbeeld helpen: het doorrekenen van de verkiezingsprogramma's door een onafhankelijke Rekenkamer zorgt ervoor dat politici niet de hemel op aarde kunnen beloven. In tijden van crisis is dat geen overbodige luxe.

De rammelaar van de deliberatieve democratie: explosief academisch speelgoed?

Jean-Pierre Rondas (Gravensteengroep)

Hier wordt een merkwaardig stukje politicologie geleverd. Niets minder dan de 'essentie' van de representatiedemocratie (RD) staat op het spel. Daarmee is van alles mis, want ze verhindert de ware democratie op zich. In de meeste vergelijkbare publicaties worden representatie en deliberatie als twee aspecten van dezelfde democratie onder de loep genomen, of wordt de deliberatiedemocratie (DD) aangeprezen als een nuttige aanvulling op de representatiedemocratie. In de bijdrage van Didier Caluwaerts is de confrontatie echter totaal. De RD, beweert de auteur, zorgt ervoor dat de kloof tussen machtselite en 'massa', ook nog genoemd het de-

mocratisch deficit, onoverbrugbaar blijft. In 'vertegenwoordigende' termen blijven denken zet geen zoden aan de dijk. Het vertegenwoordigende systeem is niet meer functioneel te noemen. Omdat het zijn eigen doelstellingen nooit kan bereiken 'disfunctioneert' het sterk. Het produceert een homogene politieke kaste die niet in staat is echt te delibereren, ten eerste omdat ze 'homogeen' zou zijn en ten tweede omdat ze aan eigen premissen en dogma's zou vasthouden en niet op consensus zou zijn gericht. En ten slotte is het representatieve systeem niet eens verbeterbaar. Omdat het is wat het is, staat het elke innovatie van de democratie in de weg. Meer nog, het verhindert zelfs de *hunker* naar ander en beter, maar dat zal de auteur wel niet zo hebben bedoeld.

Laten we terdege beseffen wat er achter dit imago van een onverbeterlijke RD schuilgaat: het is het hele kiessysteem, van stembokje tot parlement, dat in de hierboven aangehaalde bewoordingen scherp wordt veroordeeld. Aan de RD liggen immers een homogeniteits- en een verschildwang ten grondslag. Met behulp van een ideaaltypische beschrijving door de politicoloog Bernard Manin construeert de auteur een politieke elite die in alle opzichten verschillend *moet* zijn van haar achterban: van betere afkomst, met een betere opleiding, wijzer, capabeler, en met meer expertise.

Of dat allemaal ook zo *is*, is maar de vraag. Wat het verplichte comparatieve verschil aangaat, zijn we in Europa nu juist op een moment gekomen waarop dit niet alleen niet meer wenselijk is, maar gezien de IT-sfeer waarin zowel kiezers als verkozenen zich bevinden, ook niet

meer mogelijk. Vertegenwoordigden en vertegenwoordigers gaan juist meer op elkaar lijken en willen in elk geval dat beeld creëren.

Wat de expertise betreft, gaat het om een bijna onmogelijke claim die de meeste politici allang hebben laten vallen. Als het toch om ideaaltypische essenties moet gaan, kunnen we stellen dat de politicus juist iemand is die geen expertise bezit, maar die wel keuzes maakt tussen wat experts hem aanreiken. Dat doen hij en zij op basis van hun stiel, die er juist in bestaat tot meerderheidsbeslissingen te komen. In de huidige complexe wereldomgevingen zijn het precies de politici die *niet* de meest capabelen zijn. Ze maken hun keuzes namelijk op basis van tegensprekelijke expertises van tegenover elkaar staande specialisten en wetenschappers. Als er al een kaste zou bestaan van wijsheid claimende burgers die hun claims vaak niet waar kunnen maken omdat ze elkaar tegenspreken (deels uit overtuiging en/of rationaliteit, deels omdat ze tot verschillende discourstradities behoren, deels omdat ze in verschillende loondiensten staan), is het wel de klasse van academisch gelegitimeerde wetenschappers (zoals, bijvoorbeeld, economen en politicologen). De redenering over de expertise gaat dus voorbij aan het wezen van de politicus.

Nochtans hangt in de argumentatie van de auteur heel wat van deze vermeende expertiseclaim af; het is onder meer op basis hiervan dat hij de representatieve 'aristocratie' een homogene, elitaire en zelfs intellectuele klasse noemt, wars van de deugd van diversiteit. Want alleen 'divers' samengestelde groepen zijn in staat

tot kwalitatief hoogstaande besluitvormingsprocessen te komen, aldus Didier Caluwaerts.

Het lijkt een beetje flauw, of zelfs politiek incorrect, om te vragen wat de auteur precies met 'diversiteit' bedoelt. In het taalgebruik van een dagdagelijkse multi-culturele context begrijpt immers iedereen toch waarover het gaat? Het gaat over ondervertegenwoordigde groepen. Maar over welke groepen precies gaat het? 'Diversiteit' op zich is immers op weg een mantra te worden. Er hoort een specificatie bij. Gaat het om culturele diversiteit? Of etnische? Of klassendiversiteit? Of bejaafdheidsdiversiteit? Of genderdiversiteit? Of allemaal dooreen?

Iets zegt me dat de auteur dit laatste bedoelt. Als dat het geval is, kan hij zijn gezaghebbende autoriteit, Scott E. Page in diens werk *The Difference*, niet als bewijsmateriaal tegen de representatieve democratie inzetten. Scott Page bedoelt immers voornamelijk cognitieve diversiteit, gecombineerd met een soort wereldbeeldendiversiteit die het mogelijk maakt om allerhande groepen beter te doen functioneren. In tegenstelling tot wat Caluwaerts beweert, is deze cognitieve diversiteit natuurlijk wel aanwezig in de politieke klasse die door de RD gegenereerd wordt. Dat is zelfs haar sterkste kenmerk. Het aangehaalde geval van een homogene groep van vijftig macro-economen slaat, per definitie bijna, niet op politici.

Eigenaardig in deze diatribe tegen het principe van de representatie is dat de auteur de diverse groepen... gerepresenteerd wil zien. Maar als de fout werkelijk ligt bij het 'wezen' van de RD (die wegens homogeniteit niet functioneel kan zijn), dan is

de vraag uiteraard of het kan volstaan de zogenaamd homogene kaste te vervangen door divers samengestelde groepen. De inherent foutieve representatieve structuur blijft namelijk bestaan. Deze vraag stelt de auteur zich niet, maar als de lezer deze vraag aan zijn tekst stelt, is het antwoord duidelijk dat de vertegenwoordiging door verkiezing een hopeloze zaak is. Dan zien we dat het diversiteitsprincipe al snel in de plaats komt van de verkiezing van politici. Dit leidt tot 'aanduiding' van vertegenwoordigers, door de samenstelling van partijlijsten, door quota, door rechtstellende actie, of gewoon op basis van procenten.

Ten slotte vermeldt Caluwaerts enkele burgerinitiatieven die moeten aantonen dat we op de goede weg zijn naar de realisatie van een deliberatieve (niet homogene en wel diverse) democratie, waarin de maatschappelijke diversiteit zal 'omgezet' worden 'in goede en gedragen beslissingen'. We komen niet te weten door welk chemisch proces deze omzetting in zijn werk zal gaan, en evenmin vernemen we iets over de nationale en mondiale bruikbaarheid of haalbaarheid van deliberatieve systemen.

Wel wordt het (ondertussen ook in Nederland bekende) burgerinitiatief van de G1000 belicht, waarvan de auteur wetenschappelijk adviseur is. Hij beweert dat de G1000 "het democratisch deficit van de representatieve democratie centraal op de politieke agenda" heeft geplaatst. Welnu, dat heeft de G1000 op haar grote bijeenkomst te Brussel in november 2011 juist niet gedaan. Geen enkele vraagstelling op de dag met de 700 deelnemers ging over democratie. Er werd niet gediscussieerd

over de uitschakeling van het parlement in de Europese democratieën (vooral in de Belgische democratie). Daarenboven wilde de G1000 haar eigen deliberatieve positie niet ter discussie stellen. De G1000 ging ook straal voorbij aan het prangendste (en een eeuw oude) probleem in de Belgische democratie, namelijk of er een Vlaamse politieke ruimte bestaat en hoeveel bewegingsvrijheid die dan zou behoeven te krijgen. En het ging al helemaal niet over de kwestie of het wel correct is om, als antwoord op dit een eeuw oude probleem, aan de representatiemodaliteiten te morrelen in de hoop dat het probleem op die manier minder saillant zou worden.

Mij staat vooral het beeld voor ogen van 700 mensen die aan tafeltjes van tien aan het discussiëren zijn over waarover ze nu eens zouden willen discussiëren, terwijl daarbuiten en ondertussen de markt-

gedreven democratie (Colin Crouch) zijn gang gaat, zonder inspraak, zonder participatie, zonder delegatie, zonder vertegenwoordiging, en vooral: zonder democratie. Wat me bij deze tekst echter vooral tegen de borst stuit is de lamme conclusie, die de analyse helemaal tegenspreekt. Na al die borstklopperij wordt voorspeld dat het allemaal wel mee zal vallen. Het stemhokje en het parlement zullen centraal blijven staan. De G1000 en consorten zullen het systeem zoals het bestaat een beetje zuurstof toedienen. Precies op dezelfde manier probeerde de G1000 in 2011 in de media de consequenties van de eigen uitgangspunten af te zwakken. Ik hoop maar dat de rammelaar van de deliberatieve democratie, voorgesteld als een alternatief voor de representatieve democratie, geen explosief academisch speelgoed zal blijken te zijn.

Het governancenetwerk van de Europese voetbalsport: Het introduceren van nieuwe governancebenaderingen om voetbal te sturen op EU-niveau

Arnaut Geeraert, Jeroen Scheerder en Hans Bruyninckx

SAMENVATTING VAN

Geeraert, A., Scheerder, J. & Bruyninckx, H. (2012). The Governance Network of European Football: Introducing New Governance Approaches to Steer Football at the EU Level, *International Journal of Sport Policy and Politics*, 4 (3), 1-20.

Sport wordt traditioneel bestuurd door internationale sportorganisaties (ISO's), die aan de top staan van zelfregulerende netwerken die zich verder uitstrekken over continentale en lokale niveaus. Deze organisaties hechten enorm veel belang aan hun autonome functioneren, waardoor elke vorm van overheidsinmenging in hun activiteiten angstvallig wordt geschuwd. Decennialang wist de sportwereld op deze manier zijn eigen plaats af te dwingen in de samenleving: de idee van een soort private overheid die activiteiten uitoefent die normaal gezien deel uitmaken van het takenpakket van een politiek systeem, zoals het uitvaardigen van regels en straffen en het voeren van verschillende vormen van maatschappelijk beleid. Hierdoor ont-

snapte sport grotendeels aan de normale toepassing van algemene rechtsnormen als het arbeids- en het fiscale recht. Daarenboven worden door de hiërarchische structuur van de zelfregulerende netwerken in sport diegenen die onderaan deze netwerken staan, d.w.z. clubs en spelers, zelden geraadpleegd en bijna nooit actief betrokken in hun beleidsprocessen.

De laatste twee decennia wordt het zelfbestuur van de sportwereld echter steeds meer in vraag gesteld door overheidsinstanties. Door een veranderend medialandschap, de hiermee vervlochten toegenomen *merchandising* en de globalisering van sport in het algemeen commercialiseerde sport steeds meer (Andreff, 2008; Andreff & Staudohar, 2000). Deze

commercialisering, die zich in Europa in het bijzonder doorzette in het voetbal, legde interne problemen gerelateerd aan slecht bestuur, zoals corruptie, bloot in ISO's maar onderwerpt sport ook in toenemende mate aan de hebzuchtige en criminele activiteiten gekoppeld aan het mondiale kapitalisme. *Match-fixing*, het witwassen van geld en de illegale handel in Zuid-Amerikaanse en Afrikaanse voetballers zijn hier slechts enkele voorbeelden van. Het interne bestuursfalen van sportorganisaties doet de vraag rijzen of deze private organisaties niet onder een soort democratische controle moeten worden geplaatst. De door toedoen van een enorme commercialisering steeds complexer wordende omgeving waarin deze organisaties opereren, roept dan weer de vraag op of het unilaterale beleid van sportorganisaties nog langer efficiënt en effectief kan zijn.

Buiten de sportwereld hebben overheden steeds meer moeite om grip te krijgen op de toenemende complexiteit in de hedendaagse meerlagige samenleving. Volgens een groot aantal beleidsanalisten is dit de reden waarom overheden steeds minder gebruik maken van klassieke gecentraliseerde methodes van *top-down*-bestuur ('*government*') en steeds meer hun toevlucht zoeken tot nieuwe methodes van horizontaal bestuur ('*governance*') (Mayntz, 1991; Rhodes, 1996). Dit houdt in dat actoren uit de private sfeer van markt en civiele maatschappij actief worden betrokken bij alle fases van het beleidsproces, doordat overheden gebruik maken van 'governancenetwerken' om een bepaald maatschappelijk fenomeen te besturen. De relatieve autonomie die niet-

statelijke actoren in dergelijke netwerken toebedeeld krijgen, houdt in dat overheden geconfronteerd worden met een zekere erosie van hun macht en dat het klassieke beeld van een directe en bijna exclusieve verbinding tussen de staat en het besturen van de samenleving niet langer strookt met de realiteit.

Merkwaardig genoeg stellen we vast dat traditionele zelfregulerende netwerken in sport stilaan evolueren in de richting van governancenetwerken. Met name het bestuur van de Europese voetbal sport vertoont steeds meer kenmerken eigen aan governancenetwerken. De Europese Unie (EU) heeft geen sterke bevoegdheden in sportzaken, maar doordat veel regels, uitgevaardigd door de Wereldvoetbalbond FIFA (Fédération Internationale de Football Association) en de Europese continentale voetbalassociatie UEFA (Union Européenne de Football Association), binnen het toepassingsgebied van de Interne Marktregels van de Europese Unie vallen, kunnen clubs en spelers die ontevreden zijn over hun gebrek aan zeggenschap in het hiërarchische bestuur van het voetbal hun toevlucht zoeken tot het Hof van Justitie van de EU (HvJEU). Het Bosman-arrest (1995) van het HvJEU stelde een ontevreden voetballer in het gelijk op basis van de Europese regels inzake het vrije verkeer van werknemers, zette een emancipatiebeweging in gang die uiteindelijk resulteerde in een sterke internationale spelersvakbond en zorgde tegelijk voor een definitieve betrokkenheid van de EU in sportzaken (Colucci & Geeraert, 2012). Ongeveer tegelijkertijd begonnen de door de commercialisering van het voetbal machtig geworden voetbalclubs

zich te verenigen in een belangenorganisatie en ook de hoogste Europese nationale voetbalcompetities richtten een belangenvereniging op Europees niveau op. Op het Europese niveau is er dus niet langer één organisatie die unilateraal en exclusief het beleid in voetbalzaken bepaalt. Dat wordt in toenemende mate bepaald door een netwerk dat bestaat uit UEFA, de EU en belangenorganisaties van Europese clubs, spelers en voetbalcompetities.

Deze verschuiving biedt mogelijkheden voor een heel nieuwe onderzoeksagenda. De meest recente academische literatuur inzake governancenetwerken legt de nadruk op hun democratisch functioneren (bv. Bogason & Musso, 2006; Sørensen & Torfing, 2005). De positieve effecten die deze netwerken teweegbrengen op het gebied van efficiënt en effectief bestuur kunnen enkel ten volle worden gewaardeerd, wanneer ervoor wordt gezorgd dat ze zelf democratisch functioneren. Op die manier worden mogelijke problemen betreffende democratische verantwoording en het versterken van de macht van krachtige elites geneutraliseerd. Het 'Democratic Anchorage Model' van Sørensen en Torfing (2005) is de eerste holistische poging om een evaluatie-instrument, gebaseerd op algemeen aanvaarde democratische principes, samen te stellen dat toepasbaar is op elk governancenetwerk. De toepassing ervan op het governancenetwerk van de Europese voetbalsport toont aan dat de recente verschuivingen een positief effect hebben op de democratische legitimiteit van het netwerk. Het netwerk scoort over het algemeen echter laag. De voornaamste werkpunten met betrekking tot democratische legitimiteit zijn de beperkte

inspraak van de belangenorganisaties en de reactieve houding van de EU in de beleidsprocessen van het netwerk.

De interessantste conclusie uit het onderzoek is dat de EU een proactieve, sturende rol moet opnemen in het netwerk door concrete beleidsdoelstellingen vast te leggen en door de actoren binnen het netwerk op een subtiele, zachte manier in de richting van deze doelen te sturen. Deze conclusie geeft een antwoord op de vraag die de literatuur tot op heden nog niet bevredigend heeft weten te beantwoorden, namelijk welke rol de EU moet spelen in professionele sport, rekening houdend met haar beperkte bevoegdheden. Bovendien zorgt een proactieve rol van de EU voor een legitieme democratische controle die het interne democratische functioneren van ISO's positief kan beïnvloeden. Daarnaast is het duidelijk dat governancenetwerken in sport kunnen leiden tot een efficiënter en effectiever bestuur van een complexe omgeving, op voorwaarde dat aan belangengroepen een zeggenschap in het beleid wordt toegekend die een functie is van de mate waarin ze respectievelijk worden getroffen door dat beleid.

Bibliografie

- Andreff, W. (2008). Globalization of the Sports Economy, *Rivista di diritto ed economia dello sport*, 4 (3), 13-32.
- Andreff, W. & Staudohar, P.D. (2000). The Evolving European Model of Professional Sports Finance, *Journal of Sports Economics*, 1 (3), 257-276.
- Bogason, P. & Musso, J.A. (2006). The Democratic Prospects of Network Governance,

- The American Review of Public Administration*, 36 (1), 3-18.
- Colucci, M. & Geeraert, A. (2012). The 'Social Dialogue' in European Professional Football, *Comparative Labor Law and Policy Journal*, 33 (1), 203-234.
- Mayntz, R. (1991). *Modernization and the Logic of Inter-organisational Networks*. Working Paper, Max-Planck Institut für Gesellschaftsforschung, 1-22.
- Rhodes, R.A.W. (1996). The New Governance: Governing without Government, *Political Studies*, 44 (4), 652-667.
- Sørensen, E. & Torfing, J. (2005). The Democratic Anchorage of Governance Networks, *Scandinavian Political Studies*, 28 (3), 195-218.

Let, wiet, waait, ... weg?

De afname van partijlidmaatschap in hedendaags Europa

Ingrid van Biezen, Peter Mair en Thomas Poguntke

SAMENVATTING VAN:

Van Biezen, I., Mair, P. & Poguntke, T. (2012). Going, Going, ... Gone? The Decline of Party Membership in Contemporary Europe, *European Journal of Political Research*, 51 (1), 24-56.

Dit artikel biedt een overzicht en een brede vergelijking van de ontwikkeling van partijlidmaatschap in Europese democratieën en bespreekt de implicaties van de afname van partijlidmaatschap voor ons begrip van partijorganisatie en partijdemocratie. Ons onderzoek geeft een *update* van de rapportage door Mair en Van Biezen (2001), die volgde op de studie van Katz, Mair *et al.* (1992). De analyse bestrijkt de periode vanaf het eind van de jaren 1980 tot aan het eind van het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw. Het aantal landen dat is meegenomen is uitgebreid (naar 27), zodat onze studie nu vrijwel alle Europese democratieën omvat, met inbegrip van de langer gevestigde democratieën in West-Europa, de meer recente democratieën in Zuid-Europa evenals postcommunistisch Centraal- en Oost-Europa. De gegevens die wij presenteren zijn gebaseerd op de directe, individuele lidmaatschapscijfers zoals gerapporteerd door de partijen (in het artikel tonen wij overigens aan dat er een sterke correla-

tie bestaat met de gegevens die voortkomen uit survey-onderzoek; nadeel van de survey-data is echter dat deze het niveau van partijlidmaatschap systematisch overschatten). Wij analyseren zowel het niveau van partijlidmaatschap uitgedrukt in ruwe cijfers (M) als het partijlidmaatschap uitgedrukt als een percentage van het electoraat (M/E), een indicator die meer geschikt is voor transnationale vergelijkingen.

Als we alle 27 landen samen nemen, blijkt dat gemiddeld zo'n 4,7 procent van de kiesgerechtigde bevolking tegenwoordig lid is van een politieke partij. Er bestaat overigens aanzienlijke variatie tussen landen, met uitschieters naar boven zoals Oostenrijk en Cyprus, waar respectievelijk 17,3 en 16,3 procent van het electoraat is aangesloten bij een politieke partij, en landen zoals Letland en Polen aan het andere uiterste, waar het niveau van partijlidmaatschap de 1 procent niet bereikt. Opmerkelijk is dat er een (statistisch significant) verschil bestaat tussen

grote en kleine democratieën, waarbij het partijlidmaatschap in de kleinere landen verhoudingsgewijs hoger ligt dan in de grotere. Landen zoals Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Duitsland behoren tot de laagst scorende wat betreft de partijpolitieke organisatiegraad, terwijl kleinere landen zoals Oostenrijk, Cyprus, Finland en België zich bovenaan de ranglijst bevinden. De relatie tussen grootte en democratie was reeds opgemerkt door Dahl en Tufte (1973), die veronderstelden dat de stimulans om te participeren afnam met de grootte van het politieke systeem. Wij laten zien dat deze veronderstelling relevant is voor partijlidmaatschap, en wellicht ook betekenis heeft voor andere vormen van organisatie.

Wij constateren verder dat de organisatiegraad in met name de Centraal- en Oost-Europese democratieën beduidend lager ligt dan elders in Europa. Vrijwel alle postcommunistische democratieën (met uitzondering van Slovenië en Estland) liggen onder het algemene gemiddelde en bevinden zich derhalve in de laagste regionen van de ranglijst. Tezamen genomen bedraagt het gemiddelde lidmaatschapsniveau van de postcommunistische landen de helft van dat in West- en Zuid-Europa. Het lijkt erop dat een aantal factoren, zoals de betrekkelijke nieuwheid van deze democratieën, de afwezigheid van traditionele breuklijnen als gevolg van de communistische pogingen om een klaseloze samenleving te creëren, en het feit dat de partijorganisaties tot stand zijn gekomen in een context waarin ze al in een vroeg stadium toegang hadden tot moderne communicatienetwerken en royale overheidssubsidies, de inspanningen om

massaorganisaties op te bouwen hebben ontmoedigd, zelfs op de langere termijn.

Als we de ontwikkeling van het partijlidmaatschap door de tijd heen beschouwen, dan zien we dat de neerwaartse trend die zich in de vorige eeuw heeft ingezet zich doorzet in de eenentwintigste eeuw. Op een handvol uitzonderingen na zijn de lidmaatschapsratio's ten opzichte van de jaren 1980 (begin jaren 1990 voor de postcommunistische democratieën) sterk gedaald. Er lijkt in dit verband geen relatie te bestaan met de vraag of de democratie in kwestie lang bestaat of relatief nieuw is. In het geval van de meeste oudere democratieën is de afname zeer fors. Ten eerste zijn de absolute ledenaantallen drastisch gedaald. In het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Italië hebben de partijen in de laatste drie decennia 1 à 1,5 miljoen leden verloren, wat overeenkomt met een verlies van ongeveer éénderde tot tweederde van hun oorspronkelijke aanhang. De Scandinavische landen – Zweden en Noorwegen in het bijzonder – hebben ook te maken gehad met zware verliezen, met de ruwe aantallen zo'n 50 tot 60 procent lager dan voorheen. Hoewel de verliezen in sommige landen iets beperkter zijn gebleven, is in alle gevestigde democratieën het ledenaantal met ten minste 25 procent afgenomen. Gemiddeld genomen is het absolute ledenaantal bijna gehalveerd sinds 1980. In relatieve zin is het lidmaatschap (M/E) in de oudere democratieën in de laatste dertig jaar gemiddeld gedaald met bijna 5 procentpunten, variërend van een daling van meer dan 10 procentpunten in het geval van Oostenrijk en Noorwegen tot meer gematigde dalingen in Duitsland (-2,2) en Nederland (-1,8).

Ook de partijen in postcommunistic Centraal- en Oost-Europa hebben, ondanks hun relatief korte bestaan, aanzienlijke aantallen leden verloren. Zo zijn Hongaarse partijen meer dan een kwart van hun leden kwijtgeraakt sinds de overgang naar de democratie en is het partijlidmaatschap in Slowakije verminderd met bijna eenderde. Samen met Tsjechië zijn de partijen in deze drie postcommunistische landen meer dan 42 procent van hun leden kwijtgeraakt en hebben zij hun M/E-ratio's zien dalen met gemiddeld 2,3 procent. Dat het partijlidmaatschap ook hier scherp is gedaald sinds de democratische omwenteling, ontkracht de verwachting dat de oorspronkelijk lage mate van partijpolitieke affiliatie een weerspiegeling zou zijn van de nieuwheid van het democratische bestel. Sterker nog, de daling van de ruwe aantallen blijkt het meest uitgesproken in Centraal- en Oost-Europa, met vier van de vijf scherpste dalingen in postcommunistische democratieën. Dit suggereert dat veel van de partijen in deze recent gevestigde democratieën er moeite mee hebben hun toch al beperkte organisatorische aanwezigheid te consolideren, laat staan te versterken. Alleen in Zuid-Europa vinden we uitzonderingen op de neerwaartse trend: Spanje is de enige nieuwe democratie waar het partijlidmaatschap vrijwel onafgebroken is gegroeid sinds de overgang naar de democratie. Spaanse partijen hebben nu veel meer leden dan tien of zelfs dertig jaar geleden, in relatieve en absolute zin. Desondanks is het gemiddelde niveau van partijlidmaatschap in Spanje relatief laag en ligt het beneden het Europese gemiddelde.

Er is nauwelijks een andere indicator met betrekking tot massapolitiek in Europa die zo'n sterke en consistente trend laat zien als die welke we zien met betrekking tot de neergang van partijlidmaatschap. De cijfers zijn opvallend en suggereren dat zowel het karakter als de betekenis van partijlidmaatschap de laatste jaren fundamenteel zijn veranderd. Partijleden lijken een relatief kleine en steeds minder representatieve groep burgers, in sociaal en professioneel, en mogelijk ideologisch opzicht. Meer in het algemeen is de vraag gerechtvaardigd of partijleden qua achtergrond en activiteiten nog redelijkerwijs te beschouwen zijn als onderdeel van het maatschappelijk middenveld, waarmee partijlidmaatschap van oudsher in verband wordt gebracht, en niet eerder moeten worden gezien als de buitenste ring van een uitgebreide politieke klasse. Wat betreft achtergrond, opleiding en werkring hebben zij wellicht meer gemeen met het centrale partijapparaat (*party central office*) of de vertegenwoordigers van de partij in het openbare ambt (*party in public office*) dan met de klassieke achterban. Dit zou suggereren dat de maatschappelijke worteling van politieke partijen, voor zover deze nog bestaat, zich nu buiten de grenzen van de formele partij bevindt en bestaat uit de ontelbare supporters, aanhangers en sympathisanten.

Ondanks het feit dat sommige partijen sterk betrokken blijven bij hun ledenorganisatie en deze een officiële rol (blijven) toekennen in kwesties als de formulering van beleid en de selectie van het partijleiderschap, lijkt de grote meerderheid van de partijen relatief onbezorgd over de dalende ledenaantallen. Een aantal nieuwe

partijen, zoals de Partij voor de Vrijheid van Geert Wilders, schuwt partijleden zelfs volledig. In plaats daarvan zijn zij gericht op het bereiken van het grote publiek door middel van professionele campagnes en moderne marketingtechnieken. Zelfs het traditioneel door partijkaders gedomineerde proces van kandidaatstelling en leiderschapselectie wordt steeds vaker opengesteld voor sympathisanten en aanhangers die geen deel uitmaken van de formele partijorganisaties.

Dit alles suggereert een verdergaande conclusie: het partijlidmaatschap in hedendaagse democratieën heeft een dusdanig laag niveau bereikt dat het nog nauwelijks gezien kan worden als relevante indicator van de organisatorische capaciteiten van de partijen. Nu bovendien zowel de ledenorganisaties van de partijen als de traditioneel aan partijen gelieerde organisaties, in het bijzonder de vakbonden en de christelijke kerken, niet langer voor de nodige maatschappelijke verankering kunnen zorgen (bv. Crouch, 2008), trekt deze tendens onvermijdelijk de heersende manier van denken in twijfel over de partij als sterke

organisatorische verbinding tussen de samenleving en de overheid. Terwijl politieke partijen nog steeds een belangrijke rol spelen bij verkiezingen en de organisatie van de democratie, lijkt het erop dat zij afzien van iedere pretentie als massaorganisaties. De dagen van de massapartij zijn definitief voorbij en ook de voorwaarden die haar ontwikkeling hebben gestimuleerd zijn niet langer dominant aanwezig.

Bibliografie

- Crouch, C. (2008). Change in European Societies since the 1970s, *West European Politics*, 31 (1-2), 14-39.
- Dahl, R.A. & Tufte, E.R. (1973). *Size and Democracy*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Katz, R.S., Mair, P. *et al.* (1992). The Membership of Political Parties in European Democracies, 1960-1990, *European Journal of Political Research*, 22 (3), 329-345.
- Mair, P. & van Biezen, I. (2001). Party Membership in Twenty European Democracies, 1980-2000, *Party Politics*, 7 (1), 5-21.

Bronnen en legitimiteit van financiële liberalisering

Brian Burgoon, Panicos Demetriadis en Geoffrey Underhill

SAMENVATTING VAN:

Burgoon, B., Demetriadis, P. & Underhill, G. (2012). Sources and Legitimacy of Financial Liberalization, *European Journal of Political Economy*, 28 (2), 147-161.

Met de huidige mondiaal-economische crisis is het open internationale financiële systeem in een legitimiteitscrisis beland. Het liberaliseren van landelijke regels die financiële stromingen en investeringen kunnen belemmeren, wordt gezien als een zeer kostbare, onverstandige ontwikkeling. De vraag is in hoeverre deze financiële liberalisering in eerste instantie politiek gevoelig en gekozen was. Veel politieke economen, vooral vanuit politicologie en politieke sociologie, zien financiële liberalisering als een gevolg van politieke afspraken en wisselwerking. Maar de meeste economen zien een veel kleinere rol voor de politiek achter de golven financiële liberalisering van de afgelopen dertig jaar.

Een zeer invloedrijk geluid in deze laatste categorie is het werk van de IMF-economen Abiad en Mody. Zij baseren zich op de best beschikbare gegevens over financiële regelgeving, een dataset over het liberaliseren of intact houden van acht gebieden van financiële regulering voor tientallen landen en jaren (Abiad & Mody, 2005; Abiad *et al.*, 2008). Hun uitgebreide statistische analyse komt tot de merk-

waardige conclusie dat politieke factoren een zeer beperkte rol hebben gespeeld in het openstellen en behouden van het internationale financiële stelsel.

In plaats van democratisering, van de zichtbare politieke hand van bepaalde politieke partijen of van institutionele ontwikkelingen, lijkt de belangrijkste drijfveer achter financiële liberalisering een onzichtbare hand van economisch leergedrag te zijn: na een economische schok, zoals een diepe recessie, beginnen bankiers en financiële regulatoren met gematigde experimenten van liberalisering, die zich dieper en breder verspreiden met de tijd. Misschien hadden politieke partijen en andere actoren zich, achteraf bekeken, meer met dit proces moeten bemoeien. Hoe dan ook, volgens de beste, meest genuanceerde data van nationaal financiële beleidsmaatregelen, lijkt liberalisering een bijeffect te zijn van apolitiek economisch leergedrag.

Ons artikel onderzoekt of dit verhaal klopt als men goed naar de politiek kijkt. Wij maken gebruik van precies dezelfde, meer genuanceerde data van financiële liberalisering van Abiad *et al.*, maar wij

analyseren liberalisering door rekening te houden met het simpele principe van politieke legitimiteit.

Geïnspireerd door veel politicologisch onderzoek dat legitimiteit in politieke processen toelicht, zien wij dat zowel de zogenoemde 'input'- als 'output'-legitimiteit relevant zijn voor het creëren van een draagvlak voor financiële liberalisering in een bepaalde politieke gemeenschap. 'Input-legitimiteit' gaat om de korte termijn, directe betrokkenheid van de politieke gemeenschap die geraakt wordt door de beleidsverandering. 'Output-legitimiteit' gaat om de langeretermijnconsequenties van of het compenseren voor de beleidsverandering waardoor mensen in de politieke gemeenschap vooruitgang boeken. Het politieke proces van het invoeren van financiële liberalisering houdt in dat een heleboel politieke factoren relevant zijn voor het 'input'- en de 'output'-legitimiteit van liberalisering.

Onze studie analyseert de rol van een aantal politieke factoren die relevant zijn voor input- en output-legitimiteit van liberalisering. Die factoren kunnen in onze optiek gevonden worden op verschillende niveaus van de wisselwerking in de internationale politieke economie – zowel binnenlandse als mondiale. Wij lichten een aantal hiervan toe en proberen aan de hand van dezelfde soort econometri-

sche analyse en data als die van Abiad *et al.* te onthullen in hoeverre deze politieke factoren kunnen verklaren waarom in sommige landen en periodes meer financiële liberalisering wordt ingevoerd dan in andere landen en periodes. Onze bevindingen worden samengevat in figuur 1. Zonder de econometrische resultaten uitgebreid te bespreken, zullen wij deze bevindingen kort toelichten.

Wat betreft 'input-legitimiteit' vinden wij zowel binnenlandse als internationale politieke factoren die een aanzienlijk effect hebben op financiële liberalisering. Wij vinden bijvoorbeeld dat het aantreden van een linkse regering – en niet alleen maar het bestaan van zo'n regering – de kans verkleint dat liberalisering ingevoerd wordt en de kans vergroot dat liberalisering teruggedraaid wordt. Dit komt door het bekende feit dat financiële liberalisering problemen oplevert voor de mensen die disproportioneel vertegenwoordigd worden door linkse partijen. Maar ook omdat linkse partijen veel meer invloed hebben om hieraan iets te doen in het eerste jaar van hun aantreden dan in latere perioden van hun regeertermijn. Wij vinden ook dat dit effect sterker is in minder dan in meer democratische landen en periodes. Vermoedelijk hebben democratische gemeenschappen er meer vertrouwen in dat regeringen de mogelijk negatieve gevolgen van liberalisering

FIGUUR 1. Input- en output-legitimiteit in internationale en binnenlandse politiek.

	Input-legitimiteit	Output-legitimiteit
Internationaal Niveau	Internationale publieke steun voor netto vrijemarkt internationalisme	Ontwikkelingshulp (multilateraal, bilateraal)
Binnenlands Niveau	ΔLinkse regeringen Links-regeringen X Democratie	Compensatie door sociaal beleid (bv. publieke uitgaven aan volksgezondheid)

kunnen opvangen door beleidsmaatregelen voor kwetsbare groepen.

Andere politieke bronnen van 'input-legitimiteit' kunnen op internationale niveaus gevonden worden. Wij zien bijvoorbeeld dat de tijdgeest en het modieuze aanhangen van het vrijemarktdenken een rol kunnen spelen. Zo'n tijdgeest meten wij door de verkiezingsprogramma's van alle partijen in dertig landen te coderen ten opzichte van positieve uitspraken over vrijhandel, vrije markten en economische concurrentie (het netto van negatieve uitspraken daarover). Op basis hiervan kunnen wij zien in hoeverre een liberale-vrije-markttijdgeest ontstaat en wanneer. Wij zien dat op momenten dat er veel draagvlak te vinden is voor zo'n houding in de wereld, specifieke landen ook meer draagvlak in hun eigen land kunnen vinden om liberalisering in te voeren.

Even belangrijk in onze analyse zijn de politieke factoren die 'output-legitimiteit' kunnen creëren voor financiële liberalisering. De belangrijkste hiervan zijn binnenlands en internationaal gerichte beleidsmaatregelen die kunnen compenseren voor de ongelijkheid of economische risico's van financiële liberalisering. Karl Polanyi (1944) vond dat industrialiserende landen aan het begin van de twintigste eeuw vaak nieuwe vormen van bescherming van de welvaartsstaat invoerden als politieke reacties op liberalisering. Politicoloog John Ruggie (1983) en anderen wijzen op het expliciet invoeren van deze beschermingsmaatregelen in het Bretton Woods-systeem van naoorlogse liberalisering.

In de hedendaagse *financiële* liberalisering vinden wij hetzelfde: landen die royalere welvaartsstaten hebben (geme-

ten door sociale uitgaven als percentage bbp) lijken meer bereid te zijn om financiële liberalisering in te voeren en te behouden. Zo kunnen zij de economisch kwetsbare groepen die mogelijkwijs benadeeld worden door liberalisering helpen. Op internationaal niveau vinden wij een soortgelijk fenomeen: armere landen die meer ontwikkelingshulp ontvangen van de internationale gemeenschap (als percentage bbp) lijken meer geneigd te zijn om liberalisering in te voeren en te behouden. In onze interpretatie heeft dit niet alleen te maken met de voorwaarden die hulpverleners stellen, maar ook met de compensatie voor kwetsbare groepen die zo gefinancierd en verzorgd kunnen worden in het kielzog van de liberalisering. Output-legitimiteit, dus.

Als men rekening houdt met input- en output-legitimiteit, zo luidt onze stelling, dan kunnen wij een veel belangrijkere rol zien voor de politiek in financiële liberalisering dan de economen. Dit alles kunnen wij zien in dezelfde, beste data over liberalisering die er momenteel bestaan. Deze conclusie is uiteraard belangrijk voor sociale wetenschappers die de rol van de politiek in de economie bestuderen, maar veel betekenisvoller is dat zij belangrijk is voor ons herkennen van de politieke maakbaarheid van ons huidige financiële stelsel en van de economische globalisering *an sich*.

Bibliografie

- Abiad, A., Detragiache, E. & Tressel, T. (2008). *A New Database of Financial Reforms*. IMF Working Paper. WP/08/266.

- Abiad, A. & Mody, A. (2005). Financial Reform: What Shakes it? What Shapes it?, *The American Economic Review*, 95 (1), 66-88.
- Polanyi, K. (1944). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Beacon Press: Boston.
- Ruggie, J.G.(1983). International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order, *International Organization*, 36 (2), 379-415.

Themanummer

Res Publica 'Quo vadis quota? M/V van politiek tot bedrijf'

Gastredacteuren: Karen Celis (Vrije Universiteit Brussel, Karen.Celis@vub.ac.be) en Silvia Erzeel (Vrije Universiteit Brussel, serzeel@vub.ac.be).

De afgelopen jaren hebben wereldwijd overheden en partijen in toenemende mate maatregelen genomen om de structurele ondervetegenwoordiging van vrouwen in de politiek tegen te gaan. Genderquota zijn daarmee allicht de meest voorkomende electorale hervorming en zij behoren wellicht tot de meest besproken maatregelen. Debatten over het nut, de efficiëntie en de legitimiteit van quota kennen vurige voor- en tegenstanders.

België nam als een van de eerste landen in Europa drastische maatregelen om de vertegenwoordiging van vrouwen in de politiek te verbeteren. De wet-Smet-Tobback van 1994 en de zogenaamde 'pariteitswetten' van 2002 legden genderquota op voor de samenstelling van de kieslijsten en voor de verdeling van de eerste plaatsen op die lijsten. In Nederland worden wettelijk opgelegde quota daarentegen doorgaans afgewezen - hoewel verschillende partijen wel vrijwillige partijquota hanteren. De vaststelling dat het aantal vrouwelijke verkozenen in beide landen op dit moment vrijwel gelijkaardig is, doet enkele vragen rijzen: Wat is de precieze impact van wettelijk opgelegde en van vrijwil-

lige partijquota? Wanneer zijn quota efficiënt en nuttig? Hebben quota ook gevolgen die verder reiken dan louter de beïnvloeding van de numerieke aanwezigheid van vrouwen? Deze vragen staan centraal in dit themanummer.

Het themanummer wil de Belgische en Nederlandse ervaring met quota binnen een aantal internationale ontwikkelingen plaatsen. Een eerste ontwikkeling is de snelle en globale verspreiding van electorale en partijgenderquota. Hoe kunnen we deze verspreiding begrijpen? Welke factoren liggen aan de basis ervan? Een tweede evolutie is de uitbreiding van quota naar andere domeinen van het publieke leven, bijvoorbeeld naar adviesraden, uitvoerende organen, administratie, de magistratuur en het bedrijfsleven. Wat is de zin en onzin van quota buiten de politiek? Een derde ontwikkeling is de toepassing van quota als middel om de ondervetegenwoordiging van andere sociale maatschappelijke groepen tegen te gaan, in de eerste plaats etnische minderheden. In welke mate interageren genderquota met andere vormen van diversiteit?

Voor dit themanummer verwelkomen we wetenschappelijke bijdragen met een theoretische of empirische analyse van quota. Zowel casestudies als vergelijkende studies zijn mogelijk.

Naast artikelen met een wetenschappelijke inslag zijn we op zoek naar bijdragen voor een symposium. In dit symposium kunnen academische en praktijkpoliticologen een stelling innemen over de efficiëntie, het nut en het succes van quota binnen en buiten de politiek.

Abstracts moeten voor 15 november 2012 naar beide gastredacteuren wor-

den gestuurd. Bijdragen worden uiterlijk op 1 april 2013 verwacht. Daarna is voor alle wetenschappelijke bijdragen de normale reviewprocedure van *Res Publica* van toepassing (zie www.respublica.be). Geaccepteerde bijdragen dienen in hun definitieve vorm uiterlijk op 1 juli 2013 gereed te zijn. Publicatie van het betreffende themanummer is voorzien in het najaar van 2013 (*Res Publica* 2013/3).

Rudy B. Andeweg is als hoogleraar empirische politicologie verbonden aan het Instituut voor Politieke Wetenschap van de Universiteit Leiden. Zijn onderzoek is gericht op diverse aspecten van politieke representatie. E-mail: andeweg@fsw.leidenuniv.nl.

Audrey André is post-doctoraal onderzoeker aan de Vrije Universiteit Brussel. Haar doctoraat (als FWO-aspirant) onderzocht de effecten van electorale instituties op het gedrag van parlementsleden in het kiesdistrict. E-mail: Audrey.Andre@vub.ac.be.

Ingrid van Biezen is als hoogleraar vergelijkende politicologie verbonden aan het Instituut voor Politieke Wetenschap van de Universiteit Leiden. Haar onderzoek is gericht op de ontwikkeling, regulering en financiering van politieke partijen, in het bijzonder in de nieuwere democratieën van Zuid- en Oost-Europa. E-mail: i.c.van.biezen@fsw.leidenuniv.nl.

Hans Bruyninckx is algemeen directeur van het HIVA-Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving. Hij is tevens professor aan het Instituut voor Internationaal en Europees Beleid aan de KULeuven en is gespecialiseerd in internationaal milieubeleid. In zijn onderzoek legt hij sterk de klemtoon op het kaderen van milieubeleid in een context van globalisering. Hij kijkt ook naar wereldwijde productie- en consumptiesystemen en vraagstukken van verdeling en rechtvaardigheid. E-mail: hans.bruyninckx@kuleuven.be.

Brian Burgoon is hoogleraar internationale en vergelijkende politieke economie verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn onderzoek is gericht op politieke reacties op economische globalisering. Email: b.m.burgoon@uva.nl.

Didier Caluwaerts is postdoctoraal onderzoeker in de Vakgroep Politieke Wetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel. Zijn onderzoek gaat over deliberatie in diep verdeelde samenlevingen. E-mail: Didier.Caluwaerts@vub.ac.be.

Karen Celis is als onderzoeksprofessor verbonden aan de Vakgroep Politieke Wetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel. Zij verricht onderzoek naar de politieke representatie van groepen (vrouwen, etnische minderheden, LBGT, leeftijdsgroepen en sociale klassen). E-mail: Karen.Celis@vub.ac.be.

Ruth Dassonneville is als aspirant van het FWO verbonden aan het Departement Politieke Wetenschappen van de KULeuven. Ze bereidt een proefschrift voor over electorale volatiliteit in West-Europa. E-mail: Ruth.Dassonneville@soc.kuleuven.be.

Panicos Demetriades is hoogleraar financiële economie verbonden aan de afdeling Economie van University of Leicester. Zijn onderzoek is gericht op het ontwerpen en functioneren van financiële markten. Email: pd28@leicester.ac.uk.

Sam Depauw is post-doctoraal onderzoeker aan de Vrije Universiteit Brussel en coördineert de PARTIREP 'Participation and Representation in Modern Democracies'-bevraging bij nationale en regionale parlementsleden (met de steun van BELSPO). E-mail: Sam.Depauw@vub.ac.be.

Kris Deschouwer is als onderzoeksprofessor verbonden aan de Vakgroep Politieke Wetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel. Hij verricht onderzoek over politieke partijen, verkiezingen en politieke vertegenwoordiging. E-mail: Kris.Deschouwer@vub.ac.be.

Arnout Geeraert is doctoraatsstudent aan de Faculteit Sociale Wetenschappen van de KULeuven. Hij is onderzoeker aan het HIVA-Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving en medewerker aan de Onderzoeksgroep Sport- & Bewegingsbeleid in het Departement Bewegingswetenschappen van de KULeuven. Zijn onderzoek spitst zich toe op het versterken van democratische processen in het internationale sportbeleid en de rol van de Europese Unie daarin. E-mail: arnout.geeraert@kuleuven.be.

Kristof Jacobs is universitair docent in het Departement Politieke Wetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen. Zijn onderzoek spitst zich toe op democratische vernieuwing en verkiezingen. E-mail: k.jacobs@fm.ru.nl.

Henk van der Kolk is als universitair hoofddocent verbonden aan de Faculteit Management en Bestuur van de Universiteit Twente. Hij geeft onderwijs in methoden en technieken en politicologie. Hij was als deskundige betrokken bij het Burgerforum Kiesstelsel en deed onderzoek naar de besluitvorming binnen het Burgerforum. E-mail: h.vanderkolk@utwente.nl.

Bart Maddens is hoogleraar aan het Centrum voor Politicologie van de KULeuven. Hij doet onderzoek over partij- en campagnefinanciering en politieke partijen in multilevel-systemen. E-mail: Bart.Maddens@soc.kuleuven.be.

Peter Mair (†) was als hoogleraar politicologie verbonden aan het Europees Universitair Instituut in Florence. Zijn onderzoek richtte zich voornamelijk op de ontwikkeling en transformatie van politieke partijen en partijstelsels in Europa en de implicaties daarvan voor de representatieve democratie.

Thomas Poguntke is als hoogleraar politicologie en directeur van het Instituut voor Duits en internationaal partijrecht en partij-onderzoek verbonden aan de Heinrich Heine Universiteit van Düsseldorf. Zijn onderzoek is gericht op de diverse aspecten van europeanisering en presidentialisering van politieke partijen in Duitsland en Europa. E-mail: poguntke@exchange.phil-fak.uni-duesseldorf.de.

Gert-Jan Put is als aspirant van het FWO verbonden aan het Centrum voor Politicologie van de KULeuven. Hij bereidt een proefschrift voor over de geografische strategie van partijen bij verkiezingen. E-mail: gertjan.put@soc.kuleuven.be.

Jean-Pierre Rondas was producer en journalist bij het culturele radionet Klara van de VRT, waar hij de interviewprogramma's *Wereldbeeld* en *Rondas* maakte. Hij is stichtend lid van de Gravensteengroep, een burgerinitiatief dat vanuit progressieve ideologische posities pleit voor Vlaamse soevereiniteit. Hij publiceerde *Rondas' Wereldbeeldenboek* (2006) en *Land op de Tweesprong. Manifesten ter ontgrendeling van Vlaanderen* (2012). E-mail: J.P.Rondas@telenet.be.

Jeroen Scheerder is als hoofddocent sportbeleid en sportmanagement verbonden aan het Departement Bewegingswetenschappen van de KULeuven. Hij is het hoofd van de Onderzoeksgroep Sport- & Bewegingsbeleid. Sport, participatie en (overheids)beleid staan centraal in zijn onderzoek. E-mail: jeroen.scheerder@faber.kuleuven.be.

Geoffrey Underhill is hoogleraar 'global governance' verbonden aan de afdeling Politicologie van de Universiteit van Amsterdam. Zijn onderzoek is gericht op de politieke economie van financiële en monetaire beleid en samenwerking. E-mail: G.R.D.Underhill@uva.nl.

Bram Wauters is docent aan de Faculteit Handelswetenschappen en Bestuurskunde van de Hogeschool Gent en gastdocent aan de Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen van de Universiteit Gent. Zijn onderzoek gaat over politieke vertegenwoordiging, electorale systemen en politieke partijen. E-mail: Bram.Wauters@hogent.be.

Auteursrichtlijnen *Res Publica*

I. Voor ALLE BIJDRAGEN, zowel voor de wetenschappelijke artikelen als voor de rubrieken, gelden volgende voorschriften:

- Publicatie in het **Nederlands**.
- Auteurs geven aan of ze hun **bijdrage insturen** als wetenschappelijk artikel, dan wel als rubrieksbijdrage (essay, symposium, boekbespreking), naar res.publica@acco.be.
- **APA-referentiesysteem**, zowel in de **tekst** als in de **bibliografie op het einde** van de bijdrage.

II. Voor de TWEE DELEN AFZONDERLIJK gelden voorts volgende voorschriften:

- **Wetenschappelijke artikelen:**

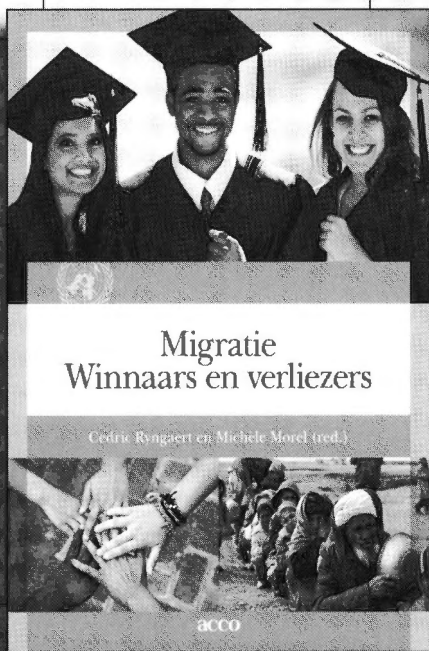
- maximum 10.000 woorden, inclusief abstract, referenties, voetnoten en bibliografie
- bestaan uit 4 onderdelen: titel, Engelstalig abstract en titel, corpus en bibliografie
- Engelstalig abstract en titel: 100-150 woorden
- Engelstalige keywords: maximum 6
- corpus: In de inleiding worden doel, motivatie en context van het artikel uitgelegd.
- enkel literatuur met rechtstreekse relevantie voor het onderwerp van het artikel dient te worden opgenomen, uitgebreide empirische details worden beter niet in de tekst zelf opgenomen
- titels en tussentitels: 5 niveaus mogelijk, gebruik Arabische cijfers
 - niveau 1: gecentreerd en standaard lettertype
 - niveau 2: *gecentreerd en cursief*
 - niveau 3: *links uitgelijnd en cursief*
 - niveau 4: *linkse insprong, cursief, eindigt met punt*. Tekst volgt meteen.
 - niveau 5: GECENTREERD EN HOOFDLETTERS
- het aantal voet- en eindnoten moet tot een minimum worden beperkt
- tabellen en figuren worden in de tekst ingevoegd en aangeduid met Arabische cijfers
- artikels worden in Word-versie ingediend
- auteurs verklaren in begeleidende e-mail dat het ingezonden artikel in deze vorm niet bij een ander tijdschrift werd ingediend of gepubliceerd
- aantal woorden van het artikel wordt in begeleidende e-mail meegegeven
- auteursgegevens: naam, correspondentie- en e-mailadres worden in afzonderlijk document bij het artikel gevoegd

- **Rubrieken**

- **Politiek essay:** maximum 7.000 woorden
 - In 'het politiek essay' publiceren we artikelen die belangwekkende bijdragen leveren tot het publieke debat. Het politiek essay is een opiniërend artikel waarin auteurs, gehinderd door en gebaseerd op hun wetenschappelijke kennis, duidelijk stelling nemen ten aanzien van een maatschappelijk relevant onderwerp.
- **Symposium:** verschillende bijdragen – samen maximum 7.000 woorden
 - In 'het symposium' nemen academische en praktijkpoliticalogen stelling in over actuele dossiers. Discussiepunten kunnen zowel het academische politieke bedrijf tot voorwerp hebben, als thema's die in het bredere politieke leven beroering wekken.
 - Van de publicatietaal van politicalogen tot het gebruik van opiniepeilingen door de massamedia: al die onderwerpen waar politicalogen iets over te melden hebben, maar het er doorgaans niet over eens zijn.
 - *Res Publica* zoekt het debat op en brengt er verslag over uit. Verschillende auteurs nemen positie in tegen resp. voor een centrale stelling die door de rubriekverantwoordelijken van de redactie kort wordt ingeleid.
- **Onderzoek uitgelicht:** maximum 1000 woorden
 - In 'Onderzoek uitgelicht' wordt interessant, prestigieus en belangwekkend politicologisch onderzoek van Vlaamse en Nederlandse bodem in de spotlight geplaatst. Auteurs vatten een recent gepubliceerd wetenschappelijk artikel samen op een toegankelijke manier in 750 tot 1000 woorden. Voorwaarde voor selectie van bijdragen is recente publicatie in een gerenommeerd internationaal politicologisch tijdschrift (maximaal twee jaar geleden) en een eerste of tweede auteur dan wel een meerderheid van co-auteurs die verbonden zijn aan een Vlaamse of Nederlandse academische instelling. Lezers van *Res Publica* blijven hiermee op de hoogte van belangrijke theoretische en methodologische ontwikkelingen in het bredere vakgebied.
 - De klemtoon ligt op een samenvatting van het oorspronkelijke artikel. Desgewenst kan dit gekaderd worden in het bredere onderzoek dat aan het artikel ten grondslag ligt. Voor figuren en tabellen wordt best naar het oorspronkelijke artikel verwezen; noten worden best gemedend.

Voor een uitgebreide beschrijving van de auteursrichtlijnen:

www.respublica.be

Michèle Morel en Cedric Ryngaert

Migratie

Winnaars en verliezers

ISBN 978 90 334 8651 7

192 blz.

€ 22,00 (excl. verzendingskosten)

Migratie staat volop in de belangstelling. Onder invloed van demografische en economische factoren en in het bijzonder de hedendaagse globaliseringstendensen, verlaten steeds meer mensen hun thuis om elders te gaan leven. De wereld telt vandaag meer dan 214 miljoen migranten en hun aantal zal in de toekomst blijven stijgen.

Migratie is een complex fenomeen en omvat een veelheid aan dimensies. Deze monografie gaat in op enkele van deze dimensies, waaronder multiculturalisme en integratie, brain drain, terugkeer en circulaire migratie. De bijdragen in deze monografie zijn geschreven door auteurs met verschillende achtergronden en diverse ervaring op het ge-

bied van asiel en migratie. Dit levert een boeiende variatie aan perspectieven op.

MICHÈLE MOREL is aspirant-onderzoeker van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de UGent.

CEDRIC RYNGAERT is docent internationaal recht aan de K.U.Leuven en hoofddocent internationaal recht aan de Universiteit Utrecht. Hij is ook ondervoorzitter van de Vereniging voor de Verenigde Naties (VVN).

Hendrik Vos

Besluitvorming in de Europese Unie

Een survival kit

ISBN 978 90 334 8415 5

216 blz.

€ 26,00 (excl. verzendingskosten)

Als een beslissing van de Europese Unie in de media komt, dan begint het bericht vaak met het zinnetje 'Europa heeft beslist dat...' Het lijkt erop alsof de besluiten ergens boven de hoofden worden genomen en op een gegeven moment gewoon neerdalen. Dat beeld klopt niet. De Europese Unie is wel degelijk een politieke machine, met vergaderzalen en wandelgangen, lobbyisten en parlementsleden, adviesorganen en administraties. Er komt veel diplomatie aan te pas en er zijn permanent conflicten, links tegen rechts, klein tegen groot, hard tegen onzacht. Kortom, er wordt politiek bedreven.

Dit boek probeert de dynamiek bloot te leggen die speelt bij de Europese besluitvorming. Wie is erbij betrokken en hoe verhouden

de spelers zich tegenover elkaar? Hoe worden conflicten beslecht? Wie heeft er macht? Welke rol spelen de instellingen en hoe werken ze? Er gaat uiteraard aandacht naar de formele procedures, maar vooral naar de manier waarop die in de praktijk worden toegepast. Op zoek naar trends en machtsverhoudingen in dit politieke proces, wordt er een onderscheid gemaakt tussen verschillende soorten Europese beslissingen: de grote, historische afspraken komen immers op een andere manier tot stand dan 'gewone' wetgeving of uitvoeringsbe-

sluiten. Talrijke voorbeelden lichten de realiteit van de besluitvorming toe.

Het Verdrag van Lissabon, dat eind 2009 in werking is getreden, heeft verschillende aspecten van de besluitvorming veranderd. De juridische realiteit is gewijzigd en politici, ambtenaren, belangengroepen en andere betrokkenen passen hun gedrag aan. In dit boek zijn al die nieuwe spelregels opgenomen. Met deze survival kit is de lezer gewapend om zijn weg te vinden in de Europese doolhof.

HENDRIK VOS is professor in de Europese politiek en is directeur van het Centrum voor EU-Studies van de U.Gent.

vlaams
vredesinstituut

Jongeren en geweld

Evi Verdonck, Diederik Cops, Stefaan Pleysier en Johan Put

acco

Evi Verdonck, Diederik Cops,
Stefaan Pleysier en Johan Put

Jongeren en geweld

ISBN 978 90 334 8489 6

248 blz.

€ 20,00 (excl. verzendingskosten)

'Jongeren en geweld' is een thema dat niet zelden aanleiding geeft tot ongerustheid en verhitte discussies. Media, politici en wetenschappers besteden ruim aandacht aan het fenomeen. Jongeren komen hierbij in hoofdzaak als probleem in beeld. Bovendien lijkt de overtuiging dat jongeren steeds gewelddadiger worden algemeen aanvaard. Als antwoord op die maatschappelijke bezorgdheid worden door beleidsmakers allerlei initiatieven genomen, zowel preventief als repressief. De mening dat jongerengeweld de laatste jaren is toegenomen, is echter zelden gestoeld op een wetenschappelijk onderbouwde analyse. Bovendien wordt in het debat de mening en perceptie van jongeren zelf niet of onvoldoende betrokken.

In dit boek brengen onderzoekers van de KU Leuven in opdracht van het Vlaams Vredesinstituut alle recente gegevens samen die in Vlaanderen beschikbaar zijn over jongerengeweld. Naast een kritische kijk op dit bestaande cijfermateriaal, worden ook nieuwe diepgravende analyses uitgevoerd op cijfers van het Jeugdonderzoeksplatform (JOP) en de Veiligheidsmonitor. Dit kwantitatief luik schetst een beeld van de

omvang, aard en evolutie van de problematiek. Bovendien worden ook de resultaten van nieuw kwalitatief onderzoek naar de attitudes en perceptie van jongeren zelf gepresenteerd. Dit maakt van deze studie een belangrijke aanvulling op het beschikbare onderzoek. Het boek Jongeren en geweld geeft beleidsmakers en iedereen met een hart voor jongeren een actueel en genuanceerd beeld van jongerengeweld.

EVI VERDONCK is doctoraatsbursaal. Zij bereidt een doctoraat voor over de betekenis en verklaring van fysiek geweld bij jongeren.

DIEDERIK COPS is als doctoraatsbursaal werkzaam op het Jeugdonderzoeksplatform (JOP) en bereidt een doctoraat voor over de onveiligheidsbeleving van jongeren.

STEFAN PLEYSIER is docent jeugdcriminologie.

JOHAN PUT is hoogleraar jeugden welzijnsrecht en vicedecaan onderwijs.

Peter Vermeersch

Het vredesfront

*Etnisch conflict en
internationale interventie*

ISBN 978 90 334 8110 9

192 blz.

€ 24,90 (excl. verzendingskosten)

In 1989 eindigde de Koude Oorlog, nog geen twee jaar later barstten de oorlogen in Joegoslavië uit. Sindsdien zijn de beelden van etnisch conflict nauwelijks uit het wereldnieuws geweest. Diverse plaatsen op de wereld – van Oost-Timor tot Rwanda – werden de afgelopen twintig jaar geteisterd door etnisch geweld. Het perspectief verschuift van machtsblok naar burger, van ideologie naar identiteit, van macropolitieke orde naar micropolitieke chaos.

Wat hebben politicologen en sociologen in de voorbije twee decennia bijgeleerd over dit onderwerp? Welke verklaringen hebben ze naar voor geschoven, welke inzichten hebben ze verworven, en welke vooronderstellingen hebben ze moeten bijstellen? Dit boek gidst de lezer door de huidige academische literatuur. Het buigt

zich onder meer over de ongrijpbare term 'ethniciteit' en gaat op zoek naar de theorie die het best het ontstaan van etnisch geweld verklaart. Het verkent ook mogelijke oplossingen. Wanneer er veel burgerslachtoffers vallen, klinkt de roep om internationale inmenging vaak luid en dwingend. Hoe kan en mag de internationale gemeenschap interveniëren? Hoe kan

na het geweld de maatschappij weer worden opgebouwd ondanks blijvende verdeeldheid en trauma's? En hoe groot is het risico dat een internationaal optreden de scheidingslijnen verhardt en het conflict verergert?

Het vredesfront onderzoekt deze vragen aan de hand van tal van voorbeelden uit de actualiteit.

PETER VERMEERSCH is slavist en politicoloog en doceert over etnisch conflict en nationalisme aan de KU Leuven. Hij is er verbonden aan het Instituut voor Internationaal en Europees Beleid. In 2007 en 2008 was hij gastonderzoeker aan Harvard University. Hij doceert ook regelmatig aan de Central European University in Boedapest. Eerder publiceerde hij onder meer *The Romani Movement: Minority Politics and Ethnic Mobilization in Contemporary Central Europe* (Oxford, New York, 2007). Ander werk van hem – over ethniciteit, minderheden, en politieke ontwikkelingen in Centraal- en Oost-Europa – verscheen in talloze academische tijdschriften. Meer informatie daarover is terug te vinden op zijn website: www.petervermeersch.net.

vlaams
vredesinstituut

Vuurwapens

Handel, bezit en gebruik

Nils Duquet & Maarten Van Alstein

acco

Nils Duquet en Maarten Van Alstein

Vuurwapens

Handel, bezit en gebruik

ISBN 978 90 334 8491 9

244 blz.

€ 22,00 (excl. verzendingskosten)

Vuurwapens laten weinig mensen onberoerd. Door criminaliteit, incidenten en gewapend geweld zijn vuurwapens omstreken, maar ze betekenen voor veel mensen ook een hobby, een waardevol object of een vorm van bescherming. België is op het vlak van vuurwapens een bijzondere land: het behoort tot de wereldwijde top van vuurwapenexporteurs, in eigen land komen een aanzienlijk aantal burgers in contact met vuurwapens in de schietclub of bij de jacht, en ook de beleidscontext is specifiek doordat verschillende overheiden bevoegd zijn.

Hoewel fel gedebatteerd wordt over vuurwapens en over de wetgeving ter zake, ontbreken opmerkelijk genoeg dikwijls objectieve gegevens of analyses die een totaalbeeld schetsen. Met dit boek vult het Vlaams Vredesinstituut die leemte door

een brede waaier aan aspecten van het verhandelen, bezitten en gebruiken van vuurwapens te belichten. De analyses steunen niet alleen op een uitgebreide literatuurstudie, maar ook op nieuwe data uit de meest recente statistieken. Voor dit onderzoek werd bovendien een unieke bevraging van alle stakeholders en een enquête bij meer dan 1000 burgers uitgevoerd. Het resultaat is een boek

dat voor het eerst in België alle activiteiten met vuurwapens omvattend in kaart brengt, de wapenwet evalueert, het maatschappelijk draagvlak onderzoekt en de relatie met mortaliteit verkent. Dit boek wil niet enkel het debat tussen experts en beleidsmakers informeren, maar ook elke burger wegwijs maken in dit complex en controversieel thema.

NILS DUQUET is onderzoeker bij het Vlaams Vredesinstituut. Hij studeerde sociologie en politieke wetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel. Binnen het onderzoeksprogramma 'Wapenhandel en -productie' van het Vredesinstituut onderzoekt hij o.a. de analyse van de Vlaamse handel in militair materieel en dual-use producten, de vuurwapenproblematiek in België en illegale wapenhandel.

MAARTEN VAN ALSTEIN is onderzoeker bij het Vlaams Vredesinstituut. Hij studeerde geschiedenis en doceerde in de politieke wetenschappen aan de Universiteit Antwerpen. Binnen het onderzoeksprogramma 'Wapenhandel en -productie' van het Vredesinstituut onderzoekt hij het bezit en het gebruik van vuurwapens in België.

Marc Hooghe

Jongeren, politiek en burgerschap

Politieke socialisatie bij Belgische jongeren

ISBN 978 90 334 8557 2

112 blz.

€ 19,50 (excl. verzendingskosten)

In de media duikt vaak het beeld op van een nieuwe generatie jongeren die geen of weinig politieke belangstelling heeft. Maar klopt dit wel? Of gaat het om een vooroordeel dat niets te maken heeft met de realiteit?

In dit boek wordt gepeild naar de politieke socialisatie bij Belgische jongeren. Het is gebaseerd op een bijzonder omvangrijk onderzoek bij 6.300 jongeren die gedurende vijf jaar werden gevolgd. De auteurs gaan na welke invloed burgerschapsvorming heeft op politieke waarden, en op welke manier jongeren tegenwoordig aan politiek doen. Tevens wordt dieper ingegaan op de ontwikkeling van racisme en op de invloed die de schoolcontext hierop heeft.

De resultaten tonen aan dat er nog behoorlijk wat belangstelling is voor politiek bij de Belgische jongeren. Tegelijk wordt echter op basis van een uitgebreide panelanalyse aangetoond dat de invloed van de school op de totstandkoming van democratische normen en

waarden zeker niet overschat mag worden.

Hoewel het boek gebaseerd is op gesofisticeerde statistische analysetechnieken, hebben de auteurs gezorgd voor een grote mate van leesbaarheid, ook voor de niet-statistisch-geschoolde lezer.

MARC HOOGHE is gewoon hoogleraar aan de KU Leuven. Hij publiceerde in diverse internationale tijdschriften rond politieke participatie, democratie, sociale bewegingen en culturele verschuivingen.

David
De Cremer

ONDER- HANDELEN OP MENSEN- MAAT

acco

David De Cremer

Onderhandelen op mensenmaat

ISBN 978 90 334 8454 4
136 blz.

€ 22,00 (excl. verzendingskosten)

Onderhandelen is een van die sociale fenomenen waar bijna niemand aan ontkomt. Het is voortdurend impliciet of expliciet aanwezig in onze interacties met anderen. Tal van boeken zijn geschreven met wijze raad hoe een onderhandeling best aangepakt kan worden. Toch verlopen onderhandelingen niet zomaar volgens het boekje. Formele procedures en rationele analyses worden vaker niet dan wel gebruikt om de andere partij te benaderen. Onderhandelaars vertonen opvallend veel menselijke trekjes die gekenmerkt worden door het gebruik van stereotypes, emotionele beslissingen en percepties die niet altijd met de objectieve realiteit overeenkomen.

Het lijkt op een of andere manier dat men blind wil blijven voor de psychologische tendensen die een rol spelen

bij het afwijken van rationeel gedrag. Omwille van deze tendens is het dan ook belangrijk om het menselijke gezicht van de onderhandelaar bloot te leggen en dieper in te gaan op hoe de menselijke psychologie onderhandelingen tot een irrationeel iets kan transformeren. Met deze kennis onder de arm kunnen we een beter zicht krijgen op hoe onderhandelingen voor te bereiden en meer realistische verwachtingen

te hanteren. De bedoeling van het voorliggend boek is om meer inzicht te geven in belangrijke psychologische processen en fenomenen die onderhandelingsgedrag op zowel een rechtstreekse als onrechtstreekse manier kunnen beïnvloeden. De inzichten die besproken worden zijn gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek uitgevoerd binnen de sociale psychologie en de gedragseconomie.

DAVID DE CREMER is hoogleraar gedrags- en bedrijfs-ethiek aan de Rotterdam School of Management, Erasmus Universiteit (Nederland), en de London Business School (UK). Hij is tevens de wetenschappelijk directeur van het Erasmus Centre of Behavioural Ethics. Zijn onderzoek bevindt zich op de intersectie tussen psychologie, economie en management. Hij ontving er tal van internationale wetenschappelijke onderscheidingen voor en werd in 2009 benoemd als meest invloedrijke econoom in Nederland (top 40 der economen). In 2010 verscheen zijn boek *Als goede mensen slechte dingen doen. De psychologie achter de financiële crisis* (Acco).

Richtlijnen voor auteurs

- Deel 1: max. 3 wetenschappelijke artikelen van elk max. 10 000 woorden
- Deel 2: 3 rubrieken
 - Politiek essay: max. 7000 woorden
 - Symposium: verschillende bijdragen – samen max. 7000 woorden
 - Onderzoek uitgelicht: max. 1000 woorden

Res Publica is abstracted in the following journals: ABC POL SCI. Advanced Bibliography of Contents. Political Science and Government; International Political Science Abstracts. Documentation politique internationale; International Bibliography of Political Science. Bibliographie internationale de science politique; International Bibliography of the Social Sciences. Bibliographie internationale des sciences sociales; International Bibliography of Economics. Bibliographie internationale de science économique; Social Sciences Citation Index. An International Multidisciplinary Index to the Literature of the Social, Behavioral and Related Sciences; Sociological Abstracts; Bulletin analytique de documentation politique, économique et sociale contemporaine; United Nations. Monthly Bibliography. Selected Articles. Nations Unies. Bibliographie mensuelle. Articles sélectionnés; Bulletin de renseignements documentaires. Communauté Européennes. Documentation bulletin. European Communities.

Wordt uitgegeven met de steun van de Universitaire Stichting België

Inhoud

Themanummer: Participatie en representatie

Gasthoofdredactie: Rudy B. Andeweg en Kris Deschouwer

Deel 1 — Wetenschappelijke artikelen

Electorale competitie en het contact met de bevolking

Audrey André en Sam Depauw

De selectie van verkiesbare kandidaten. Een analyse van de Belgische Kamerverkiezingen 1999-2010

Gert-Jan Put en Bart Maddens

Vertegenwoordiging van oude en nieuwe breuklijnen in de Lage Landen

Karen Celis en Bram Wauters

Ontzuiling van kiesgedrag. Een proces van generationele vervanging gedreven door cognitieve mobilisatie?

Een *age-period-cohort*-analyse van stemmen voor CDA en PvdA in Nederland, 1971-2010

Ruth Dassonneville

Deel 2 — Rubrieken

Essay: Peter Mair en de vertegenwoordigende democratie

Rudy B. Andeweg

Symposium: Tussen representatie en deliberatie

Kris Deschouwer, Didier Caluwaerts, Henk van der Kolk, Kristof Jacobs en Jean-Pierre Rondas

Onderzoek uitgelicht:

Het *governancenetwerk* van de Europese voetbalsport:

Het introduceren van nieuwe *governance*benaderingen om voetbal te sturen op EU-niveau

Arnaud Geeraert, Jeroen Scheerder en Hans Bruyninckx

Iet, wiet, waait, ... weg?

De afname van partijlidmaatschap in hedendaags Europa

Ingrid van Biezen, Peter Mair en Thomas Poguntke

Bronnen en legitimiteit van financiële liberalisering

Brian Burgoon, Panicos Demetriadis en Geoffrey Underhill